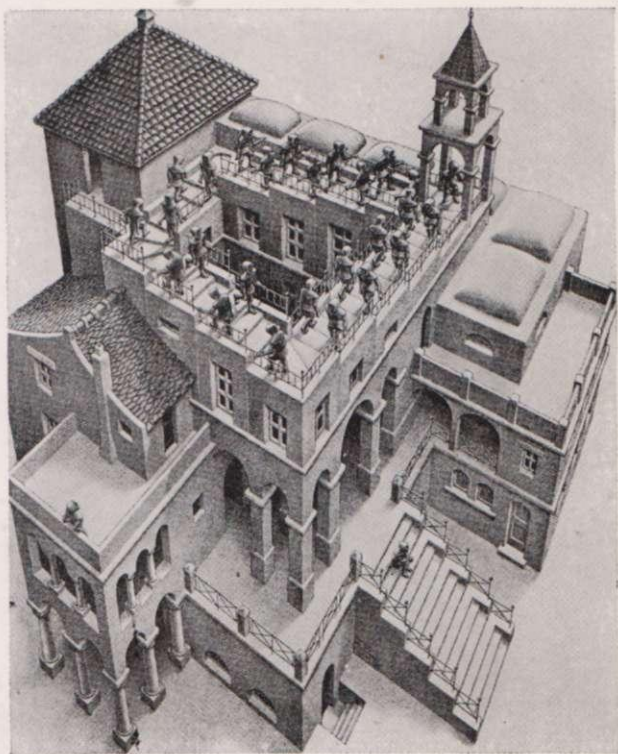

Jacques Le Goff Intelektualci u srednjem vijeku

prijevod
Nada Grujić

zora

Intelektualci u srednjem vijeku

Jacques Le Goff (rođen 1924) jedna je od najistaknutijih ličnosti suvremene historiografije i vodeći predstavnik »Nove povijesti« (La nouvelle histoire). Tako se, s pravom, naziva široki pokret u povijesnoj znanosti koji se svojim pristupima povijesnom životu oštro odvojio od tradicionalnih interpretacija prošlosti.

Nastanak i razvoj ovog pokreta veže se uz časopis »Annales« (Annales: Economies, Sociétés, Civilisations) koji su 1929. godine pokrenuli Lucien Febvre (1878—1956) i Marc Bloch (1886—1944), te od 1947. godine za Šestu sekciju Ecole Pratique des Hautes Etudes, čiji je predsjednik od 1962. do 1977. bio i Jacques Le Goff. Nastajući u suprotstavljanju tradicionalnoj historiografiji koja je jednostrano bila usmjerena na bilježenje »zbivanja«, uglavnom političkog značaja, istraživači okupljeni oko »Annales« postavili su za cilj ostvarenje »cjelovite« povijesti, usmjeravajući svoje studije dotada zapostavljenim područjima i izvorima. Upravo to proširivanje polja istraživanja dalo je radovima povjesničara višedisciplinarni značaj, prvenstveno s obzirom na humanu geografiju, ekonomiju i sociologiju, a zatim je izbor novih tema kao što su to: hrana, tijelo, slika, mit, mentalitet, knjiga i dr., približio povijesno istraživanje antropologiji. Nedavno je upravo Jacques Le Goff u više navrata naglasio kako je krajnji cilj novog znanja o ljudskom vremenu »povijesna antropologija«.

Gotovo svi pripadnici ovog kruga povjesničara, a Jacques Le Goff napose, objavljivali su usporedo s knjigama svojih istraživanja brojne studije posvećene problemima metode povijesne znanosti, šireći i tako svoj utjecaj daleko preko granica Francuske. Sretno spajajući bogato znanje s jasnim izlaganjem izrazito književne vrijednosti Le Goff je mnogo pridonio popularizaciji povijesti u širokom krugu čitalaca. Glavna su mu djela: **Trgovci i novčari u srednjem vijeku** (1956), **Intelektualci u srednjem vijeku** (1957), **Civilizacija srednjovjekovnog Zapada** (1965), **Za drugačiji srednji vijek** (1977), **Nastanak čistilišta** (1981). Zajedno s Pierreom Noraom izdao je u dva sveska zbornik studija »Analista« pod programatskim naslovom »Faire de l'histoire« (1974). N. G.

Jacques Le Goff:
Les intellectuels au moyen âge
du Seuil, Paris 1957.

Biblioteka Zora

Urednik: *Vjeran Zuppa*
Dizajn: *Sanja Iveković*
Tehnički urednik: *Stjepan Kolarić*
Lektor: *Ljerka Depolo*
Korektor: *Biserka Dodig*

Izdavač: GZH 1982.

Jacques Le Goff Intelektualci u srednjem vijeku

Prijevod
Nada Grujić

Mrtvački ples koji potkraj srednjega vijeka prema ništavilu odnosi razne »staleže« — to jest različite društvene skupine ovoga svijeta, a to pogoduje osjećajnosti jednoga doba na izmaku, odvodi često uz kraljeve, plemiće, crkvene dostojanstvenike, građane, pučane i ponekog klerika koji se ne poistovjećuje uvijek s redovnicima i svećenicima. Na srednjovjekovnom Zapadu klerik je izdanak nove loze intelektualaca. Pojava njihova imena u naslovu ove knjižice nije, stoga, posljedica proizvoljnog izbora. Među tolikim nazivima: znanstvenici, učenjaci, klerici, mislioci (terminologija iz svijeta mišljenja nije uvijek bila jasna) ova riječ opisuje krug točno određenih obrisa: krug učitelja na školama. Najavljuje se u ranom srednjem vijeku, razvija u gradskim školama XII stoljeća, a puni procvat doseže u XIII stoljeću na sveučilištima. Označuje one kojima je zanat misliti i prenositi svoje mišljenje na druge. Povezivanje osobnog razmišljanja i njegovog širenja podučavanjem svojstvo je intelektualca. Nikada, sve do današnjih vremena, nije taj krug bio točnije određen niti je posjedovao jasniju svijest o sebi nego u srednjem vijeku. Radije nego dvoznačnim pojmom *klerika* taj se krug sam htio prozvati imenom koje je u XIII stoljeću prvi sebi bio nadjenao Siger Brabantski: *philosophus*, a koje sam ja odbacio, jer filozof je za nas posve druga osoba. Naziv je preuzet iz antike. U doba svetoga Tome Akvinskog i Sigera *filozof* u pravom značenju te riječi. Filozof s velikim F, bio je Aristotel. U srednjem vijeku, međutim, postao je to kršćanski filozof. On izražava ideal svih škola od XII do XV stoljeća: kršćanski humanizam. Za nas, međutim, humanist označuje drugi tip znanstvenika, onoga koji pripada renesansi XV i XVI stoljeća i koji se upravo suprotstavlja srednjovjekovnom intelektualcu.

Znači da se u ovoj studiji — kojoj bih, da se nisam bojao i prevelike ambicije i zlouporabe danas obeščašćenih pojmova, stavio podnaslov »uvod u historijsku sociologiju zapadnog intelektualca« — neće naći poznati predstavnici bogate srednjovjekovne misli. I mistici zatočeni u samostanima i pjesnici ili kroničari udaljeni od škola i uronjeni u druge sredine, pojavit će se ovdje tek uzgred, zbog opreka. Čak će i Dante koji dominira mišljenjem srednjovjekovnog Zapada, pružiti tek svoju golemu sjenu. Premda je pohađao sveučilišta (zar je uistinu došao u Pariz, u ulicu Fouarre?), premda njegovo djelo od kraja XIV stoljeća postaje u Italiji eksplikativnim tekstom i premda se Sigerov lik pojavljuje u njegovu *Raju* u stihovima koji su se doimali neobičnim, Dante nije Vergilija slijedio s onu stranu mračne šume samo putovima koje su prokrčili ili utrli naši intelektualci. Tek u tom smislu bit će ovdje spomena o Rutebeufu, Jeanu de Meungu, Chauceru, Villonu na koje je prolaz kroz škole ostavio više ili manje traga.

Podsjećam ovdje, dakle, među ostalim na samo jedan aspekt srednjovjekovne misli, na samo jedan tip znanstvenika. Nisu mi nepoznati ni postojanje ni važnost i drugih duhovnih rodova i drugih duhovnih učitelja. Ali ovaj mi se učinio toliko važnim, toliko značajnim za povijest zapadne misli i tako dobro sociološki određenim, da su upravo njegov lik i njegova povijest zadržali moju pažnju. U jedninu ga, uostalom, stavljam sasvim neispravno, jer je i sam bio veoma raznolik — kao što će to ove stranice, nadam se, pokazati. Od Abelarda **do** Ockhama, **od** Alberta Velikog **do** Gersona, **od** Sigera Brabantskog **do** Bessariona, koliko li je različitih i oprečnih temperamenata, karaktera i interesa!

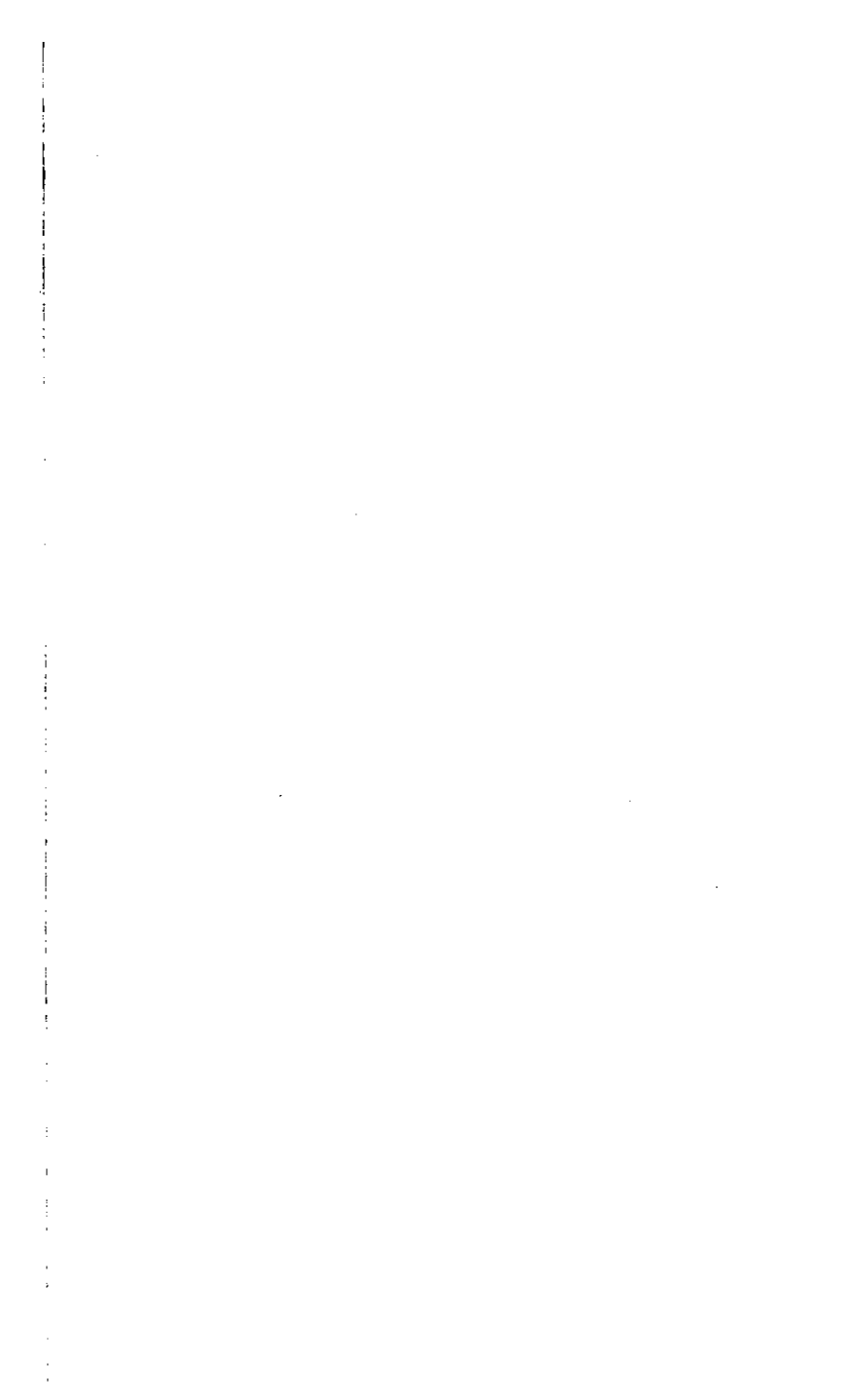
Budući da je znanstvenik i profesor, mislilac od zanata, intelektualac je određen i nekim psihološkim crtama koje se mogu lako izobličiti usprkos duhu, nekim karakternim pregibima koji se mo-

gu lako skrutiti, postati navikama, manijama. Budući da razmišlja, intelektualcu prijeti opasnost da zapadne u mudrovanje. Budući da je znanstvenik, prijeti mu sasušenje. Budući da je kritičar, načelno će razarati i sustavno pobijati. Premda je fosilizirane skolastike ismježivao, srednji vijek nije bio nepravedan. Nije sveučilišne učitelje optuživao zbog gubitka Jeruzalema, niti »sorbonaše« zbog poraza kod Azincourta. Umio je iza razuma vidjeti strast pravednika, iza znanosti žeđ za istinom, iza kritike traženje boljitka. Prošla su od toga već stoljeća, neprijateljima intelektualaca Dante je odgovorio smjestivši u Raj i pomirivši ondje među intelektualcima XIII stoljeća tri najveća lika: svetoga Tomu, svetoga Bonaventuru i Sigeru Brabantskog.

XII STOLJEĆE

ROĐENJE INTELEKTUALACA

Urbana renesansa i rođenje intelektualca u XII stoljeću

U početku bijahu gradovi. S njima se — na Zapadu — rađa srednjovjekovni intelektualac. Javlja se s njihovim procvatom vezanim uz trgovačku i industrijsku — skromnije rečeno, zanatsku — funkciju; javlja se kao jedan od onih zanatlija što su nastanili gradove u kojima se nameće podjela rada.

Pravoj specijalizaciji ljudi jedva da su dotad odgovarale one društvene klase koje razlikuje Adalbert Laonski: klasa koja moli — klerici, ona koja štiti — plemići, ona koja radi — robovi. Jer premda je rob obrađivao zemlju, bio je i obrtnik. Plemić, vojnik, ujedno je bio posjednik, sudac, upravnik. Klerici — pogotovo redovnici — često su bili sve to istodobno. Duhovni rad bio je tek jedna od njihovih djelatnosti. Nije bio sam sebi svrhom, već podređen ostatku njihova života; u skladu s Pravilom bio je upravljen Bogu. Ovisno o svom samostanskom životu klerici bi mogli poprimiti lik profesora, učenjaka, pisca. Aspekt njihove ličnosti je uvijek nuzgredan i prolazan. Čak i oni koji najavljuju intelektualce budućih stoljeća, sami to još nisu. Primjerice, Alkuin je prije svega visoki funkcionar, ministar kulture Karla Velikog. Lupus iz Ferrière-sa je prvenstveno opat koga zanimaju knjige a u pismima rado citira Cicerona.

Čovjek kojemu je zanat da piše i podučava — a još češće oboje istodobno, čovjek koji profesionalno djeluje kao profesor i učenjak, ukratko, intelektualac, pojavljuje se tek s gradovima.

On zapravo primjetnim postaje tek u XII stoljeću. Srednjovjekovni gradovi na Zapadu bez sum-

nje nisu u to doba izrasli odjednom, čak ih i povjesničari zatiču već potpuno konstituirane u XI, pa i X stoljeću, a specijalizirani časopisi otkrivaju nam u svakom broju i neku novu urbanu renesansu — vremenski sve udaljeniju.

Gradovi na Zapadu, bez sumnje, nisu niti posve nestali, ali »leševi« rimskih gradova iz razdoblja kasnoga Carstva zadržali su unutar zidina tek šačicu stanovnika uz vojnog, administrativnog ili vjerskog poglavara. Budući da su to bila episkopalna središta, oko nešto brojnijeg klera okupljen je tek neznatan laikat kojemu je maleno lokalno tržište, namijenjeno svakodnevnim potrebama, bilo jedini oblik gospodarskog života. Zameci gradova (*portus*), bilo samostalni, bilo prislonjeni uz episkopalne jezgre (*cité*) ili vojničke »burgove«, vjerojatno se razvijaju počevši od X, a možda već i IX stoljeća na poticaj muslimanskog svijeta kojemu za njegovu golemu urbanu klijentelu — Damaska, Fustata, Tunisa, Bagdada, Kordove — trebaju sirovine barbar-skog Zapada: drvo, mačevi, krzno, robovi. Ali pojava razvitka gradova dostiže značajniji opseg tek u XII stoljeću. Ona je tada iz temelja izmijenila ekonomske i društvene strukture Zapada, a komunalnim pokretom počela mu je narušavati i političke strukture.

Ovim se revolucijama pridružuje i — kulturna. Ovim se procvatima i renesansama priključuje i intelektualna. Naša bi knjižica morala ocrtati povijest njezinih protagonista, te preobrazbe njihovih nasljednika sve do završetka razdoblja koje se naziva srednjim vijekom, sve do vremena druge renesanse.

Da li je bilo karolinške renesanse?

Premda je prije XII stoljeća teško prihvatiti pravu, dovoljno bujnu urbanu renesansu, da li je moguće na području civilizacije zanemariti razdoblje — kraj VIII i prvu polovinu IX stoljeća — koje se obično naziva karolinškom renesansom? Mi niti ćemo je poreći, niti ćemo poput nekih historičara, govoriti o njoj kao o *tobožnjoj renesansi*, već ćemo odrediti njezine granice.

Ona ne posjeduje ni jednu kvantitativnu oznaku renesanse koju, čini nam se, uključuje taj pojam. Koliko god je poboljšala kulturu plemićkih sinova, odgojenih na Dvorskoj školi, te budućih klerika školovanih u nekoliko velikih samostanskih i episkopalnih središta, toliko je gotovo dokrajčila ostatke zakržljalog školovanja što su ga merovinški samostani širili među djecom okolnih područja. Nakon velike reforme benediktinskog reda iz godine 817. kojom je sveti Benedikt Anijanski nadahnuo cara Ludovika Pobožnog, a kojom je posvećeno povlačenje u sebe prvobitnog benediktinskog monaštva, zatvorene su »vanjske« škole samostana. Bila je to renesansa za ograničenu — brojčano vrlo slabu elitu, koja je karolinškoj monarhiji imala dati upravnike i političare. Francuski republikanski priručnici su zapali u veliku zabludu kada su popularizirali Karla Velikog, nepismenog uostalom, kao zaštitnika i začetnika škola, te kao preteču Julesa Ferryja.

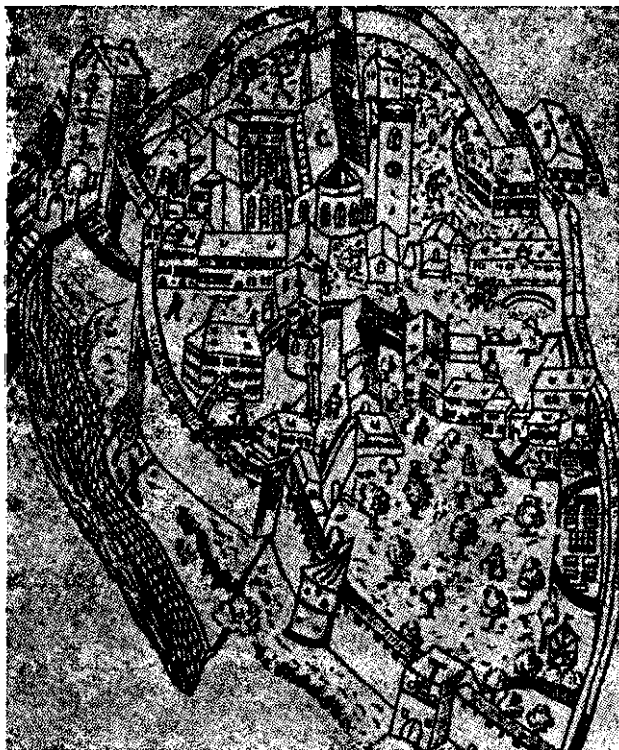
Izvan ovog regrutiranja za upravljanje monarhijom i Crkvom, intelektualni je pokret karolinškog razdoblja pokazivao samo aspekte apostolata i nezainteresiranosti kako u svojoj opremi tako i u svom duhu.

Veličanstveni rukopisi tog razdoblja djela su raskoši. Vrijeme provedeno u njihovu ispisivanju

krasopisom — kaligrafija je još više od kakografije znak neobrazovane epohe u kojoj je potražnja za knjigom vrlo slaba — u njihovu bogatom ukrašavanju za Dvor ili za nekolicinu svjetovnih crkvenih odličnika, upućuje na posve neznatnu brzinu opticaja knjiga.

Štoviše, rukopisi nisu pravljene za čitanje. Uvećavat će riznice crkava i bogatih pojedinaca. Prije su ekonomsko negoli duhovno dobro. Neki autori rukopisa, prepisujući rečenice starih pisaca ili crkvenih otaca, potvrđuju da ih vrijednost

Samostan svetoga Gala

njihova duhovnog sadržaja nadilazi. Međutim, njima se vjeruje na riječ. A to samo povećava materijalnu vrijednost knjiga. Karlo Veliki prodaje dio svojih prelijepih rukopisa za dijeljenje milostinje. Na knjige se gleda kao na skupocjeno posuđe.

Redovnici koji ih u samostanskim »skriptorijima« marljivo prepisuju tek se usputno zanimaju za njihov sadržaj — njima je bitno utrošeno vrijeme, uloženi trud i zamor pretrpljeni za ispisivanje. Ta će im pokora priskrbiti nebo. A kako su skloni izračunavanju unaprijed određene cijene

zasluga i kazni, što je ranosrednjovjekovna crkva preuzela od barbarskog zakonodavstva, oni brojem stranica, redaka i slova mjere godine iskupljenog čistilišta, ili se pak, preskočivši neko slovo, žale zbog nepažnje koja im je boravak u čistilištu produžila. Potomstvu će ostaviti ime vražića kojemu je jedina dužnost bila da ih zadirkuje: bio je to demon prepisivača — Titivillus; njega će ponovno otkriti Anatole France.

Za te kršćane, u kojima još drijema barbarin, znanje je blago. Treba ga pomnjivo čuvati. Zatvorena kultura usporedna je zatvorenoj privredi. Umjesto da sije, karolinška renesansa zgrće. A može li biti škrte renesanse?

Nekom nehotičnom velikodušnošću karolinško je razdoblje usprkos svemu zadržalo ovaj naziv. Nema sumnje da to vrijeme nije imalo sluha za svog najoriginalnijeg i najsnažnijeg mislioca Ivana Scotusa Eriugenu; njega će upoznati, shvatiti i njime se koristiti tek u XII stoljeću. Međutim, rukopisi prepisivani u karolinškim skriptorijima, koncepcija o sedam slobodnih vještina koju je Alkuin preuzeo od govornika Marcijana Kapela iz V stoljeća, te njegova ideja koja se odnosi na *translatio studii* — o tome kako će Zapad, posebice Galija, ponovno uzdići Atenu i Rim kao žarišta civilizacije, sva ta prikupljena blaga počinju tada ponovno kolati i slijevati se u talionik gradskih škola; renesansa XII stoljeća će ih apsorbirati kao posljednji sloj antičkog doprinosa.

Modernost XII stoljeća

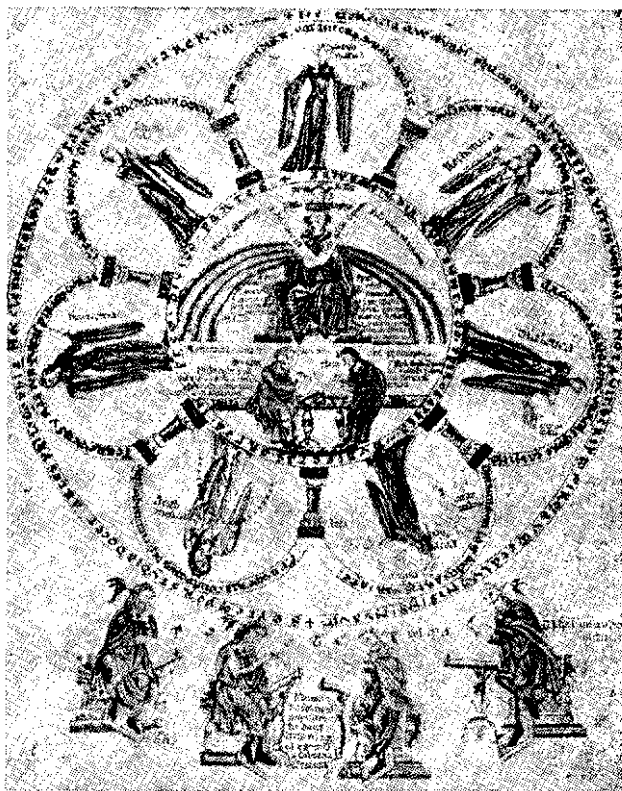
Stari i moderni

Učiniti nešto novo, postati novim čovjekom, snažan je osjećaj u intelektualaca XII stoljeća; a ima li renesanse bez osjećaja o ponovnom rođenju? Sjetimo se renesansnih ljudi iz XVI stoljeća, sjetimo se Rabelaisa.

Da bi označili pisce svoga vremena, u njihova se usta, pod njihova pera vraća riječ: *moderni*. A Moderni usitinu jesu i znaju biti. Međutim, oni su modernisti koji se ne prepiru s klasicima; naprotiv, oponašaju ih, hrane se njima, uspinju se na njihova ramena.

Iz mraka neznanja u svjetlost znanja, kaže Petar iz Bloisa, prelazi se samo tako da se sa sve vatrenijom ljubavlju čitaju djela klasičnih pisaca. Neka psi laju, neka svinje grokću! Neću zbog toga manje biti sljedbenikom klasika. Njima ću posvetiti svu pažnju i zora će me svakog dana zateći kako ih proučavam.

Evo osnovne poduke koju je u Chartresu, jednom od najglasovitijih školskih središta XII stoljeća, dao učitelj Bernard, a zapisao je prema predaji njegov slavni učenik Ivan iz Salisburyja: *Što više disciplina budemo poznavali i što dublje budemo njima prožeti, to potpunije ćemo shvatiti ispravnost (starih) autora, te ćemo jasnije podučavati. Njima je diacrisis, što možemo prevesti ilustracijom ili bojenjem, omogućavala da od sirove građe neke povijesti, teme ili pripovijetke, a s pomoću svih tih disciplina i velikog umijeća sinteze kao i dotjerivanjem, učine dovršeno djelo slikom svih vještina. Gramatika i Pjesništvo se tijesno prepleću i prekrivaju čitav sadržaj. Logika na to polje donosi boje dokazivanja, u blještavilo zlata ulijeva svoje razumske dokaze. Retorika uvjeravanjem i rječitošću opo-*

Filozofija i slobodne vještine prema Herradi Landsberškoj

naša sjaj srebra. Matematika nošena kotačima svog četveroprega prolazi tragovima ostalih vještina i beskonačnom raznolikošću ostavlja u njima svoje boje i svoje čari. Fizika, pošto je istražila tajne prirode, prinosi mnogostruke čari svojih nijansi. I napokon, najistaknutija grana Filozofije, Etika, bez koje nema filozofa čak ni po imenu, nadilazi sve ostale dostojanstvom što ga djelu pridaje. Pročisti Vergilija i Lukana i ma kakva bila filozofija koju propovijedaš, naći ćeš u njima nešto čemu je možeš prilagoditi. Ovisno o sposobno-

sti učitelja, te umješnosti i revnosti učenika, u tome je probitak od prethodnog čitanja starih autora. Tu metodu slijedio je Bernard iz Chartresa, najbujnije vrelo književnosti u Galiji novijeg vremena ...

Nije li ovakvo oponašanje zapravo robovanje? Pokazat će se kasnije kakve su smetnje u zapadnu kulturu unijele loše probavljene i loše prilagođene antičke posudbe. Ali kako li je u XII stoljeću sve to novo!

Ti učitelji koji su klerici i dobri kršćani ne pretpostavljaju kao *text-book* Vergilija Propovjedniku, ni Platona svetom Augustinu samo iz uvjerenja da u Vergilija i Platona ima više moralnih poduka i da ispod kore ima i srži (nema li je više u Svetom pismu i kod crkvenih otaca?), već i stoga što su za njih *Eneida* i *Timej* prije svega znanstvena djela koja su napisali znanstvenici i koja su podena da budu predmetom specijalizirane, tehničke nastave, dok su Sveto pismo i crkveni oci, kod kojih također može biti obilje znanstvene građe (nije li Postanak djelo prirodnih znanosti i kozmologije?), to tek usput. Stari autori su *specijalisti* kojima je mjesto prije u specijaliziranoj nastavi — u nastavi *slobodnih vještina*, školskih disciplina — nego crkvenim očima ili Svetom pismu koji moraju biti više namijenjeni Teologiji. Intelektualac XII stoljeća je profesionalac; on ima svoje gradivo: stare autore; ima i svoje tehnike: glavna je oponašanje starih autora.

Međutim, intelektualac se njima koristi da ode dalje, kao što se talijanske lađe koriste morem da odu do istočnjačkih izvora bogatstva.

U tome je smisao poznate rečenice Bernarda iz Chartresa koja je u srednjem vijeku naišla na toliki odjek: *Mi smo patuljci koji su se popeli divovima na ramena. Tako vidimo više i dalje od njih ne zato što smo oštrijeg vida ili viši rastom, već zato što nas oni nose uvis i uzdiu svom svojom divovskom visinom...*

Hipokrat i Galen (freska iz Anagnija)

Ova poznata slika izražava smisao razvoja kulture. Ukratko: smisao povijesnog razvoja. U ranom srednjem vijeku povijest se zaustavila, a Crkva ju je, pobijedivši na Zapadu, ostvarila. Preuzimajući augustinovsku koncepciju o dvije države, Oton Frajsinški izjavljuje: *od trenutka u kojem ne samo da su svi ljudi nego i carevi, uz nekoliko iznimaka, postali katolici, čini mi se da nisam pisao povijest dviju država, već tako reći samo jedne, koju nazivam Crkvom.*

Govorilo se o *htijenju* da se zanemari vrijeme feudalaca — as njima i redovnika uključenih u feudalne strukture. I Guizot će nakon političke pobjede građanstva povjerovati da je dosegao svršetak povijesti. U urbanom okviru koji se tek izgrađuje, gdje se sve giba i mijenja, intelektualci XII stoljeća iznova pokreću stroj historije i određuju najprije svoje poslanstvo u vremenu: *Veritas, filia temporis* riječi su Bernarda iz Chartresa.

Grčko—arapski doprinos

Istina je kći vremena, ali i kći geografskog prostora. Gradovi su okretišta kretanja ljudi koji ideje raznose poput robe, gradovi su mjesta razmjene, tržišta i raskrižja intelektualne trgovine. U XII stoljeću u kojem Zapad izvozi još uvijek samo osnovne sirovine — mada se budi razvoj suknarstva — stižu s Istoka, iz Bizanta, iz Damaska, liagdada i Kordove rijetki proizvodi, skupocjeni predmeti. Uz začine i svilu rukopisi donose na kršćanski Zapad grčko-arapsku kulturu.

Arapski jezik je isprva posrednik. Aristotelova, Euklidova, Ptolemejeva, Hipokratova i Galenova djela pratila su na Istoku heretičke kršćane — monofizite i nestorijance — te Židove koje je prognao Bizant; oni su ta djela predali u nasljedstvo muslimanskim bibliotekama i školama koje su ih rado prihvatile. Sada će doploviti natrag i pristati uz obale zapadnog kršćanstva. Uloga kršćanskog pojasa orijentalnih latinskih država sasvim je sporedna. Ta fronta susreta između Zapada i islama prije svega je vojna: fronta oružanog suprotstavljanja, fronta križarskih ratova. Izmjenuju se udarci, a ne ideje i knjige. Kroz ovu borbenu liniju probijaju se rijetka djela. Orijentalne rukopise prihvaćaju dvije zone dodira: Italija, a još više Španjolska. Niti privremena naseljavanja muslimana na Siciliji i u Kalabriji, niti valovi kršćanske *rekonkviste* nisu tu nikada priječili pacifičke razmjene.

Kršćanski lovci na grčke i arapske rukopise dopiru sve do Palerma gdje normanski kraljevi Sicilije, a zatim Fridrih II sred svoje trojezične kancelarije — grčke, latinske, arapske — oživljuju prvi

talijanski renesansni dvor; dopiru sve do Toleda, ponovno osvojenog i oduzetog nevjernicima 1087. godine, gdje se pod okriljem nadbiskupa Rajmunda (1125—1151) stječu na djelu kršćanski prevodioci.

Prevodioci

Prevodioci su pioniri ove renesanse. Zapad više ne razumije grčki jezik — Abelard žali za njim i nagovara redovnice Parakleta da ispune tu prazninu, i time nadiđu muškarce na području kulture. Jezik nauke je latinski. Arapske originale, arapske verzije grčkih tekstova i grčke originale prevode dakle ili pojedinci ili, češće, čitave ekipe. Kršćanima Zapada pomažu španjolski kršćani koji su živjeli pod muslimanskom vlašću: Mozarabi; pomažu im Židovi, pa čak i muslimani. Udruženo je tako široko poznavanje stvari. Jedna se od tih ekipa proslavila: stvorio ju je čuveni opat Clunyja Petar Venerabilis za prevodenje Kur'ana. Otišavši u Španjolsku da obiđe i pregleda klinijevske samostane koji su nastali usporedo s rekonkvistom, Petar Venerabilis je najprije došao na pomisao da muslimane ne pobijedi na vojničkom, već na intelektualnom terenu. Da bi se njihova doktrina oborila, valja je upoznati — koliko god nam se činilo naivnim i očiglednim, u vrijeme križarskih ratova takvo razmišljanje prava je smjelost.

Bilo da se muhamedansku zabludu naziva sramnim imenom hereze ili odvratnim imenom poganstva, protiv nje valja djelovati, to jest pisati. Ali Latini, a pogotovo modernisti, pošto su uništili antičku kulturu, povodeći se za riječju Židova koji su se nekada divili apostolima zato što su poznavali više jezika, znaju samo jezik svoje rodne zem-

Muhamed (crtež je izradio J. Baltrušaitis, a reproducira original XII stoljeća, izvadak iz »Dva latinska prijevoda Kur'ana u srednjem vijeku« M. T. d'Alvernyja)

Ije. Tako nisu ni mogli uvidjeti golemost te zablude niti joj prepriječiti put. Stoga se moje srce raspalilo i neki me oganj zahvatio u meditiranju. Razljutio sam se gledajući Latine kako ne znaju uzroka takve propasti i kako ih neznanje lišava moći da joj se odupru; nitko nije odgovorio, jer nitko nije znao. Pošao sam, dakle, pronaći stručnjake za arapski jezik koji je tom smrtnom otrovu omogućio da opustoši više od pola kugle zemaljske. Mnogim molitvama i novcem sklonuo sam ih da s arapskoga prevedu na latinski jezik povijest i nauk toga zlosretnika, pa čak i njegov zakon koji se zove Kur'an. A da vjerodostojnost prijevoda bude potpuna, te da nijedna greška ne iskrivi naše razumijevanje, kršćanskim sam prevodiocima pridodao i jednog Saracena. Evo imena kršćana: Robert iz Kettena, Herman Dalmatinac, Petar iz Toleda; Saracen se zvao Muhamed.

Pretraživši temeljito biblioteke toga barbarskog naroda, ova je ekipa izvukla odatle jednu debelu knjigu koju su oni objavili za latinske čitaoce. Posao je bio izvršen one godine kada sam ja pošao u Španjolsku i sastao se ondje s gospodarom Alfonsom, carem pobjednikom Španjolaca, to jest ljeta Gospodnjeg 1142.

Pothvat Petra Venerabilisa, naveden kao primjer, ostaje na marginama prevodilačkog pokreta koji nas zanima. Kršćanski prevodioci Španjolske nisu toliko zainteresirani za islam koliko za grčke i arapske naučne rasprave. Opat Clunyja to i ističe, jer je mogao osigurati usluge stručnjaka tek ponudivši im bogatu naknadu. Skupo im je trebalo platiti privremeno napuštanje njihova profesionalnog rada.

što Zapadu donosi prototip ovakvih istraživača, specijaliziranih intelektualaca kakvi su prevodioci XII stoljeća: Jakov iz Venecije, Burgundio iz Pise, Mojsije iz Bergama, Leon Tuscus u Bizantu i sjevernoj Italiji, Aristip iz Palerma na Siciliji, Adelard iz Batha, Platon iz Tivolija, Herman Dalmatinac, Robert iz Kettena, Hugo iz Santalle, Gondisalvi te Gerard iz Crémone u španjolskoj?

Ispunit će praznine koje je u zapadnoj kulturi ostavilo latinsko nasljeđe: u filozofiji, a pogotovo u prirodnim znanostima. Matematika s Euklidom, astronomija s Ptolemejem, medicina s Hipokratom i Galenom, fizika, logika i etika s Aristotelom — to je golem doprinos ovih radnika. Važnija od građe možda je metoda. Radoznalost, rasuđivanje i čitava Aristotelova *Logica Nova*: ona dviju *Analistika* (*priora* i *posteriora*), *Topika*, i *Elencha* (*Sophistici Elenchi*) koja se pridružuje Staroj logici — *Logica Vetus* — poznatoj preko Boecija. Eto poticaja, okrepe i poduke što ih antički helenizam na kraju dugoga kružnog putovanja Istokom i Afrikom prenosi Zapadu.

Priključuje se tome i isključivo arapski doprinos: aritmetika s *Al-Kharizmijevom* Algebram (tek će

prvih godina XIII stoljeća Leonard iz Pise objaviti tzv. arapske brojke, zapravo indijske — brojke koje su iz Indije donijeli Arapi); medicina s Rhazijem kojega kršćani nazivaju Rhazès; osobito Avicena (*Ibn Sinà*) čija će medicinska enciklopedija ili *Canon* postati omiljenom knjigom zapadnih liječnika; astronomi, botaničari i agronomi — a još više alkemičari koji na Latine prenose grozničavu potragu za eliksirom; i napokon, filozofija koja s *Al Farabijem* i *Avicenom* izrađuje ozbiljne sinteze počevši od Aristotela. Arapi su uz djela dali kršćanima i nazive za mnoge matematičke pojmove (npr. šifra, algebra) a ujedno i trgovački rječnik: divona, bazar, fontik, galela, ček itd. Lako je stoga objasniti zašto u Italiju, a pogotovo u Španjolsku odlaze toliki ljudi željni znanja; među njima i Englez Daniel iz Morleya koji biskupu Norwicha pripovijeda svoje intelektualno putovanje.

Iz Engleske me otjerala strast za učenjem. Neko sam vrijeme ostao u Parizu. Vidio sam ondje samo divljake smještene teškim autoritetom u školska sjedala, iza dvije ili tri police pretrpane golemim djelima kako zlatnim slovima prepisuju VI-pienove upute, s olovnim perima u ruci, ucrtavajući mučno u knjige zvjezdice (astérisques) i strelice (obèles). Neznanje ih je primoravalo da se drže poput kipova, ali i samom su šutnjom htjeli pokazati svoju mudrost. Netom bi kušali otvoriti usta, začuo bih jedino dječje mucanje. Shvativši situaciju razmislio sam kako da izbjegnem tim opasnostima i kako da svladam »vještine« koje Sveto pismo ne osvjetljuju samo uzgred ili letimice. A kako za naših dana upravo u Toledu Arapi javno održavaju nastavu koja se gotovo čitava sastoji od vještine kvadrivija**, pohitao sam onamo da čujem predavanja najučenijih filozofa na*

* poprečni znakovi kojima se obilježavaju greške

** tj. znanosti

svijetu. Budući da su se prijatelji sjetili pozvati me da se vratim iz Španjolske, došao sam u Englesku s dragocjenom količinom knjiga. Kažu da je u ovim krajevima poduka u slobodnim vještinama nepoznata, da su ovdje Aristotel i Platon pali u najdublji zaborav na račun Tita i Sejja. Tuga je moja bila velika, pa da među Rimljanima ne ostanem jedinim Grkom, krenuo sam na put kako bih pronašao neko mjesto gdje ću učiti širenje ovakvog nauka... Neka se nitko ne uzbuđi ako se u raspravi o postanku svijeta ne pozovem na svjedočanstvo crkvenih otaca, već na ono poganskih filozofa, jer premda oni ne spadaju među vjernike, neke njihove riječi moraju, netom su ispunjene vjerom, biti uključene u naše podučavanje. Gospodin je i nama koji smo bili mistično izbavljeni iz Egipta naložio da Egipćanima oduzmemo njihovo blago kako bismo njime obogatili Hebreje. U skladu s naredbom Gospodinovom i s njegovom pomoću lišimo, dakle, poganske filozofe njihove mudrosti i njihove rječitosti, oplijenimo te nevjernike tako da se u vjernosti obogatimo tim plijenom.

Daniel iz Morleya je vidio samo tradicionalni, dekadentni i nadiđen aspekt Pariza. Ali u Parizu XII stoljeća ima i nečega drugog.

Španjolska i Italija su upoznale jedino prvu obradu grčko-arapske građe, prevodilački posao koji će omogućiti da zapadni intelektualci asimiliraju tu građu.

Središta uključivanja orijentalnog doprinosa u kršćansku kulturu nalaze se drugdje. Najznačajnija: Chartres i Pariz koji okružuju tradicionalniji Laon, Reims i Orléans, nalaze se u drugoj zoni razmjene i razrade gotovih proizvoda, u zoni susreta dvaju svjetova: Sjevera i Juga. Između Loire i Rajne, na prostoru gdje su se veletrgovina i bankarstvo lokalizirali na sajmove Champagne, stvara se kultura po kojoj će Francuska postati prvom baštinicom Grčke i Rima, kao što je to pretkazao Alkuin, a opjevao Chrétien de Troyes.

Pariz: Babilon ili Jeruzalem?

Pariz je najblistavije od svih središta; pogodio mu je sve veći ugled monarhije Kapetovića. Učitelji i učenici hitaju ili u Cité i njezinu katedralnu školu ili pak, sve brojniji, na Lijevu obalu gdje uživaju veću neovisnost: oko crkve Saint-Julien-le-Pauvre, između ulice la Boucherie i ulice Garlande; istočnije, oko škole kanonika Svetog Viktora; južno, na padini brijega što ga kruni samostan svete Genoveve s drugom svojom velikom školom. Uz redovne profesore kaptola crkve Notre-Dame, uz kanonike Svetog Viktora i Svete Genoveve, odsada će neovisniji učitelji, »prihvaćeni« profesori (*agrégés*) koji su u ime biskupa od školskog vikara primili pravo podučavanja (*licentia docendi*) privlačiti učenike i studente u sve većem broju u vlastite kuće ili u klaustre Svetoga Viktora i Svete Genoveve koji su im otvoreni. Pariz duguje ugled ponajprije sjaju teološke nastave koja je u vrhu školskih disciplina; uskoro će, međutim, još više dugovati onoj grani filozofije koja je, koristeći se u punoj mjeri aristotelovskim doprinosom te pribjegavajući rasuđivanju, dovela do pobjede racionalnih postupaka duha: bila je to dijalektika.

Za jedne je Pariz i u zbilji i simbolički grad-svjetionik, izvor svih intelektualnih užitaka, a za druge đavolja jazbina u kojoj se nastranost duhova obuzetih filozofskim izopačenjem stapa s gadoštima života predanog igri, vinu i ženama. Veliki grad je mjesto propasti, Pariz je suvremeni Babilon. Sveti Bernard dovikuje pariškim učiteljima i studentima: *Bježite iz ovog Babilona, bježite i spasite duše! Vinite se svi zajedno put onih gradova koji su utočišta, gdje ćete se moći pokajati zbog prošlosti, u milosti živjeti zbog sadašnjosti i s povjerenjem čekati budućnost* (to jest u sa-

Sveti Bernard, utemeljitelj opatiije (burgundijska škola XV stoljeća)

mostane). *Daleko ćeš više pronaći u šumama nego u knjigama. Stabla i kamenje će te više naučiti od ikogjeg učitelja.*

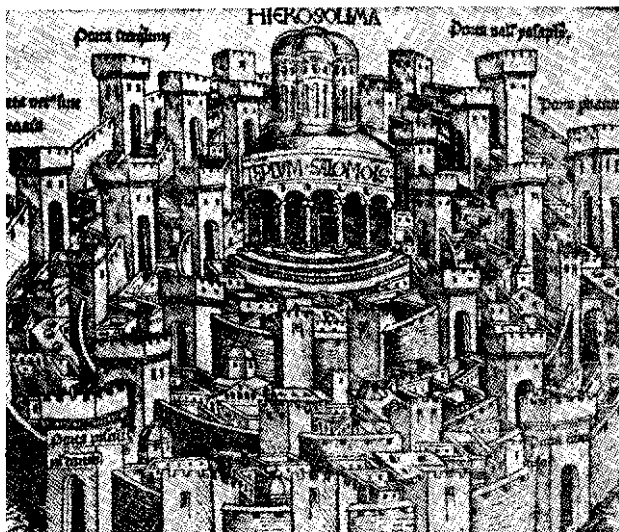
Drugi cistercit, Petar iz Cellesa kaže: *Parizu, kako ti umiješ očarati i razočarati duše! U tebi mreže poroka, zamke opaćina i strelice pakla upropašćuju nevina srca... Sretne li, naprotiv, škole u kojoj Krist uči naša srca riječima svoje mudrosti, u kojoj bez rada i predavanja učimo metodu vječnog života! U njoj se ne kupuju knjige, u njoj se ne plaća profesor pisanja, nema u njoj ni buke rasprava, niti upletanja sofizama, u njoj je rješenje svih problema jednostavno, u njoj se uče uzroci svega.*

Pobornik svetog neznanja suprotstavlja školu samoće školi galame, samostansku školu gradskoj, a Kristovu Aristotelovoj i Hipokratovoj.

Temeljna oprečnost između novih gradskih klerika i samostanskih sredina koje obnova u XII stoljeću, bez obzira na razvoj zapadnog benediktinskog pokreta, vraća ekstremnim težnjama prvobitnog monahizma, izbija i iz riječi cistercita Vilima iz Svetog Thierryja, bliskog prijatelja svetog Bernarda: *Braća Gore Božje! U tmine Zapada unose oni svjetlost Istoka, u studen Galije vjerski žar drevnog Egipta — samotnički život, ogledalo života kakav se živi na nebu.*

Paradoksalno je da u trenutku kad gradski intelektualci iz grčko-arapske kulture crpu ferment duha i misaonih metoda koji će obilježiti Zapad i stvoriti njegovu intelektualnu snagu (jasnoća rasuđivanja, briga za znanstvenu egzaktnost, vjera i razum koji se oslanjaju jedno o drugo, samostanski spiritualizam, u srcu Zapada, zahtijeva povratak misticizmu Istoka. Bitno je da će intelektualci gradova udaljiti Zapad od utvara neke druge Azije i neke druge Afrike: od mističkih šuma i puštinja.

Međutim, već i sam pokret povlačenja samostanaca otvara put razvoju novih škola. Reimski koncil

Jeruzalem

iz 1131. godine brani redovnicima liječništvo izvan samostana: stvoren je slobodan prostor za Hipokrata.

Pariški klerici nisu poslušali svetog Bernarda. **1164.** godine Ivan iz Salisburyja piše Thomasu Becketu: *Svratio sam u Pariz. Kada sam ondje ugledao obilje hrane, živahnost ljudi, uvaženosť što je uživaju klerici, uzvišenost i slavu čitave crkve, te različite djelatnosti filozofa, povjerovao sam da zadivljen gledam Jakovljeve ljestve koje vrhom dodiruju nebo i po kojima se, uspinjući i silazeći, kreću anđeli. Ushićen tim sretnim hodočašćem morao sam priznati: Gospodin je ovdje, a ja to nisam znao. I sjetih se one pjesnikove riječi: Sretnog li izgnanstva kojemu je ovo mjesto boravište. A opat Filip iz Harvengta, svjestan obogaćenja što ga donosi školovanje u gradu, piše jednom mladom učeniku: Gonjen ljubavlju za znanjem eto te u Parizu, pronašao si Jeruzalem za kojim toliki žude. To je obitavalište Davida ... i*

mudrog Salomona. Tamo je takva navala, tolika gomila klerika tamo hita da će uskoro premašiti brojno laičko stanovništvo. Sretnoga li grada gdje se svete knjige čitaju s toliko revnosti, gdje se njihove zamršene tajne rješavaju darovima Duha svetoga, gdje ima toliko istaknutih profesora i toliko teološkog znanja da bi se mogao prozvati gradom književnosti!

(iolijardi

I/, hvalospjeva Parizu osobitom se'krepkošću izdvaja jedan glas; to je glas neobične skupine inlolcktualaca: golijarda. Za njih *Pariz je Raj zemaljski, ruža svijeta, melem svemira.*

Paradisius mundi Parisius, mundi rosa, balsamum orbis. Tko su ti golijardi? Sve se urotilo da nam njihov lik ostane skriven: anonimnost koja prekriva većinu, legende koje su rado širili sami o sebi, legende koje su — među mnogim klevetama i ogovaranjima — širili njihovi neprijatelji, pa i one koje su izmislili suvremeni eruditi i povjesničari, zavedeni lažnim sličnostima i zaslijepjeni predrasudama. Neki prenose osude koncila i sinoda, te nekih crkvenih pisaca XII i XIII stoljeća. Golijardske ili lutajuće klerike smatrali su skitnicama, bludnicima, razvratnicima, žonglerima, lakrdijašima. Učinili su ih boemima i lažnim studentima koje gledaju čas raznježenim pogledom — mladost treba iživjeti — čas sa strahom i gnušanjem: nisu li opasni ljudi koji remete i preziru Red? Drugi, naprotiv, vide u njima *neku vrstu urbane inteligencije*, revolucionarnu sredinu, otvorenu svim oblicima javnog suprotstavljanja feudalizmu. Gdje je istina?

Nepoznato nam je čak i podrijetlo naziva za golijarde — pošto su odbačene maštovite etimologije što ih izvode iz Goliatha, utjelovljenja đavla, neprijatelja Božjeg, ili iz riječi *gula* (gubica), te bi tako ti učenici bili *žderonje* ili *bukači*, a i pošto se jednako nemogućom pokazala i identifikacija nekog historijskog Goliasa kao utemeljitelja reda čiji bi članovi imali biti golijardi. Preostaje ipak nešto biografskih podataka o nekim golijardima, pojedine zbirke pjesama koje se stavljaju pod njihovo individualno ili kolektivno ime — *carmina burana* — te suvremeni napisi koji ih osuđuju i kleveću.

Intelektualno lutalaštvo

Izvan svake je sumnje da su oni tvorili krug u kojem se sa zadovoljstvom razvijala kritika tadašnjeg društva. Bilo da su gradskog, seljačkog ili čak plemićkog podrijetla, golijardi su prvenstveno lutalice, tipični predstavnici razdoblja u kojem demografski razvoj, buđenje trgovine, te izgradnja gradova razbijaju feudalne strukture, bacaju na putove i okupljaju na njihovim raskrižjima — u gradovima — deklasirane, odvažne i nesretne. Golijardi su plod društvene pokretljivosti koja je karakteristična za XII stoljeće. Izmaknuvši uspostavljenim strukturama, oni predstavljaju prvi skandal za tradicionalne duhove. U ranom srednjem vijeku svakoga se nastojalo prikovati za njegovo mjesto, uz njegovu dužnost, uz njegov porijeklo i stalež. Golijardi su bjegunci. A kao bjegunci, bez sredstava, tvore u gradskim školama one čete siromašnih studenata što žive od pomoći, postaju sluge svojih imućnih kolega, životare od pro-

sjačenja. *Iako je Pariz za bogataše Raj, za siromahе je on močvara željna plijena*, kaže Hebrard Nijemac i oplakuje glad siromašnih pariških studenata — *Parisiana fames*.

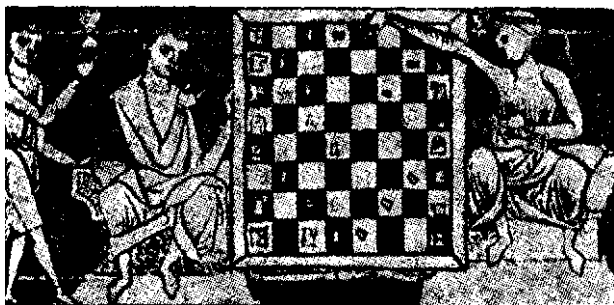
Da bi zaradili za život, ponekad bivaju žongleri ili lakrdijaši, odakle svakako i ime kojim se često nazivaju. Podsjetimo ipak da je naziv *joculator*, žongler, i epitet svih onih koje se u to vrijeme smatra opasnima, koje se želi izbaciti iz društva. »*Joculator*« je »crveni«, buntovnik...

Siromašni studenti koje ne vezuje ni stalno prebivalište, niti kakva prebenda, ni beneficij, upuštaju se u intelektualnu pustolovinu: slijede učitelja koji im se sviđi, trče onome koji je na glasu, pabirče od grada do grada poduke koje se ondje mogu dobiti. Sudionici su školskog lutalaštva koje je također karakteristično za XII stoljeće. Pridonose njenoj pustolovnosti, neposrednosti i smjelosti. Međutim, oni ne tvore klasu. Budući da

su nejednakog podrijetla, u njih su i različite ambicije. U svakom slučaju oni su umjesto ratovanja odabrali učenje. Njihova su braća pošla da povećaju vojske, priključila se četama križara, te krađu duž putova Evrope i Azije, opljačkat će Carigrad. Iako svi kritiziraju, neki, a možda i mnogi od njih, sanjare da postanu oni koje kritiziraju. Dok je npr. Hugo Orleanski, zvani Primas (bio je na glasu zbog hladne ironije, pa otud potječe i lik *Primassa* u *Dekameronu*) koji je s uspjehom podučavao u Orléansu i Parizu, provodio život u besparici sačuvavši pri tom duhovitost, do tle je Arhipoeta iz Kolna živio o trošku njemačkog prelata Reginalda Dasselskog (višeg kancelara Fridriha Barbarosse) i obasipao ga laskanjem. Serlon iz Wiltona se priključio stranci Matilde Engleske, a po obraćenju je ušao u Cîteaux. Gautier iz Lillea je živio na dvoru Henrika II Plantagenaeta, zatim jednog reimskog nadbiskupa, a umro je kao kanonik. Svi oni sanjaju o velikodušnom pokroviteljstvu, o obilatoj prebendi, o bezbrižnom i sretnom životu. Čini se da bi radije postali novi korisnici društvenog poretka negoli ga izmijenili.

Nemoralnost

Teme njihovih pjesama uza sve to žestoko napadaju to društvo. Mnogima je od njih teško osporiti revolucionarnost. Kocka, vino i ljubav: prvenstveno pjevaju o toj trilogiji — što je izazivalo negodovanje pobožnih duša njihova vremena, ali utoliko više navelo suvremene povjesničare na popustljivost.

*Lagana sam stvarca, / Kao list kojim se vior poi-
grava ...*

*Kao brodica što plovi bez brodara, / Kao ptčica
što luta nebeskim putovima, / Ne drži me ni sidro
ni užad debela...*

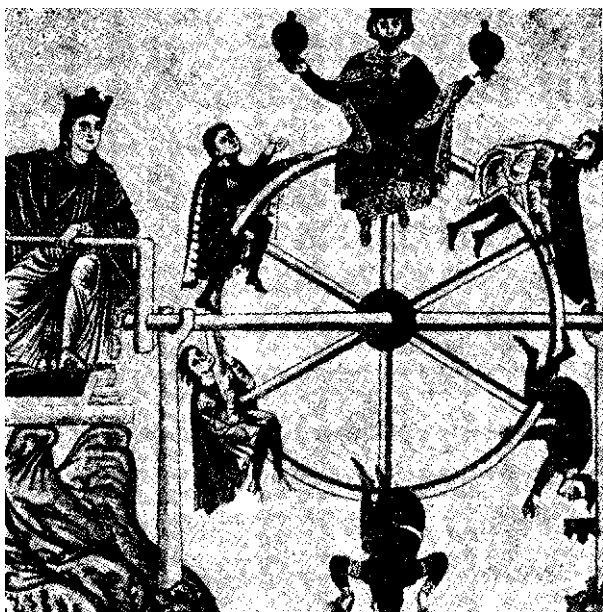
*Djevojačka ljepota ranila mi grud. / One kojima ne
smijem blizu, posjedujem srcem.*

*Predbacuju mi na drugome mjestu i igru. No čim
me igra / Ostavi golog i tijelo mi se smrzne, duh
moj topao postaje. / I tada Muza moja sklada naj-
ljepše pjesme. / A na trećem mjestu govorimo o
krčmi.*

*Želim u krčmi umrijeti / Tamo gdje će vino biti
blizu usana umirućeg, / Na to će anđeoski zboro-
vi sići s neba pjevajući: / »Nek Bog bude milostiv
prema ovome koji je znao piti«.*

Sve to doduše može izgledati bezazleno i tek kao
nagovještaj Villona, ali bez njegove genijalnosti.
Međutim, valja biti oprezan jer u toj pjesmi ima
i ubojitijih strijela:

*Jer mi je više stalo do užitka nego do vječitog spa-
sa, / Kad je duša jednom mrtva, brinem samo za
svoju put.*

*Oh, kako je teško prirodu ukrotiti! / / gledajući
lijepu ženu ostati čista duha. / Mladi se nikako ne
mogu pokoriti tako okrutnom zakonu / I ne vodi-
ti računa o svom uvijek spremnom tijelu.*

Nije li presmiono u izazovnoj nemoralnosti, u pohvali erotizmu — koja u golijarda ide često do bestidnosti — prepoznati nagovještaj nekog prirodnog morala, negaciju Crkvenih učenja i tradicionalnog morala? Ne pripada li golijard velikoj porodici slobodoumnika koji preko slobode običaja i slobode govora cilja na slobodu duha?

Kolo Sreće koje u pjesmama lutajućih klerika prolazi i navraća se nije samo poetska tema; ono je svakako više od onoga što su u njemu vidjeli suvremenici koji su ga bez zloradosti, a i bez primisli, prikazivali u katedralama. Ipak, Kolo Sre-

će koje se okreće i ravna vječnim povratkom, kao i slijepi Slučaj koji ometa uspjehe, nisu u suštini revolucionarne teme: oni ne priznaju napredak, odriču značenje Povijesti. Kadri su izazvati društveni preokret ali samo u onoj mjeri u kojoj impliciraju nezainteresiranost za sutrašnjicu. Upravo otuda potječe sklonost koju za teme pobune — ako ne i revolucije — pokazuju golijardi, a opjevali su ih u pjesmama i prikazali u oslikanim rukopisima.

Kritika društva

Nije bez značenja što golijardsko pjesništvo — daleko prije nego će to postati zajedničkim mjestom građanske književnosti — napada predstavnike ranosrednjovjekovnog poretka: crkvene dostojanstvenike, plemiće, čak i seljake.

U Crkvi golijardima su omiljene mete oni koji su u društvenom, političkom i ideološkom pogledu najtješnje povezani s društvenim strukturama: papa, biskup, redovnik.

Protupapinsko i proturimsko raspoloženje golijarda miješa se, ne zamjenjujući se, s dvije druge struje: s gibelinskom strujom koja ustaje protiv svjetovne preuzetnosti papinstva i podržava stranku Carstva nasuprot stranci Svećenstva; s moralizatorskom strujom, koja prvosvećeniku i rimskoj Kuriji predbacuje kompromise sa svjetovnim životom, raskoš i pohlepu za novcem. Golijarda je pouzdano bilo u carskoj stranci — takav je *Arhi-poeta* iz Kolna — pa je golijardsko pjesništvo često bilo izvoriste protupapinskih satira, čak i kad ove preuzimaju još jedino temu koja je postala tradicionalna i ostala bez oštine. I tonom i duhom

golijardi se, međutim, razlikuju od gibelina. Preko rimskog pape i onih što ga okružuju oni nišane na poglavara i na jamce društvenog, političkog i ideološkog poretka, štoviše, svakog hijerarhijskog reda, jer golijardi nisu toliko revolucionari, koliko su anarhisti. U trenutku kada se papinstvo pokušava, nakon gregorijanske reforme, osloboditi feudalnih struktura, pa se osim na staru moć zemlje oslanja i na novu moć novca, golijardi razotkrivaju novo usmjerenje, napadajući i nadalje staru tradiciju.

Grgur VII je izjavio: *Gospodin nije kazao: ime mi je Običaj*. Golijardi optužuju njegove nasljednike da su nagnali Gospodina da kaže: *Ime mi je Novac*.

*POČETAK SVETOG EVANĐELJA PO MARKU OD NOVCA: U ono vrijeme reče Papa Rimljanima: »Kad sin čovječji pristupi prijestolju našeg Veličanstva, recite mu najprije: .Prijatelju! Zašto si došao?' Pa nastavi li kucati na vrata ništa vam ne dajući, neka bude izbačen u vanjske tmine.« Zbilo se da je neki siromašni klerik došao na Dvor gospodina Pape i molio, govoreći: »Smilujte mi se, Papini vratari, jer me se dotakla ruka siromaštva. Siromašan sam i nevoljan. Molim vas stoga pomozite mi u mojoj nesreći i bijedi.« Saslušavši ga, oni se razljute i reknu: »Prijatelju! Nek tvoje siromaštvo bude s tobom, tebi **na** propast! Odlazi, Sotono, ti uopće ne znaš kolika je moć novca! Amen! Amen! Kažem ti: nećeš ući u radosti Gospodina svojega prije nego dadeš svoj posljednji talir!« I siromah ode, proda ogrtač, košulju i sve što je imao, te novac dade kardinalima, vratarima i komornicima. Ali ovi rekoše: »Što je to za tolik svijet?« I izbace ga kroz vrata. A on istjerman, zaplaka gorko i ne nađe utjehe.*

*Potom je **na** Dvor došao jedan bogat, debeo i tust klerik koji je **za** neke pobune počinio ubojstvo. Prvo je podario vatare, zatim komornike, a na-*

posljedku i kardinale. I oni odluče da od njega izmame još više.

Doznajući da su kardinali i službenici dobili od klerika brojne darove, gospodin Papa se teško razboli. Ali bogataš mu posla elektuarij od zlata i srebra i Papa odmah ozdravi. Tada gospodin Papa sazove svoje službenike i reče im: »Braćo, pripazite da vas nitko ne obmane ispraznim riječima. Ja ću vam biti primjerom. Kako zgrabim ja, tako zgrabite i vi.«

Nakon nagodbe s plemstvom, svećenstvo se sporazumijeva i s trgovcima. Crkva koja je urlala s feudalcima, s trgovcima laje. Golijardi, tumači one skupine intelektualaca koja nastoji u urbanom okviru promaknuti laičku kulturu, ovakav razvoj osuđuju:

*Svećenički red je
od laičkog prezren;
zaručnica Kristova sad se prodaje,
od gospe bludnicom ona postaje.*

(Sponsa Christi fit mercalis, generosa generalis.)

U ranom je srednjovjekovlju neznatna uloga novca ograničavala simoniju. Zbog sve veće njegove važnosti simonija postaje općom pojavom.

Satirički bestijarij golijarda, sav u duhu romaničke groteske, razvija friz crkvenih dostojanstvenika preobraženih u zvijeri, a u zabatu društvene ljestvice ističe svijet svećeničkih čudovišta. Sve proždire papa-lav, a biskup-vol kao pastir nesit šiša travu ispred svojih ovaca; njegov arhiđakon je ris koji otkriva plijen, a dekan je lovački pas koji uz pomoć službenika, biskupovih lovaca razapinje mreže i goni žrtve. Takvo je, prema golijardskoj književnosti, »Pravilo igre«.

I dok golijardi smatraju župnika žrtvom hijerarhije te subratom u bijedi i izrabljivanju, pa ga uglavnom pošteđuju, redovnika naprotiv žestoko napadaju. Nešto u tim napadima nadilazi uobičajene poruge na račun njegovih loših navika: pro-

ždrljivosti, lijenosti, razvratnosti. Svjetovni duh — blizak laičkom duhu — otkriva, naime, u redovnicima suparnike što siromašnim župnicima otimaju nadarbine, pokajnike i vjernike. U slijedećem stoljeću prepirka će se još zaoštrenija ponoviti na sveučilištima. Štoviše, bit će to neprihvatanje čitavog dijela kršćanstva: onoga dijela koji se želi odvojiti od svijeta, koji odbija zemlju, a prihvaća samoću, asketizam, siromaštvo, suzdržljivost, pa čak i neznanje, smatrajući ga napuštanjem duhovnih dobara. To su dva tipa života; do krajnosti dovedeno sučeljenje između aktivnog i kontemplativnog života, raj pripreman na zemlji nasuprot spasenju koje se strastveno traži izvan svijeta; to zapravo stoji u pozadini antagonizma između redovnika i golijarda, po njemu je golijard preteča renesansnog humanista. Pjesnik čiji *Deus pater, adiuva* odvraća mladog klerika od samostanskog života, najavljuje i napade jednoga Valle na one koje on naziva *gens cucullata*.

Budući da je gradski čovjek, golijard iskazuje i prezir prema seoskom svijetu, a prema priprostom seljaku osjeća jedino gnušanje; utjelovljuje ga i ponizuje u poznatoj *Deklinaciji prostaka*:

*taj seljačina
od tog prostaka
tom đavlu
tog lopova
o razbojnice!
s tim pljačkašem.*

*ti prokletnici
od tih bijednika
tim lašcima
te ništarije
o gadovi!
s tim vjerolomnicima.*

1 napokon, posljednja njegova meta je plemić. Ne priznaje mu privilegij po rođenju.

Plemić je onaj koga je vrlina oplemenila;

Izrod je onaj koga nijedna vrlina nije obogatila.

Starom poretku golijard suprotstavlja novi, utemeljen na zasluži.

čovjekovo plemstvo je duh, slika božanstva,

čovjekovo plemstvo je slavno rodoslovlje vrlina,

čovjekovo plemstvo je pomaganje sirotinji,

Čovjekovo plemstvo su prava koja mu je podarila priroda

Čovjekovo plemstvo je strah jedino od sramote.

U plemiću golijard mrzi i ratnika, vojnika. Duhovne borbe i dvoboji u dijalektici su urbanom intelektualcu dostojna zamjena za junačka djela i ratničke poduhvate. Arhipoeta iz Kolna iskazuje svu odbojnost spram vojničkog zanata (*me terruit labor militaris*) jednako kao i jedan od najvećih golijardskih pjesnika, Abelard, u na žalost izgubljenim djelima koja su se tada recitirala i pjevala na Brijegu svete Genoveve kao što se danas pjevuše šlageri.

Antagonizam između plemića-vojnika i intelektualca novoga stila možda je najbolje izražen na području posebno zanimljivom za sociologa: u odnosima među spolovima. U pozadini poznate prepirke između Klerika i Viteza koja je bila poticaj za mnoge pjesme, stoji suparništvo dviju društvenih skupina naspram žena. Golijardi su uvjereni da će svoju nadmoć nad feudalcima najbolje iskazati veličanjem naklonosti koju uživaju kod žena. Njih one više vole, jer su klerici bolji ljubavnici od vitezova.

U *Pjesmi o Filidi i Flori* jedna voli klerika, a druga viteza (*miles*); u presudi koja oponaša dvorsko udvaranje, poučene iskustvom, junakinje zaključuju:

»U skladu sa znanjem

U skladu s uživanjem

*Klerik je u ljubavi
Od viteza sposobniji.**

Usprkos svom značenju golijardi su se našli na marginama intelektualnog pokreta. Bez sumnje, pronijeli su teme budućnosti koje će se s vremenom raspliniti; najžustrije su zastupali sredinu željnu slobode; idućem stoljeću su ostavili mnoge nazore o prirodnom moralu, o razuzdanosti običaja ili duha, te o kritici religioznog društva, što će se ponovno naći kod sveučilišnih učitelja, u pjesmama Rutebeufa, u *Romanu o Ruži* Jeana de Meunga, i u nekim postavkama koje su bile osuđene u Parizu 1277. godine. Golijardi su, međutim, u XIII stoljeću iščezli. Stigli su ih progoni i kazne; zbog vlastite težnje za razornom kritikom nisu uspjeli pronaći mjesto na sveučilišnom gradilištu; napuštali su ga ponekad da ugrabe priliku za lagodnim životom ili da se odaju skitnji. Fiksanje intelektualnog pokreta u organizirana središta, sveučilišta, dovelo je napokon i do posvećenijeg nestanka tih litalica.

Abelard

Premda je bio golijard, Petar Abelard, slava pariškog kruga, značio je i donio znatno više. On je prvi veliki lik modernog intelektualca — u granicama modernosti XII stoljeća — Abelard je prvi profesor.

Njegova je karijera ponajprije neobična, primjerena čovjeku. Ovaj Bretonac iz okolice Nantesa, rođen 1079. godine u Palletu, pripadao je sitnome plemstvu kojemu je život s počecima novčane pri-

Heloiza i Abelard (minijatura Iz Romana o Ruži)

vrede postao vrlo težak. Vojnički zanat rado je prepustio svojoj braći i bacio se na učenje. Abelard se odriče ratničkog oružja u korist drugih bitaka. Oduvijek je bio svadljiv, pa postaje, kako kaže Paul Vignaux, *vitez dijalektike*. Stalno je bio nemiran, pa kreće onamo gdje se zameće boj. Svagda je bio začetnik ideja, pa gdje god se pojavio, izbijaju uzbuđljive rasprave.

Intelektualni križarski rat neizbježno ga odvodi u Pariz. Ondje otkriva drugu crtu svog karaktera: potrebu za rušenjem idola. Samopouzdanje koje on i priznaje — *de me presumens*, kaže rado, a to ne znači precjenjujući se, već *svjestan svoje vrijednosti* — navodi ga da se okomi na najglasovitijeg pariškog učitelja Vilima iz Champeauxa. Izaziva ga, pobija i privuče slušače na svoju stranu. Vilim ga prisili da ode. Ali prekasno je da se uguši taj mladi talent. Postao je učiteljem. Da bi ga slušali, slijede ga u Melun, zatim u Corbeil, gdje drži školu. Odjednom, tom čovjeku koji živi samo za svoj um, klone tijelo; bolestan je i primoran da se povuče na nekoliko godina u Bretanju.

Kad se oporavio, pošao je u Pariz da pronađe svog starog neprijatelja Vilima iz Champeauxa. Novi dvoboji; Vilim pokoleban mijenja nauk, vodeći računa o kritikama mladoga protivnika. Ni izdaleka zadovoljan, ovaj udara još jače i dotjera do ponovnog uzmicanja u Melun. Ali Vilimova pobjeda zapravo je poraz. Napustili su ga svi učenici. Stari učitelj, pobijeđen, odustaje od podučavanja. Abelard se vraća kao pobjednik i stupa na ista mjesta s kojih se njegov stari protivnik povukao: na Brijeg svete Genoveve. Kocka je bačena. Središtem pariške kulture zauvijek će biti Brijeg, Lijeva obala, a ne otok Citéa; jedan je čovjek ovaj put odredio sudbinu čitave gradske četvrti.

Abelard pati što više nema protivnika svog uzrasta. Kao logičara ljuti ga što se iznad svih postavljaju teolozi. Zaklinje se: i on će biti teolog. Ponovno postaje studentom i hita u Laon na pred-

vanja najpoznatijeg ondašnjeg teologa Anselma. Pred ikonoklastičkom strasti usijanog antitradicionalista Anselmova slava nije dugotrajna.

Približio sam se, dakle, tom starcu koji je svoj ugled dugovao više poodmakloj dobi nego talentu ili obrazovanosti. Svi koji bi mu pristupili da čuju njegovo mišljenje o nekom predmetu u koji nisu bili sigurni, još bi nesigurniji odlazili. Tko se zadovoljio samo time da ga sluša, učinio mu se predivnim, ali kad ga se nešto upitalo, pokazao se ništavnim. Po rječitosti je bio vrstan, po inteligenciji vrijedan prezira, po razumu isprazan. Izdaleka je njegovo lisnato stablo privlačilo pogled, ali kad bi se promatralo izbliza i pažljivije, primijetilo bi se da je posve bez plodova. Kada sam se približio da uberem njegov plod, vidio sam da je nalik na smokvino stablo koje je Gospod prokleo ili na onaj drevni hrast s kojim Lukan uspoređuje Pompeja:

*Stoji glasovitog imena sjena
Poput hrasta visoka ha plodinam! bogatoj
njivi**

Primivši poduku nisam u njegovoj školi gubio vremena.

Izazov da učini to isto. Prihvaća. Dokazuju mu da usprkos temeljitom poznavanju filozofije ne poznaje teologiju. Replicira da tu može biti dostatna ista metoda. Pozivaju se na njegovo neiskustvo. *Odgovorih da mi pri predavanju nije običaj pribjeći tradiciji, već domišljatosti duha.* Tad improvizira jedno tumačenje Ezechijelovih proročanstava što oduševljava slušače. Otimaju se o zapise s tog predavanja da bi ih prepisali. Sve brojnije slušateljstvo primora ga da produži tumačenje. Da bi ga nastavio, vraća se u Pariz.

* Lukan, *Farsalija 1*, 135—6

Heloiza

Vrijeme slave naglo godine 1118. prekida avantura s Heloizom. Pojediniosti su nam poznate po izuzetnoj autobiografiji iz *Povijesti nevolja (Historia Calamitatum)*.

Sve počinje kao u *Opasnim vezama*. Abelard nije razvratnik. Ali zloduh zrelih godina spopada ovog intelektualca koji je u trideset devetoj godini poznavao ljubav iz Ovidijevih knjiga i iz pjesama koje je sastavio u golijarskom duhu, ali ne i po iskustvu. Na vrhuncu je slave i oholosti, što i priznaje: *Vjerovao sam da sam ostao jedinim filozofom na svijetu...* Heloiza je uspjeh koji treba dodati onim koje je osvojio um. U početku je to bila stvar glave, a ne puti. Doznaje za nećakinju jednog subrata, kanonika Fulberta: sedamnaest joj je godina, lijepa je i tako obrazovana, da je njezino znanje poznato već širom Francuske. To je žena kakvu treba. Nikako ne bi podnio glupaču — svidjelo mu se da je tako dobro građena. Pitanje ukusa i ugleda. Kanonik mu mladu Heloizu povjerava za učenicu, polaskan da joj daje takvog učitelja. Kad bude riječ o naplati, Abelard lako pristane da mu štedljivi Fulbert plati u naturi: stanom i hranom. Đavao ne spava. Između učitelja i učenice rađa se ljubav na prvi pogled: intelektualnu razmjenu uskoro slijedi i tjelesna. Abelard napušta predavanja i poslove s đavlom u tijelu. Pustolovina traje, produbljuje se. Rodila se ljubav kojoj neće biti kraja. Odoljet će svim teškoćama, a zatim i drami.

Prva nezgoda: zatečeni su. Abelard mora napustiti kuću prevarenog domaćina. Sastaju se drugdje. Njihova tajna veza uskoro postaje javnom. Međutim, stalo im je jednome do drugog više nego do skandala.

Druga nezgoda: Heloiza je trudna. Abelard se koristi Fulbertovom odsutnošću da svoju ljubavnicu,

prerušenu u redovnicu, odvede sestri u Bretanju. Ondje Heloiza donosi na svijet sina kojemu nadje-
nu smiješno ime — Astrolab ...

Treća nezgoda: problem vjenčanja. Abelard će te-
ška srca ponuditi Fulbertu da svoj čin ispravi,
oženivši se Heloizom. U izvanrednoj studiji o slav-
nome paru Etienne Gilson je pokazao da Abelar-
dov zazor ne proizlazi iz tog što je klerik. Budući
da je primio samo tonzuru, kanonski smije uzeti
ženu. Međutim, plaši se da će mu brak sputati
profesionalnu karijeru i da će postati ruglom škol-
skih krugova.

Žena i brak u XII stoljeću

Naime, u XII stoljeću postoji jako opredjeljenje protiv braka. Istodobno kada se žena oslobađa i prestaje smatrati vlasništvom muškarca ili strojem za proizvodnju djece, kad nestaje pitanja ima li ona ili nema dušu — u stoljeću procvata marijanskog kulta na Zapadu — prema braku se gaji nepovjerenje kako u plemićkim krugovima (dvorska, tjelesna ili duhovna ljubav postoji samo izvan braka, a utjelovljuje se u Tristanu i Izoldi, u Lancelotu i Ginevri), tako i u školskim krugovima gdje se razrađuje čitava teorija o prirodnoj ljubavi koja će se u slijedećem stoljeću naći u *Romanu o Ruži* Jeana de Meunga.

Prisutnost žene: i pojava Heloize uz Abelarda i istodobno njezino značenje za pokret koji podupiru golijardi, a zahtijeva putene užitke za klerike i svećenike, očituje jedan od novih aspekata intelektualca XII stoljeća. Novi humanizam nalaže da intelektualac bude potpun čovjek. Ne prihvaća ništa što bi ga moglo umanjiti. Kako bi se ostvario u potpunosti, treba uza se ženu. Slobodnim svojim rječnikom golijardi ističu, potkrepljujući to navodima iz oba Zavjeta — da su muškarcu i ženi podareni organi, upotrebu kojih ne smiju prezreti. Zaboravimo sve one prostačke i dvosmislene šale i zamislimo ondašnje raspoloženje, ondašnju psihologiju, kako bismo bolje shvatili domet drame koja će izbiti; kako bismo bolje razumjeli Abelardove osjećaje.

Najprije se iskazuju Heloizini. U neobičnom pismu ona savjetuje Abelardu da odustane od pomisli na brak. Priziva sliku braka siromašnih intelektualaca, braka kakav bi bio njihov: *Ne bi mogao*, govorila mu je, *posvećivati jednaku pažnju ženi i filozofiji. Kako se naime slažu učenici i kućna posluga, stalci za pisanje i zipka, knjige ili tablice i preslice, pisaljke ili pera i vretena? Na-*

*posljedku, tko će, zadubljen u teološka ili filozofska razmatranja, moći podnositi vrisku djece, uspavanke dadilja koje ih smiruju i bučnu vrevu obitelji koliko muškog, toliko ženskog spola? Tko će izdržati da trpi onu neprestanu i nečasnu prijavštinu nejake djece? To mogu — reći ćeš — bogataši čije palače ili prostrane kuće imaju odijeljene sobe, čije bogatstvo ne osjeća troškove i ne muči se dnevnim brigama. Ali nije, kažem, isti položaj filozofa i bogataša, niti će oni koji se brinu za imutak ili se zapleću u svjetovne brige imati vremena za teološki ili filozofski posao.**

Takav stav, uostalom, podupiru i brak mudraca osuđuju i neki autoriteti. Tu je Teofrast ili radije sveti Jeronim koji je u djelu *Protiv Jovinijana* (*Adversus Jovinianum*) preuzeo njegove argumente, a imao je u XII stoljeću mnogo uspjeha. Uz crkvenog oca tu je Ciceron koji je, otpustivši Terenciju, odbio sestru svog prijatelja Hircija.

Abelard odbija Heloizinu žrtvu. Vjenčanje je odlučeno, ali ostaje tajno. Fulbert kojega žele umiriti, obaviješten je, čak prisustvuje blagoslovu.

Ali namjere svih sudionika nisu jednake. Abelard se mirne savjesti želi vratiti poslu, tako da Heloiza ostane u sjeni. Fulbert pak želi objaviti vjenčanje, obznaniti postignutu zadovoljštinu, umanjiti Abelardov ugled, jer mu nije oprostio.

Abelardu je to dojadilo, pa smišlja varku. Heloiza će se povući u samostan u Argenteuilu gdje joj dade da odjene halju novakinje. Značilo je to ukratko prekinuti ogovaranja. Heloiza u koje postoji samo Abelardova volja, sačekat će tako prerušena da se buka stiša. Značilo je to ne računati s Fulbertom koji se smatrao izigranim. Zamislio je da se Abelard otarasio Heloize zaredivši je i da je brak raskinut. Noću krene kazneni pohod u Abe-

* **Povijest nevolja**, Petar Abelard, str. 21 ; preveo V. Gortari

lardovu kuću, on bude osakaćen, sutradan ujutro svi nagrnu, izbija skandal.

Svoju sramotu Abelard odlazi sakriti u opatiju Saint-Denis. Shvatljivo je, s obzirom na sve dosada rečeno, koliko je bilo njegovo očajanje. Može li eunuh ostati čovjekom?

S Heloizom se rastajemo, jer više ne pripada našoj temi. Poznato nam je kako će uzvišen odnos duša održati sve do smrti ovo dvoje ljubavnika — svako u svom samostanu.

Nove bitke

Abelarda je izliječila intelektualna strast. Netom su mu zacijeljele rane, vratila mu se sva njegova borbenost. Teško podnosi neuke i neotesane redovnike. Bio je ohol, pa je i on njima na teret; uz to samoću redovnicima ometaju brojni učenici koji dolaze moliti učitelja da nastavi s podučavanjem. Za njih će napisati svoju prvu teološku raspravu. Njezin uspjeh nije bio po volji. 1121. godine u Soissonsu okuplja se da mu sudi *zbor što ga resi naziv koncila*. U napetoj atmosferi — da bi djelovali na koncil, njegovi su neprijatelji pobunili svjetinu koja mu prijete kamenovanjem — usprkos naporima biskupa od Chartresa koji zahtijeva dodatne upute, knjiga bude spaljena, a Abelard osuđen **da** dane završi u samostanu.

Po povratku u Saint-Denis svađe s redovnicima još **žeće** se nastavljaju. Međutim, ne podjaruje li ih i sam dokazujući da su slavne Hilduinove stranice **o** osnivaču opatije tričarije i da prvi biskup Pariza **nema ničeg** zajedničkog s Areopagitom kojega **je obratio sveti Pavao? Slijedeće godine bježi i** nalazi utočište kod biskupa od Troyesa. Od njega

dobija posjed kraj Nogent-sur-Seine, nastani se ondje sam i sagradi malen oratorij posvećen Sv. trojstvu. Ništa nije zaboravio; osuđena knjiga također je bila posvećena Trojstvu.

Njegovo pribježište ubrzo otkrivaju učenici i nagnu prema osami. Podiže se školsko selo od šatora i koliba. Oratorij je povećan i sazdan u kamenu, te posvećen Tješitelju (*Paraclet*); ta promjena predstavlja novi izazov. Samo zbog Abelardove nastave improvizirani stanovnici sela zaboravljaju na zadovoljstva koja im je pružao grad. Sa sjetom se prisjećaju da *u gradu studenti uživaju sve potrebne im lagodnosti*.

Abelardov mir nije bio dugog vijeka. Zavjeru protiv njega organiziraju dva, kaže on, *nova apostola*. Riječ je o svetom Norbertu, osnivaču premonstratenga, i o svetom Bernardu, reformatoru Cîteauxa. Progone ga na takav način da pomišlja pobjeći na Istok. *Bog zna koliko puta, u najdubljem očajanju, pomišljah da napustim kršćanske predjele i da prijeđem poganima* (Saracenima, precizirat će prijevod Jeana de Meunga), *da bih ondje živio u miru i među neprijateljima Kristovim pod obavezom danka živio kao kršćanin. Mislio sam da će me primiti to bolje što će me, vjerujući optužbama kojih sam bio žrtva, smatrati lošijim kršćaninom*.

Pošteđen je bio ovakvog krajnjeg izlaza — prvog iskušenja što ga proživljuje zapadni intelektualac razočaran svijetom u kojem živi.

Izabran je za opata jednoga bretonskog samostana. Nove svađe; čini mu se da je među divljaci-ma. Čuje se samo donjobretonski jezik. Redovnici su nezamislivo neotesani. Pokuša ih istesati; oni njega otrovati. Bježi 1132. godine.

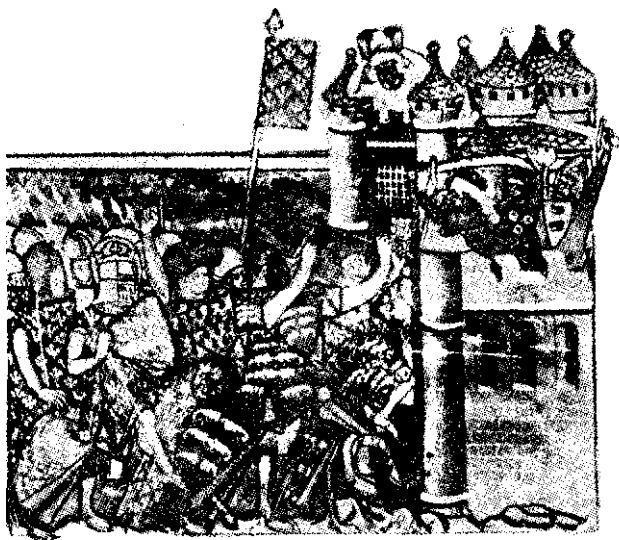
1136. godine zatičemo ga na Brijegu svete Genoveva. Prihvatio se nastave koja je posjećenija no ikad. U Parizu se sklonio i Arnold iz Brescie, protjeran iz Italije zbog izazivanja gradskih nemira; povezao se s Abelardom, i doveo mu auditorij svo-

jih siromašnih učenika koji, da bi preživjeli, prosjače. Nakon djela osuđenog u Soissonsu, Abelard ne prestaje pisati. Međutim, tek 1140. godine njegovi neprijatelji ponovno kreću u napad. Bit će da su Abelardove veze s rimskim prognanikom prevršile mjeru njihova neprijateljstva. Normalno je da se sveza urbane dijalektike i demokratskog komunalnog pokreta učinila njegovim protivnicima značajnom.

Sveti Bernard i Abelard

Na čelu im je bio sveti Bernard. Prema riječima oca Chenua opat Cîteauxa predstavlja *drugu granicu kršćanstva*. Premda je ostao feudalac, a prvenstveno ratnik, ovaj seljak nije bio stvoren da shvati urbanu *inteligenciju*. U borbi protiv heretika ili nevjernika vidi samo jedno sredstvo: silu. Pobornik je oružanog križarskog rata i ne vjeruje u intelektualni križarski rat. Kada ga je Petar Venerabilis zamolio da pročita prijevod Kur'ana kako bi Muhamedu mogao perom uzvratiti, nije mu niti odgovorio. U samostanskoj osami iz mističke meditacije koju uzdiže do vrhunca crpi ono čime se u svijet vraća kao izvršilac presude. Apostol je samotničkog života, uvijek spreman na borbu protiv novotarija koje mu se čine pogibelnim. Posljednjih godina života praktički upravlja kršćanstvom, naređujući papi svoja pravila, odobravajući osnivanje vojničkih redova, sanjajući da Zapad učini viteškim redom, Kristovom vojskom: preteča je velikog inkvizitora.

Sukob s Abelardom je neizbježan. Napadom ravnana pomoćnik svetog Bernarda Vilim iz Svetog Thierryja. U jednom pismu upućenom svetom Ber-

nardu on optužuje *novog teologa* i nagovara svoga slavnog prijatelja da ga progoni. Sveti Bernard odlazi u Pariz, pokuša odvratiti studente, ali, poznato je, s malo uspjeha; uvjerio se o težini zla što ga Abelard širi. Susret ove dvojice ne donosi nikakva rezultata. Jedan Abelardov učenik sugerira sastanak obiju stranaka u Sensu, pred skupom teologa i biskupa. Učitelj je naumio da još jednom osvoji slušateljstvo. Sveti Bernard je potajno sasvim izmijenio karakter zbora. Auditorij je pretvorio u koncil, svog protivnika u optuženika. U noći koja je prethodila otvaranju rasprava, okupio je biskupe i predao im kompletni dosje koji Abelarda predstavlja kao opasnog heretika. Njemu je su-tradan preostalo tek da kompetenciju suda ne prihvati i da se pozove na papu. Biskupi prenose u Rim znatno ublaženu osudu. Međutim, sveti Bernard ih je, uplašen, preduhitrio. Njegov tajnik odnosi pisma odanim mu kardinalima i oni od pape iznuđuju osudu Abelarda; knjige su mu spaljene u crkvi svetog Petra. Abelard saznaje novost

na putu i sklanja se u Cluny. Ovaj put je slomljen. Petar Venerabilis ga prihvaća s beskrajnim milosrđem, izmiruje sa svetim Bernardom, postiže od Rima poništenje njegove ekskomunikacije i odašilje u samostan svetog Marcela u Chalon-sur-Saône; ondje Abelard umire 21. travnja 1142. Veliki opat Clunyja mu je poslao pismeno odrješenje i posljednjom gestom izvanredne tankoćutnosti predao ga je Heloizi, nadstojnici Paracleta.

Njegova egzistencija je tipična, a sudbina istodobno izuzetna. Od značajnog Abelardovog djela upozorit ćemo ovdje tek na neke istaknutije značajke.

Logičar

Abelard je prvenstveno bio logičar, poput svih velikih filozofa najprije je izradio metodu. Bio je veliki pobornik dijalektike. Svojim *Priručnikom logike za početnike (Logica ingredientibus)*, a pogotovo svojim djelom *Sic et Non* iz 1122. godine, dao je zapadnom mišljenju njegovu prvu *Raspravu o Metodi*. Izvanrednom jednostavnošću dokazuje u njoj potrebu za rasuđivanjem. Ni u jednom pitanju crkveni oci se nisu složili; gdje jedan kaže bijelo, drugi kaže crno — *Sic et Non*.

Otud nužnost poznavanja jezika. Riječi su stvorene da označuju — *nominatizam* — ali su utemeljene u zbilji. Odgovaraju stvarima koje označuju. Čitav napor logike mora se sastojati u dopuštanju označujućeg izjednačenja jezika sa zbiljom koju očituje. Tako zahtjevnom duhu jezik nije veo zbilje, već njezin izraz. Ovaj profesor vjeruje u ontološku vrijednost svog instrumenta: riječi.

Moralist

Abelard je bio logičar, ali i moralist. U djelu *Etika ili Upoznaj samog sébe (Ethica seu Scito te ipsum)* ovaj kršćanin hranjen antičkom filozofijom pridaje introspekciji jednaku važnost kao i monaški mistici, kao sveti Bernard ili Vilim iz Svetog Thierryja. Prema M. de Gandillacu, međutim, *dok je za cistercite »kršćanski sokratizam« prije svega meditacija o nemoći grešnog čovjeka, u Etici se spoznaja sebe javlja kao analiza slobodnog pristanka po kojem je na nama da prihvatimo ili odbacimo ono preziranje Boga koje tvori grijeh.*

Gdje sveti Bernard uzvikuje: *Jer začeti smo u grijehu kao grešnici, rađat ćemo grešnike; rođeni kao dužnici, rađat ćemo dužnike; rođeni kao pokvarenjaci, rađat ćemo pokvarenjake; rođeni kao robovi, rađat ćemo robove. Otkad smo u ovaj svijet ušli, za sve vrijeme dok u njemu živimo i pošto iz njega izađemo, ranjenici smo; od tjemena do stopala, ništa u nama nije sveto,* Abelard odvraća da je grijeh tek propust: *griješiti znači prezirati Stvoritelja, tj. nikako ne raditi zbog njega ono što smatramo da moramo zbog njega raditi, odnosno ne propuštati ono što smatramo da zbog njega treba propustiti. Kada dakle grijeh definiramo negativno, naime riječima: ne raditi ili ne propuštati ono što dolikuje, otvoreno pokazujemo da nema nikakve supstancije grijeha koja bi se radije sastojala u nebitku nego u bitku, kao kad bismo tminu definirali riječima: odsutnost svjetla gdje bi svjetlo moralo biti*.* Zalaže se da u čovjekovoj moći bude prihvaćanje, pristajanje ili odbijanje što je dato ispravnosti koja je središte moralnog života.

* Petar Abelard, *Etika*, str. 59, preveo V. Gortan

Time je Abelard uvelike pridonio da se uzdrmaju okolnosti jednog od bitnih sakramenata kršćanstva: pokore. U odnosu na čovjeka koji je korjenito zao, Crkva barbarskih vremena postavila je popise grijehova i cjenike kazni proračunate prema barbarskim zakonima. Ovi *penitencijali* potvrđuju da je u ranom srednjovjekovlju za čovjeka bitan u sakramentu pokore bio grijeh, pa prema tome i kazna. Abelard je izrazio i podržao težnju da se takav stav obrne. Odsada je važan grešnik, to jest njegova nakana, a temeljni čin pokore postat će kajanje. *Iskreno kajanje*, piše Abelard, *čini da iščezne grijeh, tj. prezir prema Bogu, odnosno pristanak na zlo, jer ljubav božja koja pobuđuje taj jecaj nespojiva je s grijehom*. Ispovjedničke sume koje se javljaju potkraj stoljeća sadrže takav obrat pokore, ako ne već i u teologiji, a ono barem u psihologiji. U gradovima i gradskim školama produbljivala se tako psihološka analiza, sakramenti su humanizirani u pravom smislu te riječi. Kakvog li obogaćenja za duh Zapadnjaka.

Humanist

Istaknuli smo tek jednu značajku Abelarda-teologa. Nitko se nije više od njega zalagao za svezu razuma i vjere. U očekivanju pojave svetog Tome nadmašio je na tom području i velikog začetnika nove teologije, svetog Anselma koji je u prethodnom stoljeću pronio plodonosnu formulu: vjera u traganju za umom (*fides quaerens intellectum*). Time je zadovoljio potrebe školskih krugova koji su u teologiji *tražili ljudske i filozofske razloge i zagovarali više ono kako shvatiti od onog kako reći: čemu služe, govorili su, riječi lišene pojmlji-*

vosti? *Ne može se vjerovati u ono što se ne razumije i smiješno je druge učiti onome što niti netko sam, niti njegovi slušači umom ne mogu dokućiti.*

Za posljednjih mjeseci svog života u Clunyju ovaj je humanist započeo pisati *Dijalog između (poganskog) filozofa, Židova i kršćanina*. Želio je pokazati da niti prvi grijeh, ni Utjelovljenje nisu u povijest čovječanstva donijeli potpuni prekid. Nastojao je istaknuti vrijednosti svega što je bilo zajedničko trima religijama koje su za njega predstavljale vrhunac ljudske misli. Namjera mu je bila pronaći prirodne zakone koji bi i s onu stranu religija omogućili da se u svakom čovjeku prepozna sin Božji. Njegov humanizam je završio u toleranciji i nasuprot onima koji su ljude razdvajali, tražio je ono što ih sjedinjuje, podsjećajući da *ima mnogo kuća u Očevu domu*. Abelard je bio najviši izraz pariškog kruga; u potragu za drugim značajkama intelektualca koji se upravo rađa valja poći u Chartres.

Chartres i duh Chartresa

Chartres je veliko znanstveno središte stoljeća. Vještine *triviuma*, gramatika, retorika i logika nisu ondje bile zapostavljene: pokazalo je to i učenje Bernarda iz Chartresa. Međutim, u Chartresu se tom proučavanju riječi (*voces*) pretpostavljalo proučavanje stvari (*res*) koje su predmet *quadri-viuma*: aritmetike, geometrije, muzike i astronomije.

Ovakva orijentacija upravo određuje duh Chartresa: duh radoznalosti, opažanja, istraživanja koji

će zračiti, hranjen grčko-arapskom naukom. Žeđ za saznanjem proširit će se u toj mjeri da će je najslavniji popularizator stoljeća Honorije, prozvan iz Autuna, sažeti u formuli: *Neznanje je čovjekovo izgnanstvo; njegova domovina je znanje.*

Tolika radoznalost na smetnju je tradicionalističkim duhovima. Absalon iz Svetog Viktora se zgraža nad zanimanjem za sastav zemaljske kugle, prirodu elemenata, položaj zvijezda, prirodu životinja, žestinu vjetra, život biljaka i korijenja. Vilim iz Svetog Thierryja piše svetom Bernardu da postoje ljudi koji stvaranje prvog čovjeka objašnjavaju *ne polazeći od Boga, već od prirode, od duhova i zvijezda.* Vilim iz Conchesa odvrća: *Ne poznavajući prirodne sile oni tele da ostanemo prikovani uz njihovo neznanje, poriču nam pravo istraživanja i osuđuju nas da poput kmetova živimo i dalje u vjerovanju bez razuma.*

Veličaju se tako i populariziraju neki veliki likovi iz prošlosti koji, pošto su bili pokršteni, postaju simboli znanja, *veliki mitski preci učenjaka.*

Salomon je učitelj sveg orijentalnog i hebrejskog znanja; nije samo *Mudrac* Starog zavjeta, već i veliki predstavnik hermetičke nauke; njegovo ime pokriva enciklopediju magijskih znanja; učitelj je tajni i posjednik misterija znanosti.

Aleksandar je Istraživač u pravom smislu te riječi. Njegov učitelj Aristotel usadio mu je strast za istraživanjem i obuzetost radoznalošću koja je majka znanosti. Pronosi se staro apokrifno pismo u kojem on svojem učitelju pripovijeda o čudesima Indije. Prihvaćena je Plinijeva legenda prema kojoj je on postavio filozofa da upravlja znanstvenim istraživanjima ispred tisuću istraživača, razaslatih u sve dijelove svijeta. Žeđ za znanjem bila je pokretačem njegovih putovanja i osvajanja. Nezadovoljan samo time da prolazi zemljom, želio je ispitati i druge elemente. Na letećem je sagu, navodno, proletio zrakom; izradio je staklenu bačvu i u takvom preteči batiskafa sišao u mo-

Aleksandar u batiskafu

re, te proučio ondje običaje riba i podmorske faune. *Na nesreću*, piše Aleksandar Neckham, *svoja nam zapažanja nije ostavio.*

Napokon, tu je i Vergilije koji u četvrtoj eklogi najavljuje Krista i na čijem grobu moli sveti Pavao; u *Enejidi* je sakupio zbir sveg znanja antičkog svijeta. Prvih šest knjiga Bernard iz Chartresa komentira kao znanstveno djelo, isto tako kao i Postanak. Stvorena je legenda koja će dovesti do predivnog Danteovog lika; istražujući podzemni svijet autor *Božanske komedije* će ga pozvati: *Tu duca, tu signore e tu maestro.*

Istraživački će duh, međutim, doći u sukob s drugom težnjom intelektualaca koji su pripadali školi u Chartresu: u sukob s racionalnim duhom. Na pragu modernog doba dva temeljna stava znanstvenog duha često se doimlju kao antagonistički. Za znanstvenike XII stoljeća iskustvo ne seže dalje od pojava, od privida. Znanost ga mora zaobići da bi zbiljnosti pojmla rasuđivanjem. O rascjepu koji je srednjovjekovnu znanost toliko opterećivao bit će još riječi.

Naturalizam škole u Chartresu

Osnova šartrovskog racionalizma jest vjerovanje u svemoć Prirode. Za pripadnike te škole priroda je prvenstveno oplođujuća sila koja neprekidno stvara; zalihe su joj neiscrpne; ona je *mater generations*. Tako se utemeljuje naturalistički optimizam XII stoljeća. Stoljeće je to procvata i ekspanzije.

Ali Priroda je i kozmos, organizirana i racionalna cjelina. Ona je sistem zakona čije postojanje čini mogućim i potrebnim racionalno poznavanje univerzuma. Drugi izvor optimizma odnosi se na prosudbenu sposobnost svijeta koji nije apsurdan već nepojmiv, koji nije nered već sklad. Potreba pripadnika škole u Chartresu za redom u svemiru navela je neke od njih da štoviše poreknu postojanje prvobitnog kaosa. Takav je stav Viliama iz Conchesa i Arnolda iz Bonnevala koji Postanak tumači ovim riječima: *Bog je, razlikujući svojstvo mjesta i imena, podario stvarima odgovarajuće im mjere i funkcije kao da su udovi nekog divovskog tijela, čak i u tom prapadavnom trenutku (Stvaranje) nije u Boga bilo ničeg*

nejasnog, ničega bezobličnog, jer je supstancija stvari već od njezina stvaranja bila oblikovana u podudarne vrste.

U istome duhu intelektualci Chartresa objašnjavaju Postanak koji će se odsada tumačiti prema prirodnim zakonima. *Fizicizam* nasuprot *simbolizmu*. Iako se i Thierry iz Chartresa upušta u analizu biblijskog teksta prema *fizici i doslovno (secundum physicam et ad litteram)*. Tako čini i Abelard u djelu *Expositio in Hexameron*.

Takva vjerovanja ne prolaze za ove kršćane bez teškoća. Riječ je o problemu odnosa između Prirode i Boga. Smatraju da, premda je Prirodu stvorio, Bog poštuje zakone koje joj je dao. Njegova se svemogućnost ne protivi determinizmu, čudo djeluje unutar prirodnog reda. Po Vilimu iz Conchesa, *nije toliko važno da je Bog to mogao učiniti, koliko to ispitati, racionalno objasniti, pokazati cilj i korisnost toga. Nema sumnje, Bog sve može učiniti, ali važno je da je učinio ovakvu ili onakvu stvar. Nema sumnje, Bog može od debila učiniti vola, kako kažu neuki ljudi, no da li je to ikad učinio?*

Provodi se rad na desakralizaciji prirode i na kritici simbolizma — prolegomenon prijeko, potreban svakoj znanosti što ga je kršćanstvo, kako upozorava Pierre Duhem, omogućilo već samim svojim širenjem, ne smatrajući više prirodu, nebeska tijela i pojave bogovima — poput antičke znanosti — već ostvarenjima jednoga Boga. Nova etapa vrednuje racionalnost tog stvaranja. Tako se *protivno pobornicima simboličkog tumačenja univerzuma postavlja zahtjev za postojanjem nekog reda drugih autonomnih uzroka pod djelovanjem Providnosti*. Svakako je XII stoljeće još prepuno simbola, ali intelektualci tog vremena već teže racionalnoj znanosti.

Humanizam škole u Chartresu

Međutim, šartrovski duh prije svega je humanizam. Ne samo u onom sporednom smislu: da se za izgrađivanje svoje doktrine obraća antičkoj kulturi, već osobito: što čovjeka postavlja u središte svoje znanosti, svoje filozofije, gotovo i svoje teologije.

Čovjek je predmet i središte stvaranja. Otac Chartresu ispravno upozorava da je to smisao proturječja *Cur Deus homo*. Tradicionalnoj tezi koju je preuzeo sveti Grgur, a prema kojoj je čovjek slučajnost stvaranja, nadoknada i zamjena, stvoren od Boga slučajno da nadomjesti pale anđele nakon njihove pobune, u Chartresu se, razvijajući postavku svetog Anselma, suprotstavlja ideja da je u Stvoriteljevom planu čovjek oduvijek bio predviđen i da je štoviše zbog njega svijet bio i učinjen.

U poznatom napisu Honorije iz Autuna popularizira šartrovsku tezu: *Nema autoriteta do istine dokazane razumom; ono što nas autoritet uči da vjerujemo, razum nam svojim dokazima potvrđuje. Ono što očigledan autoritet Svetog pisma proglašuje, to dokazuje razum koji raščlanjuje: čak da su svi anđeli i ostali na nebu, čovjek bi sa čitavim svojim potomstvom bio stvoren. Jer ovaj je svijet bio stvoren za čovjeka, a pod svijetom podrazumijevam nebo i zemlju i sve ono što je u svemiru sadržano; čak da su se svi anđeli i održali, besmisleno bi bilo vjerovati da ne bi bio stvoren onaj za kojega je, kako čitamo, bio svemir stvoren.*

Pripomenimo usput da su srednjovjekovni teolozi, raspravljajući o anđelima — pa i o njihovu spolu — mislili gotovo uvijek na čovjeka i da za budućnost duha nije bilo ničeg značajnijeg od ovih prividno ispraznih prepirki.

— kao za čovjekovu oprečnost. Antiteza zvijer-čovjek postaje jedna od velikih metafora stoljeća. U romaničkom bestijariju, u grotesknom svijetu koji je došao s Istoka, a predajni slikovni repertoar oponaša ga za svoj simbolizam, školski krugovi vide izokrenuti humanizam — pa ga napuštaju da bi gotičke kipare nadahnuti novim uzorom: čovjekom.

Sasvim je razumljivo što su tom humanističkom racionalizmu pridonijeli Grci i Arapi. Najbolji primjer nudi Adelard iz Batha, prevodilac i filozof, jedan od mnogih velikih putnika u Španjolsku.

Nekom tradicionalistu koji mu predlaže raspravu upravo o životinjama odgovara: *Teško mi je raspravljati o životinjama. Ja sam, naime, od svojih arapskih učitelja naučio da mi vodičem bude razum, a ti se zadovoljavaš time da poput zarobljenika slijediš lanac moralizatorskog autoriteta. Kako drugačije autoritet nazvati no lancem? Kao što se na lancu vode glupe životinje, a da ne znaju ni kuda ni zašto ih vode, te se zadovoljavaju time da slijede konopac koji ih drži, tako ste i većina vas zatočenici životinjske lakovjernosti i puštate da vas okovane pogubnim vjerovanjima vodi autoritet napisanog.*

I nastavlja: *U želji da se zabavi Aristotel je argumentima dijalektike podržavao pred svojim slušačima ono lažno zahvaljujući svojoj sofističkoj umješnosti, dok su oni protiv njega branili istinu. Znači da i ostale vještine, ukoliko se posluže dijalektikom, mogu odlučno kročiti, dok bez nje posrću i ne poznaju postojanosti. Stoga se modernisti pri vođenju rasprava obraćaju osobito onim u toj vještini najglasovitijim ...*

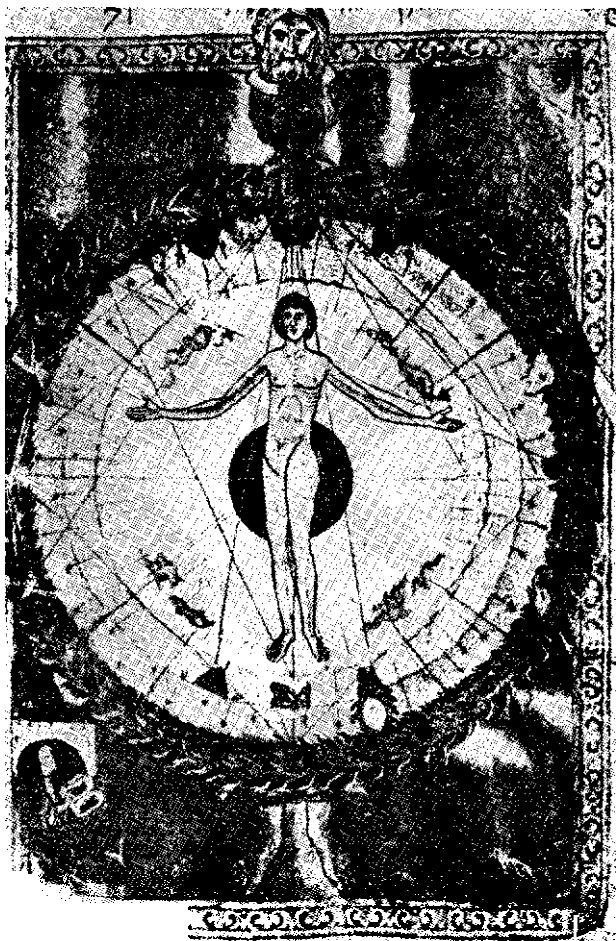
Adelard iz Batha poziva da pođemo još dalje. Sumnja da su intelektualci XII stoljeća iz samih sebe, iz zaliha svog razuma izvukli bitni dio onoga što su često prikrivali imenom antičkih autora i Arapa, da bi tako lakše proturili svoje smje-

losti do duhova naviknutih da sude prema autoritetima — makar oni bili i neobjavljeni. Eto njegovog priznanja: *Našem je pokoljenju usade-na mana da odbija prihvatiti sve ono što se čini da dolazi od suvremenika. Tako i ja, pronađem li neku osobnu zamisao i zaželim li je objaviti, pripišem je nekom drugom i kažem: »To je rekao taj i taj, a ne ja«. A da bi mi u potpunosti vjerovali, za svako svoje mišljenje kaže: »Izmislio je to taj i taj, a ne ja«. Kako bih izbjegao nepriliku da se pomisli da sam ja, neznalica, izvukao svoje nazore iz vlastite dubine, činim da se povjeruje kako su izvedeni iz moje arapske naobrazbe. Ako se zaostalim duhovima ne sviđa ono što sam rekao, ne želim da im se ne svidim i ja. Poznata mi je sudbina koju autentični učenjaci imaju u prostaka. Zato ne zastupam sebe, već Arape.*

Najveća novost jest da i takvog čovjeka, obdarenog razumom koji može proučavati te shvatiti prirodu i samu racionalno od Stvoritelja uređenu, pripadnici škole u Chartresu promatraju kao prirodu, pa se stoga savršeno uključuje u poredak svijeta.

Čovjek-mikrokozmos

Oživljuje i dubokim se značenjem ispunja drevna slika čovjeka-mikrokozmosa. Od Bernarda Silvestrisa do Alaina iz Lillea razvija se teza o analogiji između svijeta i čovjeka, između megakozmosa i univerzuma u minijaturi kakav je čovjek. Usprkos analizama koje nas mogu nasmijati, gdje se u ljudskom biću pronalaze četiri elementa i gdje se analogije dovode do besmisla, ova je koncepcija revolucionarna. Primorava na

Čovjek-mikrokozmos, prema Hildegardi Bingenskoj (rukopis iz *Liber divinorum operum* u Lucce)

promatranje čitavog čovjeka, a prvenstveno njegovog tijela. U velikoj znanstvenoj enciklopediji Adalarda iz Batha nadugo se pripovijeda o ljudskoj anatomiji i fiziologiji. Sve se to odvija usporedo s napretkom medicine i higijene, te ih podupire.

čovjek kojem je vraćeno tijelo stiže tako cjelovit do otkrića ljudske ljubavi, što je jedan od najvećih događaja XII stoljeća. Abelard je to proživio tragično, a Denis de Rougemont tome posvetio poznatu i spornu knjigu. Postavljen u središte svemira koji oponaša, čovjek-mikrokozmos je s njime u skladu, sposoban da mu povuče konce, da se sa svijetom sporazumi. Otvaraju mu se beskonačne perspektive; vulgarizira ih Honorije iz Autuna, a možda još više Hildegarda Bingen-ska koja u svojim neobičnim djelima *Liber Scivias* i *Liber divinorum operum* spaja nove teorije s tradicionalnim monastičkim misticizmom. Izuzetno značenje imala su ta djela i zbog minijatura koje su ubrzo postale slavnim. Primjerice ona na kojoj je čovjek-mikrokozmos prikazan posve gol; ljubav s kojom je oblikovano njegovo tijelo dokazuje da nije trebalo čekati drugu renesansu: dimenzija u kojoj se estetski ukus za oblike povezuje s ljubavlju za prave proporcije sadržana je već u humanizmu intelektualaca XII stoljeća.

Posljednja riječ tog humanizma bila je da čovjek koji priroda jest, koji prirodu razumom može pojmiti, da taj čovjek svojim djelovanjem nju može i preoblikovati.

Radionica i homo faber

Intelektualac XII stoljeća, postavljen u središtu gradskog gradilišta, vidi univerzum na njegovu sliku i priliku, vidi ga poput prostrane radionice koja bruji od buke zanata. Stoičku metaforu svijeta-radionice preuzima dinamičnija sredina s dje; lotvornijim značenjem. Gerhoch iz Reichersberga

U djelu *Liber de aedificio Dei* govori o velikoj radionici čitavog svijeta, o radionici univerzuma... (*ilia magna totius mundi jabrica et quaedam universalis officina*).

Na tom gradilištu čovjek se potvrđuje kao obrtnik koji preoblikuje i stvara. Ponovo se otkriva *homo faber*, pri stvaranju suradnik i Bogu i prirodi. *Svako djelo*, kaže Vilim iz Conchesa, *jest djelo tvorca, djelo prirode ili čovjeka-zanatlije koji prirodu oponaša*.

Preobražava se i slika ljudskog društva. Sagledana u dinamičnoj perspektivi koja daje smisao ekonomskim i društvenim strukturama stoljeća, uključit će sve ljude-radnike. U procesu rehabilitacije rada oni koji su do jučer bili prezreni, uključeni su u ljudsku državu (*cite*), sliku božanske države. U svom djelu *Polycraticus* Ivan iz Salisburyja vraća u društvo seoske radnike: *one koji rade na poljima, na livadama, u vrtovima; a potom i zanatlije: radnike koji obrađuju vunu i sve ostale radnike koji strojevima izrađuju drvo, željezo, tuč i ostale kovine*. U tom smislu probijen je stari školski okvir sedam slobodnih vještina. Nova izobrazba ne samo da mora dati mjesta novim disciplinama: dijalektici, fizici, etici, već i znastvenim zanatskim tehnikama koje su bitni dio čovjekova djelovanja. U nastavnom programu svog *Didascaliona* Hugo iz Svetog Viktora objavljuje novu koncepciju. Honorije iz Autuna je razrađuje u poznatoj formuli: *Neznanje je čovjekovo izgnanstvo; njegova domovina — znanje*. I dodaje: *do njega se dolazi slobodnim vještinama koje su ujedno i gradovi-etape*. Prvi grad je gramatika, drugi retorika, treći dijalektika, četvrti aritmetika, peti muzika, šesti geometrija, sedmi astronomija. Dovde je sve uobičajeno. Ali put nije okončan. Osmi grad je fizika gdje *Hipokrat podučava hodočasnike svojstva i prirodu trava, stabala, minerala i životinja*. Deveti grad je mehanika u kojem *hodočasnici uče obradu metala, drva*

i mramora, slikarstvo, kiparstvo i sve manuelne poslove. U njemu je Nimrod podigao kulu, a Salomon sagradio Hram. Tu je Noa izradio korabiju, naučio vještinu utvrđivanja i obradu raznih sukna. Deseti grad je gospodarstvo. To su vrata čovjekove domovine. U njemu se upravlja položajima i častima, razlučuju se funkcije i poreci. Ljudi koji hitaju svom zavičaju uče kako će prema redosljedu svojih zasluga doseći hijerarhiju anđela. Odiseja humanizma u intelektualaca XII stoljeća okončala se tako s politikom.

Likovi

Među njima, čak i u Chartresu, valja razlikovati ličnosti i temperamente. Bernard je bio profesor prvenstveno zaokupljen time da solidnom gramatičkom obukom dade učenicima osnovno obrazovanje i metode mišljenja. Bernard Silvestris i Vilim iz Conchesa bili su nadasve *znanstvenici* — u tom pogledu dobri predstavnici najoriginalnije težnje šartrovskog duha. S njima ovo stoljeće nadoknađuje literarnost kojom su mnogi bili zavedeni. Abelard o tome Heloizi: *Više zaokupljen naukom Svetog pisma nego samom propovijedi, trsio sam se da jasno i razgovijetno izložim kršćanski nauk, a ne da pišem lijepom rječitošću. Tražio sam smisao riječi, a ne ukrase rječitosti** Isto načelo slijedili su i prevodioci. *Niti sam skratio, niti na primjetan način promijenio građu koja vam je bila potrebna da sagradite svoje ve-*

* *Sermones et opuscula ascetica*, Migne, str. 379; u *Pisma Abelarda i Heloize*, str. 246, preveo V. Vlnja

ličanstveno zdanje, piše Robert iz Chestera Petru Venerabilisu, osim zato da biste je mogli razumjeti... niti sam ružnu i prezira vrijednu građu pokušao pozlatiti. Pa ipak, Ivan iz Salisburvja je humanist u dobro nam poznatom smislu. Premda pripada školi u Chartresu, on je literat. Trudi se da održi ravnotežu. *Kao što rječitost koju razum ne osvjetljuje biva presmiona i slijepa, tako je znanost koja se ne umije koristiti riječima slaba poput bogalja. Ljudi bi postali životinjama da su lišeni rječitosti kojom su bili obdareni.*

Gilbert de la Porree (Gilbertus Porretanus) je mislilac, možda najdublji metafizičar stoljeća. I on je postao žrtvom tradicionalista i svetoga Bernarda — no usprkos nedaćama oduševio je brojne učenike (među poretance se svrstavaju Alain iz Lillea i Nikola iz Amiensa), te rasplamsao žar kod puka i klerika u svojoj diocesi Poitiersu.

Zračenje

U Chartresu su se prije svega formirali pioniri. U Parizu, nakon prašine koju je uskovitlao Abelard, umjereni su duhovi odlučili unijeti u tradicionalnu nastavu Crkve sve ono što se moglo od novatora preuzeti, a da se ne izazove skandal. Bilo je to djelo biskupa Petra Lombarda i Petra »Žderača« kojeg je pratio glas da proždire knjige. *Knjiga Sentencija* prvog autora i *Crkvena povijest* drugog — sistematska izlaganja o filozofskim istinitostima i historijskim činjenicama sadržanim u Bibliji — postat će osnovni priručnici nastave na sveučilištima XIII stoljeća. Preko njih mnoštvo će se opreznih okoristiti otkrićima malenog broja smionih.

Petar Lombard i Petar »žderač«

Intelektualni radnik i gradsko gradilište

Jedino se u urbanom okviru mogao razviti ovakav tip intelektualca. Njegovi protivnici, njegovi neprijatelji su to uočili i istim prokletstvom obuhvatili i gradove i nove intelektualce. Stjepan iz Tournaia, opat Svete Genoveve prestravljen je na kraju stoljeća sve većim brojem teoloških rasprava (*disputatio*): *Javno se raspravlja skmaveći svete konstitucije, tajne božanstva, utjelovljenje Riječi ... Nedjeljivo Trojstvo je rasječeno i u komadima postavljeno na raskrižja. Koliko doktora toliko grešaka, koliko skupova toliko skandala, koliko javnih mjesta toliko buljenja. Trgovci riječima (venditores verborum), reći će za pariške učitelje.*

Njegove riječi odaziv su Rupertu, opatu Deutza, koji je početkom stoljeća, saznajući da ga u gradskim školama ismijavaju, izašao junački iz svog samostana i otišao u grad, među neprijatelje. Već je i on zatekao rasprave na svakom uglu i predviđio širenje zla. Upozorio je da su svi graditelji gradova bezbožnici koji se umjesto da na tom prolaznom mjestu — zemlji — borave privremeno, nastanjuju pa i druge na njemu naseljavaju. Prelistao je čitavu Bibliju i izvukao iz nje veličanstvenu antiurbanu fresku. Nakon prvog grada koji je sagradio Kajin, nakon Jerihona koji su razorile svete trube Jošuline, nabraja Henoha, Babilon, Asur i Ninivu. A današnji gradovi koji bruje od jalovih rasprava učitelja i učenika, uskrsnuće su Sodome i Gomore.

Gradski intelektualac XII stoljeća uistinu se osjeća poput obrtnika, poput čovjeka od zanata koji se može usporediti s ostalim građanima. Njegova funkcija je proučavanje i podučavanje slobodnih vještina. Ali što je vještina? To nije znanost, već

tehnika. *Ars* je τεχνή, specijalnost profesorova, kao što je ima drvodjelac ili kovač. Nakon Hugoa iz Svetog Viktora i sveti će Toma u slijedećem stoljeću iskusiti sve posljedice tog položaja. *Vještina* je svako racionalno i ispravno djelovanje duha primijenjeno na izradu kako materijalnih tako i intelektualnih instrumenata; to je umna tehnika tvorenja. *Ars est recta ratio factibilium*. Intelektualac je, znači, zanatlija; *od svih znanosti*, (slobodne vještine) *se nazivaju vještinama*, jer ne uključuju samo poznavanje, već i proizvodnju koja proizlazi neposredno iz razuma, kao što je to funkcija rečeničnog sklopa (gramatika), silogizama (dijalektika), govora (retorika), brojeva (aritmetika), mjera (geometrija), melodija (muzika), izračunavanja putanja nebeskih tijela (astronomija).

Kada je Abelard, zapavši u bijedu, ustanovio da nije kadar obrađivati zemlju, a da se srami prosjačiti, vratio se profesuri (*scolarum regimen*). *Vratio sam se zanatu koji sam znao, a jer sam bio nesposoban raditi rukama, preostalo mi je samo služiti se jezikom.*

Istraživanje i nastava

Budući da je čovjek od zanata, intelektualac posjeduje svijest o profesiji koju će preuzeti. Priznaje nužnu vezu između znanosti i poduke. Ne misli više da se znanje mora zgrtati, već je uvjeren da se mora staviti u opticaj. Škole su radionice iz kojih se ideje izvoze poput trgovačke robe. Na gradskom gradilištu učitelj s jednakim stvaralačkim zanosom stoji uz bok obrtniku i trgovcu. Abelard podsjeća Heloizu da samo Fili-

stejci čuvaju svoje znanje za sebe i priječe tako i sebi i drugima da se njime koriste. *Sto se nas tiče, vratimo se Izaku i dubimo s njim studence žive vode, makar Filistejci to priječili, makar se opirali, nastavimo ustrajno s njime dupsti zdence da i nama bude rečeno: »Pij vodu iz svoje nakapnice i onu što teče iz tvoga studenca«* (Izreke V, 15); i kopajmo toliko da se zdenci na našim trgovima preliju od preobilnih voda, da znanje Svetoga pisma ne zadržimo samo za sebe, već naučimo i druge da njime žed gase. Velikodušnost intelektualca. On zna da je prvi koji se njime koristi. *Uspio sam ovu knjigu napisati*, piše Herman Dalmatinac jednom prijatelju, *jer sam u javnim školama morao izdržati podmukle napade protivnika.*

Pribor

U toj velikoj radionici — u univerzumu, intelektualac mora sa svog mjesta i vlastitim sposobnostima sudjelovati u stvaralačkom radu. Od pomagala ima samo svoj duh, ali i knjige kojima se koristi kao što se radnik služi alatom. Koliko se s knjigama odmaklo od usmene obuke ranog srednjeg vijeka! Giraud de Barri iznosi: *Danas su nepismeni klerici nalik na plemiće nevješte ratovanju. Pred dječjom čitankom ostaju tupi kao pred iznenadnom kazališnom predstavom; ne znaju da je to kleriku alat dok kovač zna da su mreže ribarov pribor, a ribar zna da su čekić i nakovanj kovačevo oruđe; nijedan ne bi mogao obavljati zanat drugoga, ali svaki mu zna nabrojati alat usprkos nepoznavanju njegove upotrebe i tehnike ...*

Preostaje još da se ovi zanatlije duha, povučeni urbanim procvatom XII stoljeća, organiziraju u krilu velikog cehovskog pokreta što ga je okrunio komunalni pokret. Korporacije učitelja i učenika postat će univerziteti u pravom smislu te riječi. Bit će to djelo XIII stoljeća.

XIII STOLJEĆE

ZRELOST I NJENI PROBLEMI

Obris XIII stoljeća

Budući da je i stoljeće korporacija, XIII stoljeće je stoljeće sveučilišta. U svakom gradu gdje je neki zanat okupio veći broj članova, oni se zbog obrane interesa organiziraju, osnivaju monopol u svoju korist. Institucionalna faza urbanog razvika materijalizira u komunama osvojene političke slobode, a u cehovima pozicije stečene na ekonomskom polju. Pojam slobode ovdje je dvosmi-slen: znači neovisnost ili povlasticu. Istu dvosmi-slenost zatičemo i u sveučilišnim korporacijama. Ono što učvršćuje, cehovsko ustrojstvo i ukruću-je. Budući da je to ustrojstvo posljedica i potvr-da napretka, ubrzo odaje zamor i početke opada-nja. Sukladno kontekstu vremena, tako je i sa sveučilištima XIII stoljeća. Demografski razvoj dosegao je vrhunac, ali se usporava; kršćansko stanovništvo se prestaje povećavati. Veliki val krčenja kojim su osvojene zemlje prijeko potre-bne za prehranu ovog viška ljudstva razbija se i zaustavlja. Graditeljskim zamahom podignut je za brojniji kršćanski narod splet novih crkava, u novom duhu, ali vrijeme velikih gotičkih katedra-la ovim je stoljećem zaključeno. Sveučilišna ko-njunktura slijedi istu krivulju: Bologna, Pariz i Oxford nikada neće imati toliko učitelja ni uče-nika, a najsajjniji spomenici univerzitetske meto-de — skolastike — bit će sume Alberta Velikog, Aleksandra iz Hala, Rogera Bacona, svetog Bo-naventure i svetog Tome Akvinskog.

Intelektualac koji je u gradu zauzeo svoje mje-sto, pokazao se spram ponuđenih mogućnosti ne-sposobnim da izabere rješenja za budućnost. U uzastopnim krizama koje se doduše doimlju kao posljedica rasta, a zapravo upozoravaju na zre-

Albert Veliki sa slike Justusa Van Ghenta

lost, intelektualac se ne opredjeljuje za obnavljanje, već uranja u društvene strukture i intelektualne navade; u njih će i utonuti.

Porijeklo sveučilišnih korporacija je često jednako mračno kao počeci i ostalih zanatskih tijela.

Organiziraju se polagano, postepenim tečevinama, slučajnim zgodama. Njih statuti često tek naknadno potvrđuju. Nije uvijek pouzdano da su statuti koje posjedujemo ujedno i prvi. Nema u tome ničeg neobičnog. U gradovima gdje nastaju, sveučilišta brojem i kvalitetom svojih članova predstavljaju snagu koja zabrinjava ostale oblike vlasti. Neovisnost postižu vodeći bitku kako protiv crkvenih, tako i protiv svjetovnih vlasti.

Protiv crkvenih vlasti

Prvenstveno se bore protiv crkvenih vlasti, članovi sveučilišta su klerici. Lokalni biskup zahtijeva da mu budu podređeni. Podučavanje je crkvena funkcija. Biskup, glavar škola, odavno je ovlasti u tom pogledu prepustio jednom od svojih službenika koji se u XII stoljeću obično zvao kanonik skolastik (*scolasticus*), a odsada se naziva kancelarom. Ovaj ne želi prepustiti svoj monopol. Gdje taj monopol nije apsolutan, gdje značajni položaj u školovanju zauzimaju opatije, tamo sveučilišnoj korporaciji upravo one postaju protivnicima. Kultura je stvar vjere; biskup zahtijeva da zadrži potpuni nadzor.

U Parizu, 1213. godine kancelar gubi privilegij da dodjeljuje *licenciju*, tj. ovlaštenje za poduku. Pravo prelazi na učitelje sveučilišta. Toj novosti se kancelar pokušava suprotstaviti prilikom ulaska članova prosjačkih redova na sveučilište 1219. godine. Tad gubi i posljednje povlastice. Od 1301. godine nije više niti službeni poglavar škola. Za velikog štrajka od 1229—1231. godine sveučilište se oslobodilo biskupove jurisdikcije.

Papa i car dodjeljuju povlastice sveučilištu u Bologni

U Oxfordu, službeno, posredstvom svog kancelara, predsjedava biskup linkolnski, udaljen od sveučilišta 120 milja, dok opat osenevskog samostana i prior Svete Frideswide imaju samo još počasne položaje. Sveučilište će, međutim, uskoro apsorbirati kancelara, odabirati ga, te će umjesto biskupovim, postati njegovim službenikom.

U Bologni je situacija složenija. Crkva se dugo vremena nije zanimala za nastavu prava, smatrajući je svjetovnom djelatnošću. Tek 1219. godine poglavarom sveučilišta postaje arhiđakon Bologne koji, čini se, obavlja i funkciju kancelara, te se ponekad tim imenom označuje. Njegov autoritet je, međutim, sveučilištu izvanjski. Predsjedava tek promocijama, oslobađa od optužbi upravljenih na račun njegovih članova.

Protiv svjetovne vlasti

Sveučilište vodi borbu i protiv svjetovnih vlasti, a prvenstveno protiv kraljevske. Vladari su nastojali ovladati korporacijama koje su donosile njihovu kraljevstvu bogatstvo i ugled, koje su predstavljale rasadnike odakle su uzimali službenike i funkcionare. Željeli su ovoj kategoriji stanovnika svojih država — članovima sveučilišta u gradovima svojih kraljevstava, nametnuti autoritet kakav su s razvojem monarhijskog centralizma u XII stoljeću sve više nametali svojim podanicima.

U Parizu je autonomija sveučilišta konačno postignuta nakon krvavih događaja 1229. godine, kada su se sukobili studenti i kraljevska policija. U jednom sukobu kraljevski su stražari ubili nekoliko učenika. Veći dio sveučilišta stupa u štrajk i povlači se u Orleans. Tokom dvije godine u Parizu gotovo da nema predavanja. Tek su 1231. godine Luj Sveti i Blanche od Kastilije svečano priznali neovisnost sveučilištu, obnovili i proširili privilegije koje mu je 1200. godine priznao Filip-August.

U Oxfordu sveučilište dobiva prve slobode 1214. godine, pošto je oslabila vlast ekskomuniciranog Ivana bez Zemlje. Niz sukoba koji između sveučilišta i kralja izbijaju 1232, 1238. i 1240. godine završavaju kapitulacijom Henrika III, uplašenog podrškom što ju je dio sveučilišta pružio Simonu od Monforta.

Međutim, vode se borbe i protiv komunalne vlasti. Građane komune ljuti što pripadnici sveučilišta izmiču njihovoj jurisdikciji, smeta im buka, brinu ih pljačke i zločini nekih studenata, a osobito ne podnose da učitelji i studenti ograničuju njihovu ekonomsku moć određujući visinu najamnina, maksimirajući cijene namirnicama, tražeći da se u trgovačkim transakcijama poštuje pravda.

U Parizu je, nakon tučnjave među studentima i građanima 1229. godine, surovo posredovala kraljevska policija. U Oxfordu, nakon što su građani, ogorčeni zbog umorstva neke žene, 1209. godine proizvoljno objesili dvojicu studenata, sveučilište će 1214. godine učiniti prve korake prema samostalnosti. Napokon, u Bologni je sukob između sveučilišta i građana utoliko žešći što Komuna sve do 1278. godine ni s kim ne dijeli vlast nad gradom, a sve to pod dalekim suzerenitetom Cara koji je u liku Fridriha Barbarosse 1158. godine učiteljima i studentima dodijelio privilegije. Komuna je nametnula profesorima doživotno prebivalište, učinila ih službenicima, posredovala pri podjeli stupnjeva. Njezino upletanje u sveučilišne poslove ograničeno je postavljanjem arhiđakona. Niz sukoba popraćenih štrajkovima i odlascima odbjeglih pripadnika sveučilišta u Vicenzu, Arezzo, Padovu i Sienu, primorali su Komunu na popuštanje. Posljednja bitka održala se 1321. godine. Otada sveučilište nije više dužno podnositi komunalne intervencije.

Sveučilišne korporacije su iz tih borbi izašle pobjednicama, ponajprije zbog svoje kohezije i opredijeljenosti, potom zbog prijetnje da će uistinu upotrijebiti i iskoristiti opasno oružje: štrajk i otcjepljenje. Civilne i crkvene vlasti nalazile su i odveć prednosti u prisutnosti pripadnika sveučilišta (koji su predstavljali ekonomsku klijentelu što nije bila za potcjenjivanje, jedinstveni rasadnik savjetnika i činovnika, sjajni izvor ugleda), a da bi odoljele takvim obrambenim sredstvima.

Podrška i plijen papinstva

Još je važnije bilo da su sveučilišta pronašla sve-moćnog saveznika: papinstvo.

U Parizu, Celestin III dodjeljuje 1194. godine korporaciji njezine prve privilegije, a Inocent III i Grgur IX joj osiguravaju autonomiju. 1215. godine kardinal Robert de Courson, papinski legat, daje sveučilištu prve službene statute. 1231. godine Grgur IX, ukorivši biskupa zbog nemara i prisilivši francuskog kralja i njegovu majku na popuštanje, dodjeljuje sveučilištu nove statute glasovitom bulom *Parens scientiarum*; rečeno je da je ona bila *Magna Charta* sveučilišta. Već 1229. godine papa je pisao biskupu: *Premda čovjek upućen u teologiju nalikuje na jutarnju zvijezdu koja zrači sred magle i mora svoju domovinu obasjavati svetačkim sjajem i ublaživati nesuglasice, ti ne samo da si svoju dužnost zanemario, već je zbog tvojih spleta, prema tvrdnjama vjetrodostojnih ljudi, rijeka književne poduke koja milošću Duha svetoga natapa i oplođuje raj svezemaljske Crkve, izašla iz svog korita, to jest iz grada Pariza, gdje se dosad rasprostirala. Podijeljena na više mjesta, svedena je na ništa, kao što presuši rijeka koja izađe iz svog korita i skrene u više potoka.*

I u Oxfordu je poslanik Inocenta III, kardinal Nikola od Tusculuma priskrbio sveučilištu počette neovisnosti. Naspram Henrika III, Inocent IV ga stavlja *pod zaštitu svetoga Petra i pape*, te obavezuje biskupe Londona i Salisburvja da ga brane od kraljevskih poduhvata.

U Bologni Honorije III postavlja na čelo sveučilišta arhiđakona koji ga brani od Komune. Sveučilište se konačno osamostaljuje tek kada 1278. godine grad za gospodara Bologne priznaje papu.

Papa podiže optužbu protiv Biskupa (minijatura iz Gracijanova zakona)

Papinska podrška je veliki događaj. Sveta stolica priznaje važnost i vrijednost intelektualne djelatnosti; njezina posredovanja, međutim, nisu sasvim bez interesa. Sveučilišta oduzima laičkim jurisdikcijama da bi ih stavila pod jurisdikciju Crkve: kako bi zadobili ovu odlučnu podršku, intelektualci su prisiljeni da odaberu put crkvene pripadnosti, što se protivi snažnoj struji koja ih tjera prema svjetovnosti. Premda papa otima pripadnike sveučilišta lokalnom nadzoru Crkve — ali ne u potpunosti, jer pokazat će se koju su važnost stoljećima na intelektualnom području zadržale biskupske osude — čini to da bi ih podredio Svetoj stolici, uključio u svoju politiku, nametnuo svoj nadzor i ciljeve.

Na taj način intelektualci, isto kao i novi redovi, bivaju podređeni apostolskoj stolici koja ih podupire da bi ih lakše pokorila. Poznato je u kojoj mjeri papinska zaštita tokom XIII stoljeća skreće karakter i prvobitne ciljeve prosjačkih redova. Poznato je samosvladavanje i bolno povlačenje svetog Franje Asiškog zbog skretanja njegova reda koji će se odsad u rimskoj politici baviti svjetovnim spletkama i herezu suzbijati silom. Jednak je stav intelektualaca spram neovisnosti i nezainteresiranosti za učenje i nastavu. Bez obzira na krajnji slučaj sveučilišta u Toulouseu, osnovanog 1229. godine na izričit zahtjev papa za borbu protiv hereze, sva će sveučilišta biti tako osvojena. Nesumnjivo stječu neovisnost u odnosu na lokalne, često tiranske snage, proširenje svojeg obzora i ozračja na prostor čitavog kršćanstva, pokornost jednoj vlasti koja je u mnogim prilikama dokazala širinu pogleda. Međutim, ove tekovine su sveučilišta skupo platila. Intelektualci Zapada su u stanovitoj mjeri, ali sasvim pouzdano, postali papinskim službenicima.

Unutrašnje suprotnosti sveučilišne korporacije

Što je u sveučilišnoj korporaciji iznimno, što objašnjava njezinu temeljnu dvojnost u društvu, osuđuje ju na strukturalne krize?

Ponajprije, to je crkvena korporacija. Premda njezini članovi nisu ni izdaleka svi zaređeni, premda će u njezinim redovima biti sve više čistih laika, pripadnici sveučilišta se svi smatraju klericima, ovisе o crkvenim jurisdikcijama, što-

Sorbonna i okolica (plan iz Basela)

više o Rimu. Premda su rođeni iz pokreta koji stremlji svjetovnosti, oni pripadaju Crkvi, čak i onda kad zahtijevaju, institucionalno, da iz nje istupe.

Korporacija kojoj je cilj *lokalni* monopol i koja se uvelike koristi nacionalnim ili lokalnim procvatima (pariško sveučilište je nedjeljivo od sve moćnijih Kapetovića, oksfordsko je vezano uz jačanje engleske monarhije, bolonjsko se koristi životnošću talijanskih komuna), na jedinstven je način *internacionalna* u pogledu svojih članova — učitelji i studenti došli su iz svih zemalja — u pogledu predmeta svog djelovanja — nauke koja ne poznaje granica — u pogledu svojih obzora koje sankcionira *licentia ubique docendi*, pravo da se svuda podučava, kojim se statutarно koriste nosioci akademskog naslova najvećih sveučilišta. Sveučilišna korporacija nema, poput ostalih, monopol na lokalno tržište. Njezino područje je kršćanstvo.

Samo već po tome, sveučilišna korporacija prekoračuje urbani okvir u kojem je nastala. Štoviše, vođena je da se — ponekad vrlo žestoko — suprotstavi građanima, kako na ekonomskom, tako i na pravosudnom i političkom planu.

Doimlje se tako osuđenom da bude razapeta između klasa i društvenih skupina. Čini se predodređenom, sa stanovišta svih, za niz izdaja. Trojan-
skim konjem može postati kako za Crkvu tako za Državu ili za Grad. Sveučilišnu korporaciju nemoguće je svrstati u neku klasu.

Grad Pariz je poput Atene, piše potkraj stoljeća dominikanac Toma Irski, podijeljen na tri dijela: jedan dio pripada trgovcima, obrtnicima i pučanstvu, a zovu ga Velikim gradom; drugi dio koji pripada plemićima, gdje je kraljevski dvor i katedralna crkva, zovu Cite; treći dio koji pripada studentima i kolegijima zovu Sveučilištem.

Organizacija sveučilišne korporacije

Pariška sveučilišna korporacija može se smatrati obrascem. Tokom XIII stoljeća ona određuje i svoje administrativno i svoje profesionalno ustrojstvo. Sastoji se od četiri fakulteta (*Umijeća, Dekreta ili Kanonskog prava* — papa Honorije III mu je zabranio nastavu građanskog prava 1219. godine — *Medicine i Teologije*) koji unutar sveučilišta tvore isto toliko korporacija. Fakultetima koje nazivaju *višima*: Dekretom, Medicinom i Teologijom ravnaju naslovni učitelji ili *regentes*, s *dekanom* na čelu. Fakultet umijeća, daleko najbrojniji, osnovan je po sistemu *nacija*; učitelji i studenti okupljaju se prema podjeli koja

približno odgovara mjestu njihova porijekla. Pariz ima četiri nacije: *francusku*, *pikardijsku*, *normandijsku* i *englesku*. Na čelu svake nacije je prokurator kojeg biraju *regentes*. Uz četiri prokuratora je rektor, glavar Fakulteta umijeća.

Sveučilište ima i organe zajedničke za sva četiri fakulteta. Veza između njih ostaje dosta opuštena, jer fakulteti imaju da rasprave malo zajedničkih problema. Nema terena ili zgrada koje je podigla cjelina korporacije, izuzevši igrališta *Pre-aux-Clercs* izvan zidina. Po uzoru na fakultete i nacije sveučilište se okuplja u crkvama ili samostanima koji ih primaju u goste: u crkvi *Saint-Julien-le-Pauvre*, kod dominikanaca ili franjevaca, u kapitularnoj dvorani bernardinaca ili cistercita, a najčešće u refektoriju maturinaca. Ondje se održavala glavna skupština sveučilišta koju tvore i učitelji regenti i oni koji taj naslov još ne nose.

Tokom stoljeća izdvaja se napokon i poglavar sveučilišta: rektor Fakulteta umijeća. Osvrnut ćemo se na razvojni put na kraju kojeg je upravo taj fakultet postao *leaderom* sveučilišta. Prednost duguje broju svojih članova, duhu koji ga pokreće, a ponajviše svojoj financijskoj ulozir Glavnoj skupštini predsjedava rektor Fakulteta umijeća koji raspolaže financijama sveučilišta. Potkraj stoljeća on je priznati glavar korporacije. Taj je položaj osvojio konačno i u borbama između svjetovnog i redovničkog svećenstva o kojima će naknadno biti riječ. Njegov autoritet ostaje ipak vremenski ograničen. Usprkos reizbornosti zadržava funkcije samo jedno tromjesečje.

Isto se ustrojstvo, premda ponekad uz značajne izmjene, javlja i na drugim sveučilištima. U Oxfordu postoji samo jedan rektor. Glavar sveučilišta je *kancelar* kojeg će uskoro, vidjeli smo, birati njegovi kolege. Od 1274. godine u Oxfordu iščezava sistem *nacija*. Nema sumnje, objašnjenje je u izrazito regionalnoj zavičajnosti polaznika. Od sada sjevernjaci ili *boreales* — uključivši Škote

— i južnjaci ili *australes* — uključivši Velšane i lice — nisu više odvojena tijela.

U Bologni se javlja prva osobitost: profesori ne pripadaju sveučilištu. Sveučilišna korporacija okuplja samo studente. Učitelji sačinjavaju *kolegij doktora*. Zapravo u Bologni ima više sveučilišta. Svaki fakultet tvori zasebnu korporaciju. Ali premoć dvaju sveučilišta prava — građanskog i kanonskog — gotovo je posvemašnja. Tokom stoljeća će toliko ojačati da će spajanje dvaju tijela biti praktički ostvareno. Na čelu institucije najčešće je samo jedan rektor. Kao i u Parizu, on proistječe iz nacija, sistem kojih je u Bologni još uvijek živ i vrlo složen. Nacije su okupljene u dvije federacije: citramontanaca i ultramontanaca. Svaka je podijeljena u brojne odjele nejednakog broja — ultramontanci ih imaju čak šesnaest, a predstavljaju ih savjetnici (*consilarii*) čija je uloga, uz rektorovu, vrlo značajna.

Moć sveučilišnih korporacija počiva na tri osnovna privilegija: na pravosudnoj autonomiji — u okviru Crkve, s nekim lokalnim ograničenjima i ovlaštenjem poziva na papu, na pravu štrajka i otcjepljenja, te na monopolu podjele sveučilišnih stupnjeva.

Organizacija studija

Organizaciju studija reguliraju sveučilišni statuti. Određuju trajanje studija, programe predavanja i uvjete ispita.

Upute koje se odnose na dob studenata i na trajanje studija netočne su i često proturječne. Mijenjale su se ovisno o trenucima i mjestima, a

poneka aluzija daje naslutiti da se praksa vrlo često udaljavala od teorije.

Ponajprije, s koliko je godina i s kakvim predznanjem student stupao na sveučilište? Svakako, vrlo mlad, međutim, postavlja se pitanje: da li su gramatičke škole bile sastavni dio sveučilišta ili nisu, da li se poduka u pisanju, primjerice, stjecala prije ulaska na sveučilište ili je, kako tvrdi Istvan Hajnal, bila jednom od njegovih osnovnih funkcija? Jedno je pouzdano: u srednjem vijeku teško se lučilo nastavno stupnjevanje: srednjovjekovna sveučilišta nisu samo ustanove više nastave. Naša nastava prvog i drugog stupnja ondje se predavala djelomično ili se obavljala pod njihovim nadzorom. Sistem kolegija — o kojima će kasnije biti riječ — još je više povećao tu zbrku time što je omogućio izobrazbu svojih polaznika počevši od njihove osme godine.

Općenito je na sveučilištima osnovna nastava iz umijeća trajala šest godina i odvijala se između četrnaeste i dvadesete godine; tako su u Parizu propisivali statuti Roberta de Coursona. Obuhvaćala je dvije etape: *bakalaureat* nakon otprilike dvije godine, *doktorat* po završetku studija. Nema sumnje, potom su se učili medicina i pravo, između dvadesete i dvadeset pete godine. Prvi statuti pariškog Medicinskog fakulteta propisuju šest godina studija za stjecanje licencijske ili doktorske iz medicine, pošto je prethodno već bio postignut magisterij iz umijeća. I napokon, teologija je bila rad dugog daha. Statuti Roberta de Coursona određuju za stjecanje doktorata osam godina studija i dob najmanje od trideset pet godina života. Čini se da je naukovanje za teologa trajalo petnaest do šesnaest godina: u prvih šest godina student je bio samo slušač, a kasnije je morao stažirati: četiri godine tumačiti Bibliju, dvije godine *Sentencije* Petra Lombarda.

Programi

Budući da se nastava sastojala uglavnom od tumačenja tekstova, u statutima se navode i djela koja su na programu sveučilišnih vježbi. I u tome autori variraju ovisno o datumima i mjestima. Na Fakultetu umijeća prednjače logika i dijalektika, barem u Parizu, gdje se komentira gotovo čitav Aristotel, dok se u Bologni objašnjavaju tek izvaci; ovdje se, međutim, inzistira na retorici sa Ciceronovim djelom *De Inventione* i *Retorikom za Herenija*, te na matematičkim i astronomskim znanostima, osobito na Euklidu i Ptolemeju. Kod dekretista osnovni priručnik je *Cracijanov dekret*. Bolonježani će mu dodati *Zakonike Grgura IX*, *Klementine* i *Extravagantes*. Komentari građanskog prava odnosili su se na *Pandectes* podijeljene u tri dijela: *Digestum Vetus*, *Infortiatum* i *Digestum Novum*, na Kodeks i na jednu zbirku rasprava nazvanu *Volumen* ili *Volumen parvum* koja je sadržala *Institutiones* i *Authentica*, to jest latinske prijevode Justinijanovih novih zakona. U Bologni se tome dodaje zbornik lombardijskih zakona: *Liber Feudorum*. Medicinski fakultet se oslanjao na *Ars Medicinae*, zbornik tekstova koje je u XI stoljeću sakupio Konstantin Afrički, a sadržavao je Hipokratova i Galenova djela; njima su se kasnije pridružili veliki arapski kompendiji: Avicenin *Canon*, Averroesov *Colliget* ili *Correctorium*, te Rhazesov *Almanson*. Teolozi su Bibliji kao temeljne tekstove dodali *Knjigu sentencija* Petra Lombarda i djelo *Historia Scholastica* Petra »žderača«.

Ispiti

I na kraju, strogim pravilom određeni su bili i ispiti i stjecanje stupnjeva. Svako je sveučilište i u tome imalo svoje običaje, te ih s vremenom mijenjalo. Evo kako je izgledao tipični školski *curriculum*: navest ćemo ih dva, prvi se odnosi na bolonjskog pravnika, drugi na pariškog studenta umijeća. Novi bolonjski doktor stjecao je stupanj u dvije etape: ispitom u pravom smislu riječi (*examen* ili *examen privatum*) i javnim ispitom (*conventus, conventus publicus, doctoratus*) koji je zapravo bio svečanost promocije.

Uoči privatnog ispita kandidata je *consiliarius* njegove nacije predstavio rektoru kojem je on prisegao da će ispuniti uvjete što ih nalaže statut i da neće kušati podmititi svoje ispitivače. U tjednu koji je ispitu prethodio jedan od učitelja ga je predstavio arhiđakonu odgovarajući za njegovu sposobnost da pristupi ispitivanju. Ujutro na dan ispita, nakon slušanja Mise Duha svetoga, kandidat se pojavio pred kolegijem doktora; jedan od njih bi mu zadao da protumači dva odlomka. Vratio bi se kući da tumačenje pripremi i izložio ga navečer na nekom javnom mjestu (najčešće u katedrali) pred vijećem doktora, u prisutnosti arhiđakona koji se nije smio upletati. Nakon traženog tumačenja, odgovarao je na pitanja doktora koji bi se potom povukli i glasali. Odluku je donosila većina, a rezultat je proglasio arhiđakon.

Po položenom ispitu kandidat je postao licencijski, ali nije dobio naslov doktora i zapravo je *ex cathedra* mogao podučavati tek nakon javnog ispita. Pošto bi ga uz pompu odveli u katedralu, licencijski bi održao govor i pročitao tezu o nekom pravnom pitanju; zatim ju je branio pred studentima koji su je napadali, igrajući tako po prvi put ulogu učitelja u sveučilišnoj raspravi. Arhi-

đakon bi mu tada svečano predao licenciju o po-
dučavanju i obilježja njegove funkcije: katedru,
otvorenu knjigu, zlatni prsten, toku ili klobuk.

Mladom pariškom studentu umijeća nalaže se
još jedan prethodni stupanj. Premda je teško sa
sigurnošću tvrditi, vjerojatno bi nakon ovog prvog
ispita koji se naziva *determinatio* student postao
bakalaureusom. Ovom ispitu prethodila su dva og-
leda. Najprije je kandidat morao održati raspra-
vu s jednim učiteljem, i to za vrijeme *responsiones*
koje su se odigravale u prosincu, uoči korizme, ka-
da se ispit imao održati. Ako bi s uspjehom polo-
žio, mogao je pristupiti ispitu — *examen determi-
nantium* ili *baccalariandorum* — na kojem je mo-
rao dokazati da udovoljava propisima statuta, a
odgovorima na pitanja učiteljskog vijeća pokazati
da poznaje autore upisane u program. Pošto bi tu
stepenicu svladao, počinjala je *determinatio*: za
vrijeme korizme održao bi niz predavanja kojima
je morao dokazati sposobnost da nastavi univerzi-
tetsku karijeru.

Druga etapa je ispit u pravom smislu riječi koji je
vodio do licencije i doktorata. I ovdje ima više
faza. Najvažnija se sastojala u nizu tumačenja i
odgovora na pitanja pred vijećem od četiri učite-
lja kojem je predsjedavao kancelar ili vicekance-
lar. Poslije nekoliko dana prihvaćeni kandidat bi
svečano iz kancelarovih ruku primio licenciju, za
vrijeme ceremonije na kojoj je morao održati pre-
davanje (*collado*), što je, međutim, bila puka for-
malnost. Doktorom bi postao kojih šest mjeseci
kasnije u toku postupka koji se zvao *inceptio*, a
u Bologni *convenías*. Uoči tog dana sudjelovao bi
u svečanoj diskusiji koju su nazivali njegovom
večernjom. Dana određenog za *inceptio* održao bi
nastupno predavanje u prisutnosti fakulteta i pri-
mio obilježja svog stupnja.

Sveučilišni statuti sadrže čitav niz uputa koje su,
po uzoru na druge korporacije, određivale moral-
no i religiozno raspoloženje korporacije.

Moralno i religiozno raspoloženje

Statuti su ograničavali, ali istodobno i propisivali kolektivne svečanosti i razonode. Ispiti su naime bili popraćeni darovima, te zabavama i gozbama — na slavljenikov trošak — što su snažili duhovno zajedništvo grupe i prijem novajlije u njezino okrilje. Te su manifestacije, kao i pijanke, *potaciones* prvih gildi, bile obred u kojem je udruženje stjecalo svijest o svojoj dubokoj solidarnosti. Tim je igrama svaka zemlja pridala svoje tradicionalno obilježje: u Italiji su to bili plesovi, u Španjolskoj borbe s bikovima.

Bilo je i inicijacijskih obreda koje statuti nisu proglasili službenim, a kojima se po dolasku na sveučilište prihvaćao novi student: brucoš (*bizuth*) koji se u francuskim tekstovima naziva i *béjaune* (žutokljunac). Otkriva nam ih jedan neobičan dokument iz kasnijeg vremena, *Manuale Scolarium* s kraja XV stoljeća. Inicijacija novajlije opisana je kao ceremonija »očišćenja« koja će mladića lišiti njegovog prvobitnog prostaštva, štoviše divljaštva. Rugaju se njegovu smradu koji je kao u divlje zvijeri, njegovu unezvjerenu pogledu, njegovim dugim ušima, njegovim zubima nalik na kljove. Oslobađaju ga zamišljenih rogova i izraslina. Peru ga, bruse mu zube. U parodiji na ispovijed on napokon priznaje i svoje neobične mane. Budući intelektualac napušta tako prvobitno stanje po kojem umnogome nalikuje na seljaka, prostaka iz istodobne satiričke književnosti. Prijelazom bestijalnosti u uljuđenost, rustičnosti u uglađenost, ovakve svečanosti u kojima se degradirana i gotovo ispražnjena svog praiskonskog sadržaja javlja drevna primitivna pozadina, podsjećaju da je intelektualac istrgnut iz seoske sredine, iz ratarske civilizacije, iz divljeg svijeta zemlje. U psihoanalizi klerika bilo bi mjesta i za riječ antropologa.

Pobožnost na sveučilištima

Statuti određuju i djela pobožnosti i dobročinstva koja sveučilišna korporacija mora izvršavati. Od članova se zahtijeva da sudjeluju u nekim vjerskim službama, nekim procesijama i da obavljaju neke pobožnosti.

U prvom redu, riječ je o pobožnosti prema svetim zaštitnicima, a ponajprije prema svetom Nikoli, zaštitniku studenata, prema svetom Kuzmi i Damjanu, zaštitnicima liječništva, te još mnogim drugim. Posebno je ustrajna u sveučilišnom likovnom repertoaru cehovska težnja da se sakralni svijet tijesno poveže s profanim svijetom zanata. Isus se rado poziva među doktore, sveci prikazuju s atributima učitelja i oblače u učiteljske halje.

Pobožnost na sveučilištima pripada velikim strujanjima duhovnosti. U statutima pariškog kolegija *Ave Maria* iz XIV stoljeća, navodi se da učitelji i studenti zdušno sudjeluju u euharističkoj pobožnosti, u tjelovskoj procesiji (*Corpus Christi*).

U vjeri intelektualaca već se od XIII stoljeća stremljenje duhovnosti unosi u profesionalne okvire društva koje određuje urbani svijet. Profesionalni moral postaje jedno od povlaštenih područja religije. Priručnici za ispovjednike koji se nastoje prilagoditi specifičnim djelatnostima pojedinih društvenih skupina, donose propise o ispovijedi i pokori ovisno o profesionalnim kategorijama, Masiraju i definiraju grijehe seljaka, trgovaca, obrtnika, sudaca itd ... Posebna pažnja pridaje se grijesima intelektualaca, pripadnika sveučilišta. U vjeri klerika, mledutim, nije dovoljno pratiti strujanja pobožnosti. Često se nastoji usmjeriti ih ili unutar njih odrediti vjeri svojstveno područje. Poučno bi u tom smislu bilo proučiti marijansku pobožnost kod pripadnika sveučilišta. Tu je ona

Rutebeuf moli Bogorodicu

vrlo živa. Od početka XIII stoljeća sveučilišnim krugovima kruže pjesme i molitve posvećene Djevici; najslavnija zbirka *Stella Mariš* pripada pariškom učitelju Jeanu de Garlandeu. Nema ničeg neobičnog u pobožnosti što prisutnost žene uvodi u sredinu koja je usprkos golijardskom nasljeđu ostala suštinski sredina muškaraca i neženja. Ali marijanska pobožnost u intelektualaca ima svoja posebna obilježja. Zauvijek ostaje protkana teologijom, pa će i rasprave o bezgrešnom začeću biti strastvene. Duns Scotus, jedan od njezinih najvratrenijih pobornika, naći će, iz dogmatskih razloga, opoziciju u svetom Tomi Akvinskom koji će pak slijediti stav velikog poklonika Djevice iz prethodnog stoljeća — svetoga Bernarda. Čini se da su intelektualci nastojali u marijanskom kultu sačuvati intelektualne prizvuke. Kao da su željeli izbjeći zapadanje u odveć afektivnu pobožnost i u tome htjeli održati ravnotežu između težnje duha

i zanosa srca. U predgovoru zbirci *Stella Mariš* Jean de Garlande prostodušno otkriva ovo nastojanje: »*Sakupio sam mirakule' Djevice, preuzete iz opisa koje sam pronašao u knjižnici svete Genoveve u Parizu i stavio sam ih u stihove za svoje pariške studente kako bih im pružio živ primjer... Materijalni predmet ove knjige čuda su slavne Djevice. Međutim, umetnuo sam i činjenice koje se odnose na fiziku, astronomiju i teologiju... Konkretni razlog počiva, naime, u trajnoj vjeri u Krista. A ona pretpostavlja teologiju, štoviše fiziku i astronomiju*«. Očigledno su pripadnici sveučilišta željeli da *Zvijezda mora* bude ujedno i svjetlost znanosti.

Pribor

Budući da je član sveučilišne korporacije čovjek od zanata, opremljen je u XIII stoljeću svim priborom. Bio on pisac, čitač ili profesor, okružen je pomagalima potrebnim za njegove djelatnosti. U Rječniku pariškog učitelja Jeana de Garlandea piše: »*Evo pribora prijeko potrebnog kleriku: knjige, stalak, noćna svjetiljka s lojem i svijećnjak, fenjer i lijevak s crnilom, pero, visak i ravnalo, stol i palica, stolica, crna ploča, plovučac sa strugačem i kreda. Stalak (pulpitum) na francuskom se kaže lutrin (letrum); valja napomenuti da stalak ima stepenaste usjeke pa se može podići na visinu s koje se čita, dok lutrin služi da se knjiga na njega položi. Strugač (plana) je željezni predmet koji se upotrebljava pri izradi pergamenta.*«

Otkriveni su i drugi predmeti koji su, premda se njima ne koristi klerik, bili dio opreme njegovih pomoćnika, npr. prepisivača: držalo za pergament

i kolutić kojim pronalazi mjesto na kojem je prestao s prepisivanjem.

Budući da je specijalist, intelektualac se okružuje svom opremom i time znatno udaljuje od klerika ranog srednjovjekovlja; ovaj se pri svom, uglavnom usmenom podučavanju, koristio tek vrlo skromnim priborom za pisanje rijetkih rukopisa, čija tehnika odaje pretežno estetsku zaokupljenost.

Premda na sveučilištima usmeno učenje i nadalje ostaje bitnim, osnovom nastave postala je knjiga.

S obzirom na pomagala kojima se intelektualac odsad okružuje, shvatljivo je da se sveti Franjo Asiški, apostol odricanja, uz ostale i s ovog razloga protivio djelatnosti u kojoj materijalna oprema postaje prijeko potrebnom i sve preuzetnijom.

Knjiga kao sredstvo

Knjiga kojom se služe na sveučilištu predmet je posve različit od knjige u ranom srednjem vijeku. U vezi je s posve novim tehničkim, društvenim i ekonomskim kontekstom. Izraz je drugačije civilizacije. I samo se pisanje mijenja i prilagođuje novim uvjetima, kako je to uočio i Henri Pirenne: *»Kurzivno pismo odgovara civilizaciji u kojoj je pisanje prijeko potrebno za život zajednice koliko i za život pojedinaca; minuskula (karolinškog doba) je kaligrafija koja pripada klasi pismenih unu-*

tar koje se ograničuje i održava nastava. Značajno je ustanoviti da će se kurziv ponovno uz nju javiti u prvoj polovini XIII stoljeća, to jest upravo u doba kada društveni napredak i razvitak laičke privrede i kulture bude ponovno generalizirao potrebu za pisanjem.» Otac Destrez je svojim radovima* uputio na revoluciju koja se u tehnici knjige provodi u XIII stoljeću, a pozornica joj je sveučilišna radionica.

Ne samo da su i učitelji i studenti morali čitati autore uvrštene u program, nego su se morala čuvati i predavanja profesora. Bilježili su ih studenti, pa je i do nas stigao stanoviti broj. Predavanja (*relationes*) su se, štoviše, objavljivala; moralo se to učiniti brzo da se njima mogu u trenutku ispita koristiti, a valjalo ih je proizvesti i u većem broju primjeraka. Osnova tog rada je *pecia*. Otac Destrez to ovako opisuje: »*Prva službena kopija djela koje je trebalo staviti u opticaj učinjena je u svescima od četiri lista, međusobno nepovezana. Svaki svezak sačinjen od ovčje kože presavijene na četiri dijela zove se: komad (pecia). Zahvaljujući tim komadima' koje prepisivači posuđuju jedan za drugim, a čije povezivanje predstavlja exemplar, vremenski razmak potreban jednom prepisivaču da učini samo jednu kopiju, dostatan je, ako se djelo sastoji od šezdesetak, komada', da svaki od četrdesetak pisara prepíše tekst koji, ispravljen pod nadzorom Sveučilišta, postaje službenim tekstom.*«

Takvo je objavljivanje službenog teksta predavanja na sveučilištima bilo od velike važnosti. U statutu padovanskog sveučilišta izjavljuje se 1264. godine: *bez primjeraka (exemplares), ne bi bilo Sveučilišta*. Pripadnici sveučilišta sve se intenzivnije služe knjigom, što povlači za sobom niz posljedi-

* La pecia dans les manuscrits universitaires du XIIIe et du XIVe s., 1935.

ca. Napredak ostvaren u proizvodnji pergamenta omogućio je dobivanje tanjih, mekših i manje žutih listova od onih u ranijim rukopisima. U Italiji, gdje je tehnika savršenija, listovi su vrlo tanki i sjajnobijeli.

Mijenja se i format knjige. Raniji je bio poput našeg in-folio. *Takva dimenzija odgovara samo rukopisima koji se pišu u opatijama, gdje moraju i ostati.* Odsada se knjigom koriste češće, prenose je s mjesta na mjesto. Format joj se smanjuje, rukovanje njom je olakšano.

Gotička minuskula kojom se piše znatno brže, zamjenjuje staro pismo. Varira ovisno o sveučilišnim središtima: postoji pariška, engleska, bolonjska. I ona je rezultat tehničkog napretka: trstiku zamjenjuje ptičje, najčešće gušće pero koje omogućuje »veću lakoću i hitrost u radu«.

Ukrašavanje knjiga opada: inicijali i minijature se rade serijski. Premda većina pravničkih rukopisa i nadalje ostaje raskošna — jer pravnici su uglavnom pripadnici imućne klase — knjige filozofa i teologa, najčešće siromašnih, ukrašene su minijaturama tek iznimno, često bi prepisivač na mjestu inicijala i minijatura ostavio bjelinu da bi takav rukopis mogao kupiti i skromniji kupac, dok bi bogatiji izostavljena mjesta dao oslikati.

Uz ove značajne pojedinosti sve je više skraćenica — jer valja proizvoditi brzo — sve je vještije paginiranje, rubrikacije, sve češće tabele i popisi abrevijacija, a kad god je moguće, i pozivi na abecedni red prikaza. Sve je učinjeno da se olakša brzo konzultiranje. Razvoj intelektualnog zanata proizveo je eru priručnika — knjige koja je prikladna za rukovanje, kojom se lako služi, što svjedoči o sve bržem opticanju pisane kulture i njezinom širenju. Prva revolucija je provedena: knjiga nije više samo luksuzan predmet, već postaje instrument. Riječ je prije o rođenju knjige nego o njezinu preporođenju, a sve to u očekivanju da se pojavi tisak.

Budući da je knjiga sredstvo, postaje industrijski proizvod i predmet trgovine. U sjeni sveučilišta sve je više prepisivača (često su to siromašni studenti koji tako zarađuju za život) i knjižara (*stationarii*). Budući da su oni sveučilišnom gradilištu prijeko potrebni, prihvaćeni su kao punopravni radnici. Uživaju povlastice ostalih pripadnika sveučilišta, podliježu njegovoj jurisdikciji. S njima buja stvarna brojnost korporacije, uvećava se čitavom marginom pomoćnih zanatlija. Intelektualna proizvodnja ima svoje sporedne i iz nje izvedene proizvodnje. Neki od tih proizvođača i trgovaca velike su ličnosti. Osim »obrotnika čija se djelatnost svodila na preprodaju prigodnih djela«, neki je »proširuju do uloge internacionalnog izdavača«.

Metoda: skolastika

Osim svog pribora, intelektualni tehničar ima i svoju metodu: skolastiku. Poznati znanstvenici, među kojima u prvom redu mgr Grabmann, izložili su njezino ustrojstvo i povijest. Otac Chenu je sjajno izlaže u svom *Uvodu u studiju o svetom Tomi Akvinskom*. Pokušat ćemo pokazati oblik i domet skolastike, koja je bila žrtvom vjekovnih klevetanja, a koju je bez naukovanja teško bilo proniknuti — toliko je njezin tehnički aspekt bio odbojan. Neka nam kao nit vodilja posluže riječi oca Chenua: *Mišljenje je zanat čiji su zakoni pomno utvrđeni*.

Rječnik

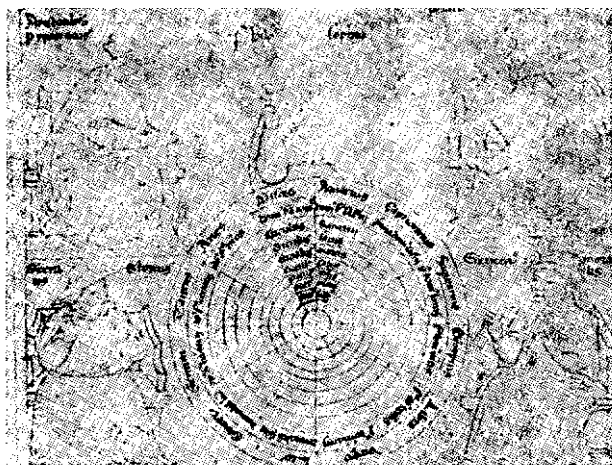
U prvom redu su to zakoni jezika. Glasovite prepirke između realista i nominalista preplavile su srednjovjekovnu misao stoga što su intelektualci tog vremena riječima pridavali pravo svojstvo i bili zaokupljeni određivanjem njihova sadržaja. Smatrali su da je bitno znati kakvi odnosi postoje između riječi, pojma i bića. Ništa suprotnijeg verbalizmu za koji su skolastiku optužili, u koji bi, uostalom, zapala ponekad u XIII stoljeću, a često i kasnije. U srednjem vijeku mislioci i profesori žele znati o čemu govore. Skolastika je u osnovi gramatike. Skolastičari su nasljednici Bernarda iz Chartresa i Abelarda.

Dijalektika

Zatim su to zakoni dokazivanja. Drugi stupanj skolastike jest dijalektika, skup postupaka koji predmet znanja postavljaju kao problem, iznose ga, brane od napadača, razrješuju ga i uvjeravaju slušača ili čitača. Opasnost predstavlja isprazno umovanje — ne toliko verbalizam, koliko naklapanje. Za dijalektiku nije dovoljno dati sadržaj samo riječi, nego i djelatne misli. Pripadnici sveučilišta su potomci Ivana iz Salisburvja koji je govorio: *Logika sama po sebi ostaje beskrvna i jalova; ne donosi nikakva misaona ploda, ukoliko ne začne drugim putem.*

Autoritet

Skolastika se hrani tekstovima. Metoda je autoriteta, oslanja se na dvostruki doprinos prethodnih civilizacija: na kršćanstvo i na antičku misao obogaćenu, vidjeli smo, arapskim posredovanjem. Skolastika je plod jednog trenutka, jedne renesanse.

Filozofija okružena Aristotelom, Platonom, Sokratom i Senekom

Prerađuje prošlost zapadne civilizacije. Građa za djelo su Biblija, crkveni oci, Platon, Aristotel. Opasnost leži u ponavljanju, psitacizmu, ropskom oponašanju. Od intelektualaca XII stoljeća skolastičari su baštinili izoštren smisao za nužni i neminovni napredak u povijesti i u mišljenju. Od građe su sazdali svoje djelo. Temeljima su dodali devet katova originalnog zdanja. Nasljednici su Bernarda iz Chartresa, a kako bi im pogled sezao što dalje, uspjeli su se na ramena klasičnih autora. *Nikada nećemo istinu pronaći*, kaže Gilbert iz

Tournaia, zadovoljimo li se već pronađenim... Oni koji su prije nas pisali, nisu nam gospodari nego vodiči. Istina je otvorena svima i nitko je nije još čitavu posjedovao. Kakvog li zanosa intelektualnog optimizma, nasuprot onom tužnom: Sve je već rečeno, stižemo prekasno ...

Razum: teologija kao znanost

Znači da zakone razuma skolastika pridružuje zakonima oponašanja, argumente znanosti propisima autoriteta. Štoviše, teologija se, a u tome i jest odlučan napredak stoljeća, poziva na razum, ona postaje znanost. Skolastičari objašnjavaju implicitni poziv Evanđelja vjernicima da iskažu razlog svoje vjere: *Naprotiv, štujte u svojim srcima Krista kao Gospodina, uvijek spremni na odgovor svakome tko vam zatraži razlog nade koja je u vama* (Petrova I, 5, 15). Odgovaraju na poziv svetog Pavla za kojeg vjera je jamstvo za ono čemu se nadamo, dokaz za one stvarnosti kojih ne vidimo (*argumentum non apparentium*) (Hebrejima 11, 1). Nakon Vilima iz Auvergne, začetnika na tom području, pa sve do svetog Tome koji će teološku znanost učiniti najsigurnijim iskazom, skolastičari pribjegavaju teološkom razumu: *razum koji je vjerom prosvijetljen (ratio jide illustrata)*. Najdublja će formula svetog Anselma *fides quaerens intellectum*, vjera u traganju za razumom, naći objašnjenje u načelu svetog Tome: *Milost ne uništava narav, već je usavršava (gratia non tollit naturam sed perficit)*.

Utemeljena na taj način, skolastika se u sveučilišnom radu izgrađuje sa sebi svojstvenim postupcima izlaganja.

Vježbe: quaestio, disputatio, quodlibet

Tumačenje teksta, *lectio*, dubinska analiza, polazeći od gramatičke analize koju daje slovo (*littera*), uzdiže se do logičkog objašnjenja što pruža smisao (*sensus*), te završava u egzegezi koja otkriva sadržaj znanja i misli (*sententia*).

Tumačenje, međutim, pokreće diskusiju. Dijalektika omogućuje da se poimanje teksta nadide i problemi koje on iznosi obrade, da ga zasjeni traženje istine. Egzegezu nadomješta problematika. Prema usvojenim postupcima *lectio* se razvija u *quaestio*. Sveučilišni intelektualac se rađa u trenutku kada tekst koji je još samo oslonac »doveđe u pitanje«, kad od pasivnog postane aktivnim. Učitelj nije više egzeget, već mislilac. On nudi svoja rješenja, on stvara. Način na koji zaključuje *quaestio*: *determinatio*, djelo je njegove misli.

U XIII stoljeću *quaestio* se čak odvaja od teksta. Egzistira sama po sebi. Uz aktivno sudjelovanje učitelja i studenata postaje predmetom rasprave, odnosno *disputatio*. *

Klasičan njezin opis daje otac Madonnet*. *Kada je neki učitelj raspravljao, sva su se predavanja što su ih tog jutra držali ostali učitelji i bakalaureusi tog fakulteta prekidala; samo je učitelj koji je imao disputu održao kratko predavanje da asistentima omogući dolazak; tada bi otpočela rasprava. Ispunila bi veći ili manji dio prijemopneva. Svi bakalaureusi fakulteta i studenti onog učitelja koji je raspravljao morali su vježbi prisustvovati. Ostali učitelji i studenti bili su, čini se, slobodni; vjerojatno su dolazili u većem ili manjem broju ovisno o učiteljevu ugledu i pred-*

* Revue Thomiste, 1928, str. 267—9.

metu diskusije. Pariški kler, te prelati i druge crkvene ličnosti u prolazu kroz prijestolnicu rado su posjećivali ovakve uzbudljive borbe. Disputa je bila turnir klerika.

I'lanje dispute unaprijed je određivao učitelj koji će je održati. Ono je bilo objavljeno, kao što je i dan bio određen, i u drugim školama fakulteta ...

Raspravom je ravnao učitelj; ali on je raspravljao u pravom smislu te riječi. Dužnost onog tko odgovara preuzeo bi njegov bakalaureus i time otpočeo naukovanje. Primjedbe su obično, različito usmjerene, upućivali prisutni učitelji, zatim bakalaureusi, a na kraju i studenti, ukoliko su bile umjesne. Bakalaureus je na predložene argumente odgovarao, a učitelj bi mu, u slučaju potrebe, ponudio suradnju. Tako se uglavnom vodila obična rasprava; bio je to, međutim, tek prvi, premda glavni i najuzbudljiviji njen dio.

Primjedbe postavljene i razriješene za vrijeme rasprave, bez unaprijed određenog redoslijeda, predstavljale su konačno dosta nesređeno doktrinalno gradivo, nalik ne toliko na krhotine s bojnog polja, koliko na nedorađenu građu s nekog gradilišta. Stoga je toj pripremnoj sjednici slijedila druga koja se nazivala magistarskom determinacijom.

Prvog dana kada je učitelj koji je raspravljao mogao predavanje održati, jer nedjelja, svetkovina ili neka druga prepreka mogle su spriječiti da to bude sutradan po raspravi, učitelj bi se u svojoj školi vratio predmetu o kojem se raspravljalo dan uoči ili nekoliko dana ranije. Najprije bi, koliko je to građa dopuštala, sredio nekim redom ili logičkim slijedom primjedbe postavljene na njegovu tezu i dao im konačan oblik. Te bi primjedbe popratio s nekoliko argumenata u prilog doktrini koju će predložiti. Potom bi prešao na više ili manje opsežno doktrinalno izlaganje o raspravljenom pitanju koje zauzima središnji i

bitni dio postupka koji se nazivao determinatio. Završio bi odgovarajući na svaku primjedbu postavljenu u odnosu na doktrinu njegove teze ...

Determinatio koju učitelj ili neki slušač napiše predstavlja spise koje nazivamo Raspravljenim pitanjima, a konačni su zaključak rasprave.

I napokon, unutar ovog okvira razvija se posebna vrsta: *kvodlibetska* rasprava. Dvaput godišnje učitelji su mogli održati raspravu na kojoj bi pristali baviti se nekim problemom *postavljenim od bilo koga o bilo kojem predmetu (de quodlibet ad vo-*

luntatem cuiuslibet). Mgr Glorieux* opisuje takvu vježbu slijedećim riječima: *Seansa otpočinje oko trećeg ili možda šestog sata; svakako vrlo rano, jer može se produžiti do kasnih sati. Obilježje joj je, naime, hirovit, neočekivan, nepouzdan i nesiguran tok koji nad njom lebdi. To je seansa dispute, argumentacije poput mnogih drugih; ali osobitost joj je da inicijativa izmiče učitelju, te prelazi na asistente. U običnim raspravama učitelj bi najavio teme kojima će se baviti, o njima bi razmislio i pripremio ih. U kvodlibetskoj raspravi bilo tko može postaviti bilo koji problem. A u tome je za učitelja koji je prihvati velika opasnost. Upiti ili primjedbe mogu stići odasvud, mogu biti neprijateljski, radoznali ili zlonamjerni, posve je nevažno. Pitanje može biti dobronamjerno postavljeno da bi se saznalo učiteljevo mišljenje; ali moguć je i pokušaj da ga se dovede u proturječnost sa samim sobom, ili primora da se izjasni o gorućim problemima koje radije nikada ne bi dotakao. Ponekad će to biti neki radoznali stranac ili netko nemirna duha; ponekad će ga neki zavidan suparnik ili znatiželjan učitelj pokušati dovesti u nezavidan položaj. Katkad će problemi biti jasni i zanimljivi, katkad će pitanja biti dvosmislena, pa će učitelj teškom mukom dokučiti njihov točan domet ili pravi smisao. Neki će prostodušno ostati u granicama čisto intelektualnog područja; drugi će gajiti primisli u odnosu na politiku ili klevete... Onome tko želi održati kvodlibetsku raspravu, potrebna je dakle rijetka prisutnost duha i gotovo sveobuhvatna upućenost.*

Skolastika je učila krajnjoj strogosti i poticala na originalno mišljenje podređeno zakonima razuma. Zapadna je misao ostala njome zauvijek obilježena. Svakako riječ je o skolastici XIII sto-

* La littérature quodlibétique, 1936.

ljeća; u to doba je bila u svom najvećem naponu, njome su upravljali oštri, poduzetni, zaneseni duhovi. S pravom će *Plamteća* skolastika s kraja srednjeg vijeka izazvati prezir jednog Erazma, Luthera ili Rabelaisa. *Barokna* skolastika će potaknuti opravdanu odbojnost jednog Malebranchea. Međutim, skolastički zanos i navade uključile su se u nova kretanja zapadne misli. Čak joj i Descartes mnogo duguje. U zaključku svoje knjige Etienne Gilson piše: *Nemoguće je shvatiti kartezijanizam bez neprestanog uspoređivanja sa skolastikom koju on doduše odbacuje, ali u čije se krilo smjestio i kojem se, asimiliravši je, hrani.*

Proturječnosti—kako živjeti? Plaća ili beneficij?

Premda je tako oboružan, intelektualac XIII stoljeća se suočuje s mnogim neizvjesnostima i stoji pred osjetljivim izborima. Proturječnosti se otkrivaju kroz niz univerzitetskih kriza.

Prvi problemi su materijalnog reda. Zaokupljenost njima je temeljita.

Prvo pitanje: kako živjeti? Otkad je prestao biti redovnikom kojem izdržavanje jamči zajednica, intelektualac mora za život zarađivati. U gradovima vladaju teški problemi prehrane i stanovanja, oblačenja i opremanja — knjige su skupe. Studentska karijera postaje to skuplja, što duže traje.

Tom problemu nude se dva rješenja: plaća ili beneficij za učitelja, stipendija ili prebenda za studenta. I plaća se može javiti u dva aspekta:

učitelja mogu plaćati njegovi učenici ili civilne vlasti. Stipendija može biti dar nekog privatnog mecene ili subvencija nekoga javnog tijela ili, pak, predstavnika političke vlasti.

Iza tih rješenja stoje oprečne obaveze. Prvo temeljno opredjeljenje jest između plaće i beneficija. U prvom slučaju intelektualac se odlučno potvrđuje kao radnik, kao proizvođač. U drugom, on ne živi od svoje djelatnosti, već je može obavljati zato što je rentijer. Čitav njegov društveno ekonomski status definiran je na slijedeći način: biti radnikom ili uživati privilegije?

Unutar prvog izbora naziru se i neki drugi, manje važni, ali nipošto zanemarivi.

Prima li plaću, može postati trgovcem — u slučaju da ga plaćaju učenici — ili službenikom — ako je plaćen od komunalne ili kraljevske vlasti — ili pak nekom vrstom sluge — živi li od velikodušnosti nekog mecene.

Prima li prebendu, može prihvatiti beneficij koji mu pripada po njegovoj intelektualnoj funkciji i čini ga specijaliziranim klerikom — ili pak beneficij uz koji je već vezana neka pastoralna funkcija: župa ili opatija, što znači da će intelektualcem biti tek usput, štoviše nauštrb svog svećeničkog zaduženja.

Od XII stoljeća odabiri su se vršili jednim dijelom prema okolnostima mjesta i vremena, drugim prema situaciji ili psihologiji osoba.

Težnja učitelja je da žive od novca što ga plaćaju njihovi studenti. Prednost ovog rješenja jest sloboda u odnosu na svjetovne vlasti: na komunalnu vlast, na vladara, na crkvu, čak i na mecenu. Čini im se prirodnim, jer je najpodobnije običajima gradskog gradilišta čijim se članovima i oni smatraju. Svoje znanje i nastavu prodaju kao što obrtnici prodaju svoje proizvode. Zahtjev podupiru mnogim opravdanjima. Glavno je da svaki rad zasluži naknadu. To potvrđuju i priručni-

ci ispovjednika: *učitelj smije primiti novac od studenata — collecta — za cijenu svog rada i truda*; pripadnici sveučilišta često se na to pozivaju, a jednako i doktori prava u Padovi 1392. godine: *Sudimo da nije razumno da radnik nema koristi od svog rada. Također određujemo da će doktor koji u ime kolegija održi govor za prijam studenta, primiti od tog studenta u znak zahvalnosti za svoj rad tri livre sukna i četiri bočice vina ili jedan dukat. Otud potjera učitelja za studentima koji su loše plaćali. Već je slavni bolonjski jurist Odofredus napisao: Najavljujem da ću iduće godine držati obavezna predavanja sa savješću kakvu sam u tome uvijek pokazivao; ali sumnjam da ću držati izvanredna predavanja, jer studenti nisu dobri platiše; žele saznati, ali ne žele platiti, u skladu s uzrečicom: Svi bi da znadu, ali nitko cijenu da plati.*

Sudeći po pismima, bilo autentičnim, bilo onima koja se predlažu kao primjeri u priručnicima za korespondenciju, studenti nastoje da ih iz država njihova obitelj ili neki dobročinitelj.

Crkva, a pogotovo papinstvo, odlučili su da srede taj problem. Crkva je proglasila načelo besplatne nastave. Od svih razloga koji su takav njezin stav potakli najopravdanijim se čini htijenje da i siromašnim studentima bude zajamčeno školovanje. Drugi razlog, koji je proizlazio iz arhaičkog duhovnog stanja i potjecao još iz vremena u kojem je vjerska nastava bila jedina, tvrdnja je da je znanje dar Božji, pa se prema tome ne smije prodavati; u protivnom prijeti optužba zbog simonije; i još, da je nastava sastavni dio službe (*officium*) klerika. U poznatom napisu sveti Bernard je učiteljevu zaradu osudio kao sramotnu dobit (*turpis quaestus*).

Papinstvo određuje čitav niz mjera. Već od Trećeg lateranskog koncila 1179. godine papa Aleksandar je proglašavao načelo besplatne nastave, na tu su se odluku njegovi nasljednici mnogo puta pozivali. Istodobno se uz svaku katedralnu crkvu morala osnovati jedna škola; egzistencija njezinog učitelja zajamčena je podjelom beneficija.

Potaknuti interesima intelektualci su postali vezani uz papinstvo i osuđeni da od njega traže beneficije; time je zaustavljeno ili barem usporeno kretanje što ih je nosilo prema laikatu.

Rezultat je bio taj da su sveučilišnim profesorima mogli postati samo oni koji su pristali na materijalnu ovisnost o Crkvi. Usprkos žestokom protivljenju Crkve, uz sveučilišta su se nesumnjivo mogle osnivati i laičke škole, ali umjesto da one šire opće obrazovanje, ograničile su se na tehničku izobrazbu namijenjenu uglavnom trgovcima: na pisanje, računanje i strane jezike. Tako se jaz između opće kulture i tehničkog odgoja produbio. Time je Crkva oduzela suštinu zna-

čenja mišljenju Inocenta III koje je iskazao u svom djelu *Dialogus: Svaki čovjek obdaren umom ... može obavljati nastavnu funkciju, jer izobrazbom mora na ispravan put privedi svog brata kada ga spazi kako luta daleko od puta istine ili moralnosti. Međutim, funkcija propovijedanja, odnosno javnog podučavanja pripada samo za to određenima: biskupima i svećenicima u crkvama i opatima u samostanima; njima je povjerena briga o dušama*. Ovaj tekst je od izuzetne važnosti, jer njime jedan papa, nesklon inače novotarijama, priznaje, naspram sveopćeg razvoja, razliku koja se svakako mora uspostaviti između vjerske i nastavne funkcije. Mišljenje je nesumnjivo iskazano s obzirom na određeni povijesni kontekst, na kontekst društva koje je u cjelini kršćansko. Međutim, vrhovna ličnost Crkve priznala je laički značaj nastave. Kao što je poznato, ovaj tekst nije imao odjeka kakvog je zaslužio.

Ipak, brojni učitelji i studenti bili su u srednjem vijeku laici. Nisu stoga ništa manje sudjelovali pri diobi crkvenih beneficija i time pridonijeli da se pogorša jedna od velikih mana Crkve u vrijeme srednjeg vijeka i Starog režima: da se prihodi od svećeničkih beneficija dodjeljuju laicima. Ustanovljenje posebnog beneficija za samo jednog učitelja po školskom središtu ubrzo se pokazalo posve nedostatnim, pa su učitelji i studenti prihvaćali redovne beneficije i time pogoršali drugu nepogodnost za Crkvu: nestalni boravak njenih pastira.

I napokon, ovakvim položajem Crkve povećale su se teškoće onih koji su u nastavi tražili necrkvene mogućnosti razmjene, napose građansko pravo i medicina. Često su zapadali u nezavidne situacije, jer, premda se zanimanje za pravne studije nije smanjilo, ostali su mete napada crkvenih uglednika. Roger Bacon će izjaviti: *U građanskom*

pravu sve ima laički karakter. Obratiti se takvom umijeću, znači istupiti iz Crkve. Kako se na sveučilištima to pitanje nije moglo službeno postaviti, čitav skup disciplina, lišenih svakog neposrednog vjerskog obilježja, a kojima je tehnički, ekonomski i društveni razvitak obećavao veliki procvat, stoljećima će ostati paraliziran.

Sukob između redovničkog i svjetovnog svećenstva

Teška kriza koja je potresla sveučilišta potkraj XIII i početkom XIV stoljeća iznijela je na vidjelo dvoiličnost situacije intelektualaca i nezadovoljstvo mnogih. Bila je to prepirka između redovničkog i svjetovnog svećenstva, žestoko protivljenje svjetovnjaka sve značajnijem mjestu što ga na sveučilištima zauzimaju učitelji, pripadnici novih prosjačkih redova.

Dominikanci su, naime, od početka pokušavali prodrijeti na sveučilišta, a sam cilj njihovog osnivača — propovijedanje i borba protiv hereze — upućivao ih je da se opreme solidnim intelektualnim znanjem. Pritekli su im uskoro i franjevci u onoj mjeri u kojoj su u njihovu redu sve veći utjecaj imali redovnici koji su se, bar u nekim pitanjima, udaljili od stavova svetog Franje; kako je poznato, on se protivio znanosti smatrajući je preprekom siromaštvu, odricanju i bratstvu sa sirotinjom. U početku su prosjački redovi bili dobro prihvaćeni. 1220. godine papa Honorije III čestita pariškom sveučilištu na prijamu što je priređen dominikancima. Potom je došlo do velikih sukoba. Na pariškom sveučilištu najžešći su bili između 1252. i 1290. godine, a naročito u godi-

nama od 1252—1259, od 1265—1271. i 1282—1290. Nešto kasnije uslijedili su i u Oxfordu: između 1303. i 1320, te između 1350. i 1360. godine.

Od svih svađa najoštrija i najtipičnija izbila je u Parizu između 1252. i 1259. godine. Vrhunac je dosegla u aferi Vilima iz Saint-Amoura. Zato što je složena, pruža nam mnoge pouke.

Protagonista je bilo pet: prosjački redovi i njihovi pariški učitelji, većina svjetovnih učitelja sa sveučilišta, papinstvo, kralj Francuske i studenti. U jeku bitke jedan svjetovni učitelj, Vilim iz Saint-Amoura, objavio je žestok napad na braću u raspravi pod naslovom: *Pogibelji Novih vremena*. Papa ga je osudio i prognao usprkos jakom otporu jednog, njemu naklonjenog dijela sveučilišta.

Koje su bile pritužbe svjetovnih učitelja u odnosu na učitelje pripadnike prosjačkih redova?

U prvom razdoblju, od 1252. do 1254. godine, pritužbe su gotovo isključivo cehovskog reda. Svjetovnjaci zamjeraju učiteljima iz prosjačkih redova povrede sveučilišnih statuta. Stječu stupnjeve iz teologije i podučavaju je, a da prethodno nisu stekli magisterij umijeća (*maitrise-es-arts*). 1250. godine iznudili su od pape mogućnost da licenciju dobiju izvan Fakulteta teologije, iz ruku kancelara crkve Notre Dame; tvrde da imaju, a stvarno su i zaposjeli, dvije katedre, dok im statuti pridaju samo jednu (od četiri); osobito narušavaju sveučilišnu solidarnost nastavljajući s predavanjima i onda kad je sveučilište u štrajku. Učinili su to godine 1229—1231, ponovili 1253, dok štrajk proistječe iz prava koje je papinstvo priznalo i upisano je u statute. Nisu oni, uostalom, pravi pripadnici sveučilišta, dodaju svjetovni učitelji, već oni sveučilištu nepošteno konkuriraju: prisvajaju studente i mnoge odvođe samostanskom pozivu; živeći od milostinje ne traže od njih novaca za plaćanje predavanja, a niti se sami osjećaju povezani materijalnim traženjima sveučilišnih učitelja.

Takve su bile stvarne pritužbe svjetovnjaka. Zadiru daleko; od velikog su značenja. Pripadnici sveučilišta su ubrzo postali svjesni da je nespojiva dvostruka pripadnost jednom redu, koliko god nov bio njegov stil, i jednoj korporaciji, koliko pod bila svećenička i originalna.

Intelektualci koji nisu primili osnovno obrazovanje na Fakultetu umijeća, intelektualci pred koje se ne postavlja problem materijalnog izdržavanja, za koje štrajk nema nikakvog značenja, to nisu pravi intelektualci. Nisu niti znanstveni radnici, jer ne žive od svog podučavanja.

Papa Inocent IV je prihvatio dio tih argumenata; budući da je bio osjetljiv na povrede sveučilišnih statuta, naredio je 2. srpnja 1254. godine prosjačkim redovima da im se pokore, a 20. studenog je povlastice oba reda ograničio bulom *Etsi animarum*.

Međutim, njegov nasljednik Aleksandar IV Koji je bio kardinal zaštitnik franjevac, poništio je 22. prosinca bulu svog prethodnika bulom *Nec insolitum*, a 14. travnja 1255. novom je bulom *Quasi lignum vitae* potvrdio potpunu pobjedu prosjačkih redova nad sveučilišnim učiteljima.

Borba je ponovno oživjela i još se nesmiljenija prenijela na drugi plan, s cehovskog na dogmat-ski. Svjetovni učitelji, Vilim iz Saint-Amoura u prvom redu, i pisci kao Rutebeuf (u prigodnim pjesmama), te Jean de Meung (u *Romanu o Ruži*) napadali su redove u samim temeljima njihove egzistencije i njihova ideala.

Prosjačke redove optužuju za nasilno prisvajanje svećeničke funkcije: ispovijedi i ukopa napose; optužuju ih da su licemjeri koji traže užitke, bogatstvo i vlast; »Pretvornik« iz *Romana o Ruži* je franjevac; i na kraju, optužuju ih da su heretici: njihov ideal evanđeoskog siromaštva suprotan je Kristovom nauku i prijeti uništenjem Crkve. Polemički argument: svjetovnjaci mu na-

nama od 1252—1259, od 1265—1271. i 1282—1290. Nešto kasnije uslijedili su i u Oxfordu: između 1303. i 1320, te između 1350. i 1360. godine.

Od svih svađa najoštrija i najtipičnija izbila je u Parizu između 1252. i 1259. godine. Vrhunac je dosegla u aferi Vilima iz Saint-Amoura. Zato što je složena, pruža nam mnoge pouke.

Protagonista je bilo pet: prosjački redovi i njihovi pariški učitelji, većina svjetovnih učitelja sa sveučilišta, papinstvo, kralj Francuske i studenti. U jeku bitke jedan svjetovni učitelj, Vilim iz Saint-Amoura, objavio je žestok napad na braću u raspravi pod naslovom: *Pogibelji Novih vremena*. Papa ga je osudio i prognao usprkos jakom otporu jednog, njemu naklonjenog dijela sveučilišta.

Koje su bile pritužbe svjetovnih učitelja u odnosu na učitelje pripadnike prosjačkih redova?

U prvom razdoblju, od 1252. do 1254. godine, pritužbe su gotovo isključivo cehovskog reda. Svjetovnjaci zamjeraju učiteljima iz prosjačkih redova povrede sveučilišnih statuta. Stječu stupnjeve iz teologije i podučavaju je, a da prethodno nisu stekli magisterij umijeća (*maitrise-es-arts*). 1250. godine iznudili su od pape mogućnost da licenciju dobiju izvan Fakulteta teologije, iz ruku kancelara crkve Notre Dame; tvrde da imaju, a stvarno su i zaposjeli, dvije katedre, dok im statuti pridaju samo jednu (od četiri); osobito narušavaju sveučilišnu solidarnost nastavljajući s predavanjima i onda kad je sveučilište u štrajku. Učinili su to godine 1229—1231, ponovili 1253, dok štrajk proistječe iz prava koje je papinstvo priznalo i upisano je u statute. Nisu oni, uostalom, pravi pripadnici sveučilišta, dodaju svjetovni učitelji, već oni sveučilištu nepošteno konkuriraju: prisvajaju studente i mnoge odvođe samostanskom pozivu; živeći od milostinje ne traže od njih novaca za plaćanje predavanja, a niti se sami osjećaju povezani materijalnim traženjima sveučilišnih učitelja.

Takve su bile stvarne pritužbe svjetovnjaka. Zadiru daleko; od velikog su značenja. Pripadnici sveučilišta su ubrzo postali svjesni da je nespojiva dvostruka pripadnost jednom redu, koliko god nov bio njegov stil, i jednoj korporaciji, koliko pod bila svećenička i originalna.

Intelektualci koji nisu primili osnovno obrazovanje na Fakultetu umijeća, intelektualci pred koje se ne postavlja problem materijalnog izdržavanja, za koje štrajk nema nikakvog značenja, to nisu pravi intelektualci. Nisu niti znanstveni radnici, jer ne žive od svog podučavanja.

Papa Inocent IV je prihvatio dio tih argumenata; budući da je bio osjetljiv na povrede sveučilišnih statuta, naredio je 2. srpnja 1254. godine prosjačkim redovima da im se pokore, a 20. studenog je povlastice oba reda ograničio bulom *Etsi animarum*.

Međutim, njegov nasljednik Aleksandar IV koji je bio kardinal zaštitnik franjevac, poništio je 22. prosinca bulu svog prethodnika bulom *Nec insolitum*, a 14. travnja 1255. novom je bulom *Quasi lignum vitae* potvrdio potpunu pobjedu prosjačkih redova nad sveučilišnim učiteljima.

Borba je ponovno oživjela i još se nesmiljenija prenijela na drugi plan, s cehovskog na dogmat-ski. Svjetovni učitelji, Vilim iz Saint-Amoura u prvom redu, i pisci kao Rutebeuf (u prigodnim pjesmama), te Jean de Meung (u *Romanu o Ruži*) napadali su redove u samim temeljima njihove egzistencije i njihova ideala.

Prosjačke redove optužuju za nasilno prisvajanje svećeničke funkcije: ispovijedi i ukopa napose; optužuju ih da su licemjeri koji traže užitke, bogatstvo i vlast; »Pretvornik« iz *Romana o Ruži* je franjevac; i na kraju, optužuju ih da su heretici: njihov ideal evanđeoskog siromaštva suprotan je Kristovom nauku i prijeti uništenjem Crkve. Polemički argument: svjetovnjaci mu na-

Dominikanac predaje (miniјatura iz 3. knjige Vincenta iz Beauvaisa)

Dominikanac predaje (miniјatura iz 3. knjige Vincenta iz Beauvaisa) laze dokaz u čuvenim proročanstvima Giacchina da Fiorea, omiljenog kod jednog dijela franjevac, koji je za godinu 1260. najavio početak novog doba; tada bi sadašnja Crkva ustupila mjesto novoj Crkvi kojoj će siromaštvo biti pravilom. Giacchinove ideje koje je širio franjevac Gerardo iz Borgo San Donina svojim *Uvodom u Vječno evanđelje*, objavljenim 1254. godine, poslužile su svjetovnjacima kao oružje.

Svjetovnjaci su nesumnjivo pretjerali. Klevete i spletke kojima je jedini cilj bio narušiti ugled redova, okaljale su njihovu stvar. O suštini spora znali bi odgovoriti i sveti Bonaventura pa i sam sveti Toma Akvinski kojeg se ne bi moglo sumnjati za neprijateljstvo spram sveučilišta. Spor je imao i mučnih aspekata. Pape su većinom zauzimali stav koji je pružao zadovoljštinu njima odanim redovima, a sveučilišta je istodo-

bno sve više sputavao; tako su slomili otpor svjetovnjaka. Francuski kralj Luj Sveti koga su franjevci predobili, nije mnogo mario; Rutebeuf mu je ogorčeno predbacio da je postao igračkom u lukama prosjačkih redova i da nije branio svoje kraljevstvo kojem su prava sveučilišta bila od najveće važnosti. Studenti su, čini se, oklijevali; mnogi su prosjačkim redovima bili skloni zbog prednosti njihove nastave, a još više zbog ugleda njihovih ličnosti, te novosti nekih aspekata njihove doktrine: taj paradoks je narušio spor i pomutio ga u očima njegovih povjesničara.

Prosjačkim redovima je bio stran cehovski aspekt koji je bio osnova intelektualnog pokreta, pa su u samim društvenim i ekonomskim temeljima razarali nadu nove klase intelektualnih radnika; međutim, kako su se nastanili u gradskoj sredini i bili bliski novim klasama, bolje su im poznavali intelektualne i duhovne potrebe. Upravo su neki članovi prosjačkih redova bili najsajjniji predstavnici skolastike: do vrhunca ju je ponio sveti Toma Akvinski. Kompromisom na kraju svog pontifikata Inocent IV je mogao zaustaviti vrenje prosjačkih redova unutar sveučilišne korporacije, i ona bi bila ostala gospodarom svoje budućnosti. Njegovi nasljednici to nisu znali.

Borba u svom novom obliku otkriva sve ono po čemu je sveučilišni duh suprotan aspektu samostanskog ideala, koji preuzimaju, oživljuju i njegovu vrhuncu nose prosjački redovi.

Središnji problem koji razdvaja jedne od drugih jest zapravo problem siromaštva. Siromaštvo proizlazi iz asketizma koji znači neprihvatanje svijeta, pesimizam u odnosu na čovjeka i prirodu. Već samim tim sukobljuje se s humanističkim i naturalističkim optimizmom većine sveučilišnih učitelja. Štoviše, kod dominikanaca i franjevaca posljedica siromaštva je prosjačenje. Spram toga otpor intelektualaca je apsolutan. Smatraju da se može živjeti samo od vlastitog rada. U tom

Sveti Bonifacije

ideal nametnuti stanje toliko nalik na bijedu iz koje se čitavo radno čovječanstvo trudilo izbaviti. *Lako mi je uvjeriti, kaže Jean de Meung, da ni u jednom zakonu, bar ne našem, nije napisano da su Isus Krist i njegovi učenici, dok su zemljom hodili, bili viđeni kako prosjače kruh: nisu htjeli milostinje (tako su nekad u Parizu propovijedali teolozi).*

... Nema li od čega živjeti, čovjek koji je snažan mora za život zarađivati radeći rukama, makar bio svećenik ili želio služiti Bogu... Sveti Pavao je zapovjedio apostolima da rade kako bi priskrbili potrebno i zabranio im je skitnički život govoreći: Radite svojim rukama i nikad od drugog ne naplaćujte.

Prepirka se, prenesena na taj plan, proširila na borbu između svjetovnog svećenstva općenito i redovničkog svećenstva. Sveučilišni problemi su u njoj zadržali tek sporedno mjesto. Pariški učitelji kojima je spor umnogome štetio i koji su se, ne uvijek pravim oružjem, borili za samu definiciju svoje specifičnosti, morali su ipak na pariškom koncilu 1290. godine čuti oštre riječi papinskog legata, kardinala Benedetta Caetanija, budućeg Bonifacija VIII:

Želio bih vidjeti ovdje sve pariške učitelje čija glupost ovim gradom blješti. Bezumnom preuzetnošću i kažnjivom drskošću prisvojili su pravo da protumače taj privilegij. Zar zamišljaju da bi rimska kurija bez razmišljanja mogla dodijeliti tako važnu povlasticu? Svi su ti učitelji zamišljali da u nas uživaju golem ugled učenjaka; mi ih, naprotiv, prosuđujemo glupljima od najglupljih, njih koji su svojom doktrinom zatražiti i sebe same i sve ostale... Nedopustivo je da nadmudrivanja učitelja ponište bilo koji privilegij Svete stolice ...

Pariški učitelji, učinili ste, a činite i nadalje smiješnim sve svoje znanje i nauk... Budući da je kršćanski svijet nama povjeren, mi ćemo vo-

ditu računa ne samo o onome što bi bilo po volji hirovima vas klerika, nego i o onome što je korisno za cijeli svijet. Vjerujete možda da u nas uživate velik ugled; mi, međutim, cijenimo vašu slavu koliko ludoriju i dim... Pod prijetnjom lišavanja službi i beneficija, zabranjujemo zbog pokornosti svim učiteljima da o povlasticama svećenstva odsad propovijedaju, raspravljaju ili zaključuju, javno ili pojedinačno ... Prije nego opozove privilegij, Rimski kurija će slomiti Pariško sveučilište. Nismo od Boga pozvani zato da stječemo znanje ili da u očima ljudi blistamo, već da duše svoje spasimo. A budući da ponašanje i doktrina braće mnogim dušama donosi spas, povlastica koja im je povjerena zauvijek će biti očuvana.*

Zar duše nisu spašavali i sveučilišni učitelji? Zar je njihovo podučavanje zaslužilo takve klevete? Budući Bonifacije VIII već je na se navukao neprijateljstva.

Proturječnosti skolastike: opasnost od oponašanja starih autora

Teška i prepuna kriza bila su i proturječja skolastičkog duha.

Premda je taj racionalni duh bio utemeljen na antičkoj misli, nije joj uvijek uspijevaao izbjeći, te

* Ovaj tekst mgr Glorieux navodi u članku: *Prélats français contre religieux mendiants — Autour de la bulle »Ad fructus uberes«* (1281—1290) koji je objavljen u *Revue d'Histoire de l'Eglise de France*, 1925. Mgr Glorieux razlikuje tri faze: sveučilišnu opoziciju (1252—1259); doktrinalnu opoziciju (1265—1271); biskupsku opoziciju (1282—1290).

probleme zastarjelog povijesnog konteksta prenijeti u aktualni. I sam sveti Toma bio je ponekad zarobljenik Aristotelov. Usprkos svemu bilo je neke proturječnosti u traženju da se kršćanstvo protumači i prilagodi potrebama vremena pomoću doktrina koje su samom kršćanstvu prethodile.

Od brojnih mogućih primjera, navodimo samo tri.

Otkad su se sami postavili kao radnici, za sveučilišne učitelje najvažnije je bilo definirati probleme rada. Za stare autore, međutim, rad je bio suštinski manuelan; bio je to rad robova izrabljivanje kojih je omogućilo život antičkih društava; prema tome rad se prezirao. Sveti Toma preuzima Aristotelovu o robovskom radu, a Rutebeuf, najsiromašniji od svih pjesnika-studenata, ponosno izjavljuje:

»*Nisam radnik koji rukama radi.*«

Skolastika nije našla mjesto manuelnom radu — bio je to najveći njen propust, jer je, izoliravši povlašteni rad intelektualaca, pristala da sama potkopa osnove sveučilišnog statusa, izdvajajući istodobno intelektualca od ostalih radnika s kojima je na gradskom radilištu bio solidaran.

Budući da su obilježja intelektualnog zanata intelektualna smionost i strastvena radoznalost (premda je zanos nužno bilo obuzdati), ništa se nije moglo dobiti ako se od klasičnih autora preuzima moral sredine; onaj koji je iz *μηδὲν ἄγαν* u Grka dao Horacijevu *aurea mediocritas*. Moral je to prave sredine, znak postajanja građaninom i znak škrtog odricanja, što se često propovijeda. *Tko ništa ne zahtijeva*, rečeno je u *Romanu o Ruži*, uz *Uvjet da iz dana u dan ima od čega živjeti, taj je zadovoljan zaradom i ne misli da mu što manjka... Prava sredina nosi ime dostatnosti: u njoj počiva obilje.*

U dinamičnom svijetu XIII stoljeća u kojem skolastika izgrađuje svoje djelo, ne uspijeva se odvo-

jiti od antičke teorije o umjetnosti koja prirodu oponaša, koja ne priznaje i sputava proizvod ljudskog rada.

Umjetnost ne stvara tako istinske oblike, kaže Jean de Meung. Klečeći prepuna pažnje pred Prirodom, umjetnost je poput prosjaka i skitnice siromašnog po znanju i sposobnosti, koji se, međutim, trudi oponašati je, moli je i zahtijeva od nje da je nauči kako će u svoje likove unijeti stvarnost. Umjetnost promatra kako Priroda radi, jer bi i ona takvo djelo rado učinila, te je oponaša poput majmuna; ali njezin slabašan genij ne može stvoriti žive stvari, koliko god prirodne izgledale... Umjetnost se, na žalost, sprema postati fotografijom.

Napasti naturalizma

Skolastika traži veze između Boga i Prirode; ali naturalizam intelektualaca razvija se u raznim smjerovima. Golijardska tradicija, još uvijek živa na sveučilištima, obnavlja se, razmetljiva, s manje agresivnosti, ali više pouzdanja. Kod Jeana de Meunga Natura i Genij se ne zadovoljavaju pukim uzdisanjem kao kod Alaina iz Lillea. Drugi dio *Romana o Ruži* himna je neiscrpnjivosti plodnosti Prirode, strastveni poziv na posvemašnju pokornost njenim zakonima, poziv na razuzdanu seksualnost. Odnos prema braku je surov. Ograničenja što ih on nameće obilježena su kao protuprirodna, s istim pravom kao sodomija.

Brak je odvratna veza... Priroda nije luda, pogledamo li pomno, učiniti da se Marotte rodi samo za Robichona, Robichon samo za Mariettu,

za Agnezu, za Perrettu; učinila nas je, ne sumnjaj, gizdelinu, svakog za svaku, i svaku za svakog...

A zatim slijedi mjesto izrazito rableovsko: *Zaboga, gospodo, nemojte oponašati, revno slijedite prirodu; sve vam grijehe opraštam samo ako radite ono što je djelo Prirode. Budite hitriji od vjeverice i laganiji od ptice, mičite se, prevrćite, skačite, ne dopustite da se ohladite niti ukočite, uposlite sav svoj alat. Orite, zaboga, baruni, orite i pomlađujte svoju lozu. Razdrljite se da uhvatite vjetar, ili, ako vam se sviđa, skinite se do gola, ali neka vam ne bude ni odveć toplo, ni odveć hladno; objema rukama podignite ručice svojih plugova... A ono što slijedi i odveć je smiono za »pristojna« čovjeka.*

Ovakva neobuzdana životnost prkosi neprijatelju — Smrti. Ali čovjek se, poput feniksa, uvijek iznova rađa. Uvijek ima onih koji joj umaknu. *Prozdrje li Smrt Feniksa, on ipak ostaje; da ih prozdrje i tisuću, Feniks bi ostao. Feniks je zajednički oblik koji Priroda u pojedincima nanovo stvara i koji bi se posve izgubio kad ne bi i drugom dopustio da živi. Sva bića univerzuma imaju isti privilegij: sve dok ijedan njihov primjerak preostane, u njemu će njihova vrsta živjeti i Smrt je nikada neće stići...*

Gdje je kršćanski duh, koje mjesto ima *Memento quia pulvis es et in pulverem reverteris* u ovom izazovu što ga Smrti upućuje Priroda, u ovoj epopeji čovječanstva što se neprestano iznova rađa, u ovoj životnosti na Diderotov način?

Ovakav se naturalizam može razviti i u teoriju o društvu na Rousseauov način. U opisu zlatnog i željeznog doba Jean de Meung gleda na društvenu hijerarhiju, na društveni poredak kao na zlo koje je nadomjestilo sreću prvobitne jednakosti, doba kad nije bilo vlasništva. *Tada je valjalo potražiti nekog tko će čuvati kolibe, iskorijeniti zlotvore i ispraviti nepravdu nanesenu tužiteljima; nekoga kome nitko neće smjeti osporiti au-*

toritet; okupili su se da ga izaberu. Odabrali su između sebe jednog grubijana, najkoščatijeg, najplećatijeg i najjačeg što su mogli pronaći i učinili ga knezom i gospodarom. Ovaj se zakleo da će pravdu čuvati i braniti njihove kolibe ako mu svaki posebice od svog imanja dade za izdržavanje i oni pristanu. Dužnost je dugo vršio. Ali prepredeni lopovi su se skupili i vidjevši ga samog u više navrata kako drugima otima imanje, stali su ga zlostavljati. Valjalo je stoga ponovno

okupiti narod i svakome nametnuti porez kako bi se knezu pribavili stralari. Zajednički su porez odredili, platili mu dohodak i danak te mu dodijelili prostrani posjed. Takvo je podrijetlo kraljeva i vlastelina: znamo to iz napisa starih pisaca koji su nam prenijeli događaje drevnih vremena i stoga im dugujemo zahvalnost.

*O teškoći uspostave ravnoteže
između vjere i razuma:
aristotelizam i averoizam*

Da li će intelektualci XIII stoljeća uspjeti održati i ravnotežu između vjere i razuma? U tome je pustolovina aristotelizma u XIII stoljeću. Premda Aristotel ne označuje samo racionalni duh i premda se skolastički razum ne hrani samo na Stagiritu, već i na drugim izvorima, čitava se igra vodi upravo oko njega.

Aristotel XIII stoljeća nije Aristotel XII stoljeća. Ponajprije, daleko je potpuniji. Logičaru kojeg je upoznalo XII stoljeće sada se, zahvaljujući novom pokoljenju prevodilaca, pridružuje fizičar, moralist *Nikomahove etike* i metafizičar. Zatim, tumače ga. Stiže popraćen komentarima velikih arapskih filozofa Avicene i Averroesa. Oni su ga doveli do krajnje točke i najviše moguće udaljili od kršćanstva.

Nije na Zapad stigao samo jedan, već barem dva Aristotela: onaj pravi i Averroesov. Stiglo ih je zapravo i više, jer svaki je ili gotovo svaki komentator imao svog Aristotela. Međutim, u tom se pokretu naziru dvije tendencije: jedna u velikih dominikanskih doktora, Alberta Velikog i

Averroes u razgovoru s Porfirljem

Tome Akvinskog koji nastoje Aristotela i Sveto pismo izmiriti; druga u averoista koji prihvaćaju proturječje i gdje ga vide, te žele slijediti i Aristotela i Evanđelje. Izmišljaju stoga doktrinu dvostruke istine: *jedna je istina otkrivenja... druga je istina jednostavne filozofije i prirodnog razuma. Kada dođe do sukoba, jednostavno ćemo kazati: evo zaključaka do kojih me kao filozofa vodi razum, ali kako Bog ne može lagati, pristajem na istinu koju nam je otkrio i vjerom se njoj priklanjam.* Albert Veliki izjavljuje: *Tko misli da je Aristotel Bog, taj neka vjeruje da se nije prevario. Ali ako je uvjeren da je Aristotel čovjek, nema sumnje da se mogao prevariti poput nas, dok je sveti Toma uvjeren da Averroes nije bio toliko peripatetik koliko je peripatetičku filozofiju izopačio, a Siger Brabantski, vođa averoista tvrdi: Kažem da je Aristotel znanja dovršio, jer nitko od onih koji su ga slijedili do da-*

našnjih vremena, odnosno kroz gotovo petnaest stotina godina, ništa nije njegovim napisima mogao dodati, niti pronaći u njima grešku od neke vatnosti... Aristotel je božansko biće.

Protiv albertovsko-tomističkog aristotelizma jednako kao i protiv averoizma stvara se snažna opozicija. Predvode je augustinci koji Aristotelovom autoritetu suprotstavljaju Platonov. Premda je sveti Augustin jedno od velikih izvorišta skolastike, neoaugustinizam oslonjen na platonizam nailazi na odlučno suprotstavljanje velikih skolastika. Za njih metaforička misao akademičara predstavlja ozbiljnu opasnost za pravu filozofiju. *Većinu vremena, piše Albert Veliki, dok Aristotel pobija Platonova mišljenja, ne pobija zapravo osnovu već oblik. Platon je naime posjedovao lošu metodu izlaganja. Sve je kod njega prikazano i njegovo je učenje metaforičko; pod riječi stavlja druge stvari od onih što ih te riječi označuju, pa tako na primjer kaže da je duša krug.* Tako nejasnom mišljenju tomizam se suprotstavlja i u toku čitavog ovog — i idućih stoljeća — augustinci i platoničari će sve racionalne novosti pobijati, te braniti konzervativne pozicije. U XIII stoljeću njihova je glavna taktika da ugled Aristotelu narušavaju Averroesom, svetom Tomi Aristotelom, a time i Averroesom. Kroz averoizam uvijek će se gađati tomizam.

Stoljeće je proteklo u protuaristotelovskim napadima koji postaju ujedno i sveučilišne krize.

Na pariškom sveučilištu je od 1210. godine zabranjeno učenje Aristotelove *Fizike* i *Metafizike*. Zabrane je Sveta stolica obnovila 1215. i 1228. godine. Ipak, već od samog osnutka 1229. godine ortodoksno je sveučilište u Toulouseu, da privuče polaznike, najavljivalo da će se ondje učiti knjige koje su u Parizu zabranjene. Zapravo su i ondje zabrane ostale mrtvo slovo na papiru. Osuđene knjige stoje u programima. Izvanredna tomistička konstrukcija kao da je sredila problem; avero-

istička kriza će sve ponovno dovesti u pitanje. Stanoviti broj učitelja Fakulteta umijeća sa Sigerom Brabantskim i Boecijem Dačkim na čelu podučavaju najekstremnije Filozofove teze — Aristotel je postao Filozof *par excellence* — preuzete preko Averroesa. Osim o dvostrukoj istini, oni podučavaju o vječnosti svijeta — koja poriče stvaranje — Bogu ne priznaju da je djelatni uzrok stvari, već samo konačni uzrok i osporavaju mu predznanje o budućim slučajnostima. I napokon, neki — neizvjesno je da li i sam Siger — potvrđuju jedinstvo pokretačkog uma što nijeće postojanje individualne duše.

Pariški biskup Etienne Tempier osudio je averoiste još 1270. godine, a sveti Toma se trudio održati odstojanje žestoko ih napadajući sa svoje strane. Nakon njegove smrti (1274. godine) poduzima se protiv aristotelizma velika ofenziva. Okončana je dvostrukom osudom koju su 1277. godine proglasili pariški biskup Etienne Tempier i kanterberijski biskup Robert Kilwardby.

Etienne Tempier je sastavio popis od 219 tvrdnji koje su osuđene kao heretičke. Uz teze, u pravom smislu riječi averoističke, dvadesetak tvrdnji više je ili manje izravno doticalo učenje Tome Akvinskog, druge su se odnosile na mišljenja stvorena u ekstremističkim krugovima, među nasljednicima golijarda, a neka od njih zarazila su i averoiste:

18 — *Da buduće uskrsnuće filozof ne mora prihvatiti, jer je stvar razumski nemoguće istražiti.*

152 — *Da se teologija temelji na izmišljotinama.*

155 — *Da se ne treba brinuti o ukopu.*

168 — *Da uzdriljivost sama po sebi nije vrlina.*

169 — *Da potpuno odricanje od tjelesnih djela kvari krepost i vrstu.*

174 — *Da kršćanski zakon ima svoje priče i greške poput ostalih religija.*

175 — *Da je on prepreka znanosti.*

176 — *Da je sreća u ovome životu, a ne u nekom drugom.*

Ovaj je *Syllabus* izazvao snažne otpore.. Dominikanski red se na njega uopće nije obazirao. Gilles iz Rima je izjavio: *Ne treba za njega mariti, jer nije sastavljen po sazivu svih pariških učitelja, već na traženje nekolicine ograničenih glavai*

Laički učitelj Teološkog fakulteta Godefrov iz Fontainesa upustio se u detaljnu i nemilosrdnu kritiku popisa. Zahtijevao je ukidanje besmislenih članaka, onih čija bi zabrana priječila napredak znanosti i onih o kojima je bilo dopušteno imati različita mišljenja.

Premda se osude nisu poštovale, averoističku stranku su obezglavile. Siger Brabantski je završio bijedno. Njegov kraj obavijen je tajnom. Bio je zatočen u Italiji, ondje vjerojatno i umoren, Taj zagonetni lik postao je slavan zahvaljujući Danteu koji ga u *Raju* stavlja uz svetog Tomu i svetog Bonaventuru.

*Essa e la luce eterna di Sigieri
Che, leggendo nel vico degli strami,
Sillogizzò indiviosì veri.*

Obrana doktora

Klerik, astronom i proračunavatelj kalendara

Premda je slabo poznat, Siger predstavlja još manje poznati krug koji je, međutim, u stanovitom trenutku bio duša pariškog sveučilišta. Izražavao je naime mišljenje većine s Fakulteta umijeća koji je, bez obzira na sve o njemu reče-

no, bio žarište sveučilišta i davao mu često svoj biljeg.

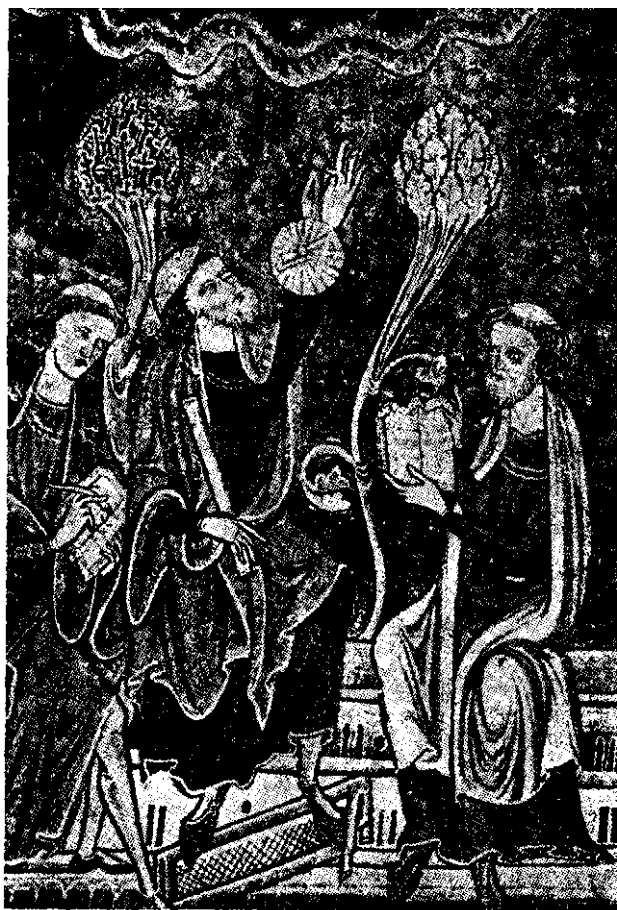
Na Fakultetu umijeća stjecalo se osnovno obrazovanje, ondje su u velikom broju izbijale najstrastvenije rasprave, najsmionije neobičnosti, odvijale se najplodonosnije razmjene. Ondje su se sretali siromašni klerici koji neće stići do licenci-je, a još manje do skupog doktorata, ali koji svojim uznemirujućim pitanjima raspaljuju rasprave. Ondje je čovjek bio najbliže gradskom pučanstvu i vanjskom svijetu, a najmanje se brinulo o dobivanju prebendi i dodvoravanju crkvenoj hijerarhiji: ondje je vladao najživlji laički duh i bilo najviše slobode. Na Fakultetu umijeća aristotelizam rađa svim svojim plodovima. Tu se oplakivala smrt Tome Akvinskog kao nenadoknativ gubitak. U potresnom pismu pripadnici tog Fakulteta (*arlistes*) traže od dominikanskog reda posmrtnu ostatke velikog doktora. Čuveni teolog je njima pripadao.

U averoističkom krugu Fakulteta umijeća izgrađuje se najstroži ideal intelektualca.

Boccije Dački tvrdi da su *filozofi* — tako se intelektualci nazivaju — *prirodno kreposni, čisti i umjereni, pravedni, snažni i širokogrudni, blagi i velikodušni, podložni zakonima i daleko od izazova užitaka* ... Bili su to isti oni intelektualci koji su svojedobno progonjeni *zbog pakosti, zavisti, neznanja i gluposti*.

Velikodušni: izgovorena je značajna riječ. Upravo kod ovih intelektualaca, upozorio je otac Gauthier*, nalazimo najviši ideal velikodušnosti koji je već kod Abelarda bio poticajna vrlina, *strast nade*. To je *oduševljenje za ljudske zadaće, energija u njihovoj ljudskoj snazi, povjerenje u ljud-*

* Velikodušnost, Ideal veličine u poganskoj filozofiji i kršćanskoj teologiji, 1951.

Klerik, astronom i proračunavatelj kalendara

Premda je slabo poznat, Siger predstavlja još manje poznati krug koji je, međutim, u stanovitom trenutku bio duša pariškog sveučilišta.

Izražavao je naime mišljenje većine s Fakulteta umijeća koji je, bez obzira na sve o njemu reče-

no, bio žarište sveučilišta i davao mu često svoj biljeg.

Na Fakultetu umijeća stjecalo se osnovno obrazovanje, ondje su u velikom broju izbijale najstrastvenije rasprave, najsmionije neobičnosti, odvijale se najplodonosnije razmjene. Ondje su se sretali siromašni klerici koji neće stići do licencije, a još manje do skupog doktorata, ali koji svojim uznemirujućim pitanjima raspaljuju rasprave. Ondje je čovjek bio najbliže gradskom pučanstvu i vanjskom svijetu, a najmanje se brinulo o dobivanju prebendi i dodvoravanju crkvenoj hijerarhiji: ondje je vladao najživlji laički duh i bilo najviše slobode. Na Fakultetu umijeća aristotelizam rađa svim svojim plodovima. Tu se oplakivala smrt Tome Akvinskog kao nenadoknativ gubitak. U potresnom pismu pripadnici tog Fakulteta (*artistes*) traže od dominikanskog reda posmrtnu ostatke velikog doktora. Čuveni teolog je njima pripadao.

U averoističkom krugu Fakulteta umijeća izgrađuje se najstroži ideal intelektualca.

Boecije Dački tvrdi da su *filozofi* — tako se intelektualci nazivaju — *prirodno kreposni, čisti i umjereni, pravedni, snažni i širokogrudni, blagi i velikodušni, podložni zakonima i daleko od izazova užitaka* ... Bili su to isti oni intelektualci koji su svojedobno progonjeni *zbog pakosti, zavisti, neznanja i gluposti*.

Velikodušni: izgovorena je značajna riječ. Upravo kod ovih intelektualaca, upozorio je otac Gautier*, nalazimo najviši ideal velikodušnosti koji je već kod Abelarda bio poticajna vrlina, *strast nade*. To je *oduševljenje za ljudske zadaće, energija u njihovoj ljudskoj snazi, povjerenje u ljud-*

* Velikodušnost, Ideal veličine u poganskoj filozofiji i kršćanskoj teologiji, 1951.

ske tehnike koje su, kada su u službi čovjekove snage, jedine kadre osigurati uspjeh ljudskih zadataka. To je tipično laička duhovnost, stvorena za ljude koje zaokuplja ovaj svijet. Ne traže Boga više neposredno kao u monastičkoj duhovnosti, već kroz čovjeka i kroz svijet.

Odnosi između razuma i iskustva

Teško je bilo ostvariti i neka druga pomirenja: između razuma i iskustva, između teorije i prakse.

Prvi takav pokušaj pripada engleskoj školi s velikim znanstvenikom Robertom Grossetesteom, oksfordskim kancelarom i linkolnskim biskupom, zatim i s jednom oksfordskom grupom iz koje potječe Roger Bacon. Program je definirao Roger Bacon u djelu *Opus Majus: Nakon što su Latini postavili osnove nauke u pogledu jezika, matematike i perspektive, ja se želim sada baviti osnovama koje pruža eksperimentalna nauka, jer bez iskustva se ništa ne može dovoljno saznati... Ako netko tko nikada vatru nije vidio, dokaže razmišljanjem da vatra prži, mijenja stvari i uništava ih, slušačev duh time neće biti zadovoljan i on vatru neće izbjegavati prije negoli položi ruku ili neku zapaljivu stvar u vatru, da bi iskustvom dokazao ono čemu ga je razmišljanje poučilo. Međutim, pošto je iskustvo gorenja stečeno, duh je uvjeren i smiruje se u svjetlosti istine. Nije dakle dovoljno razmišljanje, već iskustvo. Skolastika se sprema samu sebe poreći, ravnoteža se sprema na raskid, prodire empirizam.*

Veze između teorije i prakse

Liječnici, a s njima kirurzi i optičari, tvrde da je povezivanje teorije i prakse prijeko potrebno. *Kirurgija koja se uči jedino praksom*, piše Averroes, *i koja se obavlja bez prethodnog studija teorije*, kao što je to kirurgija seljaka i svih nepismenih, posao je sasvim mehanički, nije u pravom smislu riječi teorijski i nije zapravo ni znanost ni umijeće. Ali zauzvrat tvrdi: *Nakon teorij-*

Prvi prikaz čovjeka s naočalama (Muzej u Besanconu)

skih studija, liječnik se mora revno posvetiti praktičnim vježbama. Predavanja i disertacije nauče tek malenom dijelu kirurgije i anatomije. Naime, malo je toga u ove dvije znanosti što bi se moglo predstaviti izlaganjem.

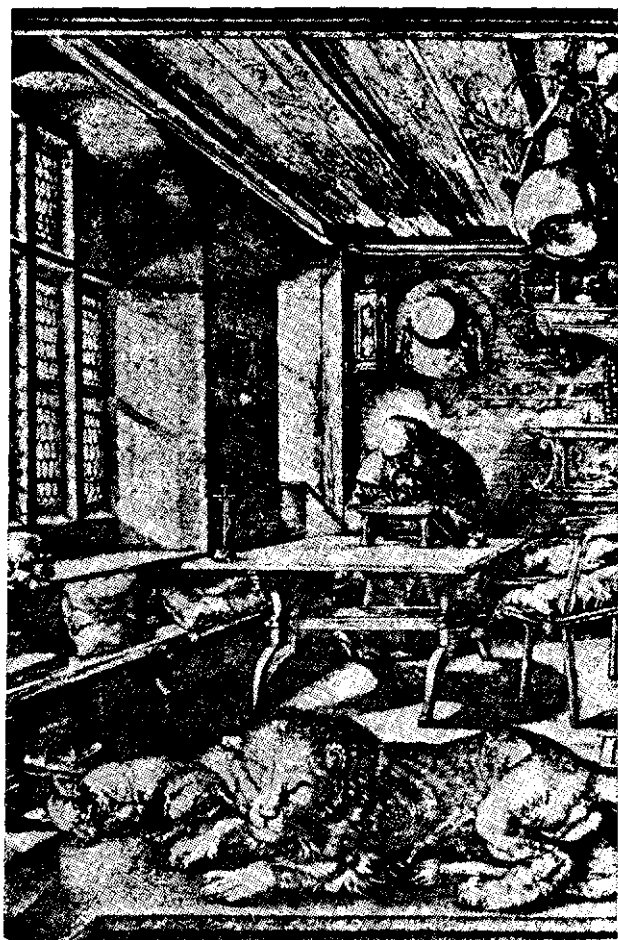
Ne sprema li se, međutim, skolastika zapasti u jedno od svojih najvećih iskušenja: u apstrakciji?

Premda njezin jezik, latinski, ostaje živ jezik, jer se uspijeva prilagoditi potrebama znanosti svog vremena i jer mora izraziti sve novosti, ipak se ne obogaćuje onim što nude pučki jezici, tad u punom zamahu, te udaljuje intelektualca od laičke mase, njezinih problema i psihologije.

Budući da je vezana uz apstraktne i vječite istine, skolastici prijeti opasnost da izgubi dodir s povijesti, udjelom, kretanjem i razvojem. Kad sveti Toma kaže: *Cilj filozofije nije da sazna ono što su ljudi mislili, već koja je istina stvari*, tad odbacuje upravo onu filozofiju koja će biti povijest filozofskog mišljenja. Međutim, ne oduzima li joj time jednu njenu dimenziju?

Veliku opasnost za skolastičke intelektualce predstavljalo je stvaranje intelektualne tehnokracije. Potkraj XIII stoljeća sveučilišni učitelji prisvojili su visoke svećeničke i laičke službe. Postaju biskupi, arhiđakoni, kanonici, savjetnici, ministri. To je doba doktora, teologa i pravnika. Sveučilišna masonerija sanja o upravljanju kršćanstvom. Sa Jeanom de Meungom i Boecijem Đačkim proglašuje da je *intelektualac nešto više od vladara, više od kralja*. Svjestan da nauka mora biti kolektivni rad i pomišljajući na golemu ekipu učenjaka, Roger Bacon također želi da sudbinom svijeta uz svjetovne vladare upravljaju pripadnici sveučilišta. Moli papu da pristupi osnivanju takve vladajuće kohorte. U povodu kometa iz 1264. godine koji je najavio kugu i ratove, piše: *Od kolike bi koristi za Crkvu bilo da su svojstvo neba u to vrijeme pronašli učenjaci i priopćili ga prelatima i vladarima... Ne bi došlo do takvog pomora kršćana, niti bi tolike duše bile odvedene u Pakao*.

Želja je pobožna, ali skriva pogibeljnu utopiju. Intelektualcu također valja kazati: *sutor, ne supra* ... Premda je ispravno da znanost okonča u politici, rijetko bude dobro da znanstvenik završi kao političar.

Dürer, Sveti Jeronim

**OD SVEUČILIŠNOG UČITELJA
DO HUMANISTA**

Suton srednjeg vijeka

Kraj srednjeg vijeka je razdoblje opadanja. Zastoj demografskog rasta, a zatim i njegov pad pogoršavaju velike gladi i kuge, od kojih je kuga 1348. bila katastrofalna; poremećeno napajanje dragocjenim kovinama u zapadnoj privredi je uzrokovalo glad za srebrom, pa i zlatom; sve to još više su zaoštrili ratovi (stogodišnji rat, rat crvene i bijele ruže, iberski rat, talijanski ratovi), te ubrzali preobrazbu privrednih i društvenih struktura na Zapadu. Razvitak feudalne rente koja poprima monetarni oblik remeti društvene odnose. Produbljuje se jaz između žrtava i korisnika tog razvoja. Linija razdiobe prolazi sredinom urbanih klasa. S jedne strane, kod sve više iskorištavanog zanatstva pokazuju se mjestimice (Flandrija, sjeverna Italija, veliki gradovi) oblici

proletarizacije, te ono položajem dostiže seljaštvo; s druge strane, gornji slojevi urbane buržoazije koja crpi dohotke kako iz sve razvijenije pretkapitalističke djelatnosti, tako i iz zemljišnih prihoda koje zna sebi osigurati, stapaju se sa ranijim vladajućim klasama: plemstvom, redov-

ničkim svećenstvom i visokim svjetovnim svećenstvom koji u većini kompromitiranu situaciju uspijevaju obnoviti u svoju korist. Pri toj obnovi glavnu ulogu imaju politički faktori. Politička vlast priskače u pomoć privrednim snagama. Kroz dugi niz stoljeća, sve do Revolucije, ona će podržavati »l'Ancien Regime«. To je doba vladara. Služeći mu kao njegov službenik ili dvorjanin, čovjek dolazi do bogatstva, moći i ugleda. Bivši moćnici su to shvatili, pa se povezuju s tiranijama i monarhijama, a istodobno se među njih, naklonošću vladara, provlače i novi ljudi. U ovom kontekstu nestaje srednjovjekovni intelektualac. Na kulturnu scenu stupa novi lik: humanist. Međutim, on će svog protivnika ukloniti tek konačnim udarcem. Srednjovjekovni intelektualac nije bio umoren, već se svojoj smrti i preobražaju prepustio. Njegov je nestanak još tijekom XIV i XV stoljeća samozatajom pripremala velika većina pripadnika sveučilišta.

0 imetku sveučilišnih učitelja

Pripadnik sveučilišta je potkraj srednjeg vijeka konačno odabrao između pripadnosti svijetu rada i integracije s povlaštenim skupinama. Stoljećima neće na Zapadu biti intelektualnog radnika. Ili bi se njime mogli nazivati tek slabo poznati nastavnici komunalnih škola koji u intelektualnom pokretu nemaju zapaženijeg mjesta.

Nesumnjivo, sveučilišni se učitelji XIV i XV stoljeća ne odriču prihoda koje mogu postići iz plaćenog rada. Štoviše, u ovim teškim vremenima

grabe i neznatne probitke. Sve lakomije traže od studenata plaćanje predavanja — što Crkva nije mogla posve obustaviti. Sve stroži bivaju propisi kojima se određuju darovi što ih studenti u vrijeme ispita duguju svojim učiteljima. Ograničuju sve sveučilišne rashode koji bi mogli biti na njihovu štetu. Statutom brzo opada broj siromašnih studenata koji poduku i stupanj dobivaju besplatno. U Padovi je početkom XV stoljeća preostao još samo po jedan na svakom fakultetu: teoretska mjera za očuvanje načela koje brani Crkva. Bio je to ekvivalent onog Božjeg novčića što ga bogati trgovac od svojih beneficija odvaja za siromahe.

Istodobno sveučilišta ostaju bez studenata skromnog podrijetla koji su bili pokretači vrenja na fakultetima. Odsada dospijevaju među njih samo oni koje uzdržava neki zaštitnik da bi ga tješnje uz sebe privezao ili oni zadovoljni boemskim životom u kojem su intelektualne ambicije sporedne — Villon.

Razvoj odnosa između učitelja i studenata ilustrira jedna neobična odluka doktora građanskog prava u Padovi. Dodatkom statutima **koji** datira iz 1440. godine uspostavlja se klizna ljestvica sveučilišnih prava naplaćenih u korist učitelja, dok se stipendije studenata stipendista istodobno održavaju na utvrđenoj cijeni. Time se univerzitetska politika uklapa u općenitu pojavu koja se u zapadnoj Evropi očituje u drugoj polovici XIV stoljeća. Naspram porasta cijena administrativne vlasti i poslodavci nastoje zaustaviti rast plaća, ne prihvaćajući vezu između životnih troškova i naknada koja bi mogla uspostaviti kliznu ljestvicu nadnica; međutim, korisnici renti, zakupnina i stanarina pokušavaju, često s uspjehom, uskladiti primanja sa životnim troškovima bilo procjenama u naturi, bilo preračunavanjem u stvarnu novčanu jedinicu onih plaćanja koja su bila obračunata u računskoj novčanoj jedinici.

Francesco Accursio

Ovaj primjer pokazuje da pripadnici sveučilišta dostižu one društvene skupine koje žive od prihoda feudalnog, seniorijalnog ili kapitalističkog reda.

Od prihoda ove vrste sveučilišni učitelji crpu većinu svojih novčanih sredstava. Prvenstveno su to crkveni beneficiji, ali i ulaganja novca u nekretnine: u kuće i zemlju. Zahvaljujući kartularu bolonjskog sveučilišta, moguće je pratiti ustrojstvo značajnog sveučilišnog imetka na kraju XIII stoljeća. Učitelji, osobito oni najčuveniji koji zarađuju više, postali su bogatim posjednicima; na

nešto nižem stupnju vrijedi to za većinu učitelja. Povodeći se za ostalim bogatašima i oni se upuštaju u spekulativnu djelatnost; postaju lihvarima. Uz kamate posuđuju studentima u oskudici, a u залог najčešće zadržavaju one predmete koji za njih imaju dvostruku vrijednost: knjige.

Francesco Accursio posjeduje imanja u Budriju, u Olmetoli, a u Riccardini predivnu vilu s hidrauličkim kotačem koji je u ono vrijeme bio pravo čudo. S braćom posjeduje u Bologni lijepu kuću s tornjem koja je desno krilo sadašnje Komunalne palače. S ostalim doktorima je ušao u trgovačko društvo za prodaju knjiga u Bologni i inozemstvu. Upustio se u zelenaštvo u toj mjeri da je na smrtni morao zatražiti oprost od pape Nikole IV koji mu ga je po običaju i dodijelio.

I Alberto Odofredo, sin velikog Odofreda, također je bio lihvar *non paeciol, ma sovrano (ne sitan, već kraljevski)*; uz brojne zemljišne posjede imao je dionice i u jednoj tvornici lana.

Učitelj Giovanni d'Andrea daje 1326. godine svojoj kćeri Novelli kao miraz pozamašnu svotu od 600 bolonjskih dukata.

Međutim, i ovi su prihodi zahvaćeni padom vrijednosti feudalnih i zemljišnih renti što je posljedica njihove konverzije u novac, a i monetarnih preokreta koji se na kraju srednjeg vijeka izmjenjuju s devalvacijama i krizama. Osipaju se bogatstva mnogih sveučilišnih učitelja, kuće i zemlje jedna za drugom rasprodaju. Otud ona nepopustljivost u naplaćivanju drugih dohodaka: od poduke studentima, od ispita. Polazeći s ovih ekonomskih osnova, otud i obnavljanje jednog dijela sveučilišnog osoblja. Otud, napokon, i razlozi financijske prirode koji će sveučilišne učitelje nagnati prema novim središtima bogatstva, prema dvoru vladara i pratnji crkvenih ili laičkih mecena.

Prema nasljednoj aristokraciji

Obnavljanje sveučilišnog osoblja ipak je jednim dijelom kočila težnja sveučilišnih učitelja da položaje nasljeđuju. Već je u XIII stoljeću slavni pravnik Francesco Accursio zahtijevao da po preferencijalnom pravu ispražnjene katedre u Bologni nasljeđuju sinovi doktora. Ali Komuna je na taj zahtjev stavila zabranu 1295, 1299. i 1304. godine. Uzaludne mjere. Kada su 1397. novi statuti kolegija pravnika propisali da će za doktora biti promoviran samo jedan bolonjski građanin godišnje, sinovi, braća i nećaci doktora su izuzeti. Naprotiv, značilo je to više mjesta za njih. Naredbom iz 1394. godine u Padovi je odobren besplatni ulazak u kolegij pravnika svakom doktoru koji pripada muškom potomstvu nekog doktora, čak ako jedan u izravnoj liniji sam i nije bio doktorom. 1409. godine precizirano je da sin doktora mora polagati ispite besplatno. Uspostava sveučilišne oligarhije pridonijela je pojedinačnom opadanju intelektualne razine, a istodobno je sveučilišnoj sredini dodala jedno od bitnih obilježja plemstva: nasljednost. Učinila ju je kastom.

Mare Bloch je ispravno uočio da sveučilišni učitelji, u želji da se konstituiraju kao aristokracija, usvajaju jedan od uobičajenih načina skupina i pojedinaca da uđu u plemstvo: žive poput plemića.

Svoju odjeću i attribute svoje funkcije čine simbolima plemstva. Katedra nad kojom je sve češće baldahin kao u velikaša, izdvaja ih, uzdiže i veliča. Zlatni prsten i toka, kapa koju su dobili na dan kad je održan *conventus publicus* ili *inceptio* sve su manje oznake funkcije, a sve više amblemi ugleda. Nose dugačku halju, kapuljaču od sivkasta krzna, često ovratnik od hermelina, a povrh

svega one dugačke rukavice koje su u' srednjem vijeku simbol društvenog položaja i moći. Od kandidata se u statutima traže sve veće količine rukavica koje o ispitu moraju pokloniti doktorima. Jedan bolonjski tekst iz 1387. godine točno određuje: *Kandidat je dužan prije svog doktorata, u propisano vrijeme, predati u podvornikove ruke dovoljan broj rukavica za doktore kolegi-ja... Rukavice moraju biti dosta dugačke i široke da pokriju ruke do lakta. Moraju biti od dobre divokozine kože i dovoljno široke da se ruke u njih lako i udobno uvuku. Pod dobrom kožom od divokoze podrazumijeva se da budu od onih kojih se tuce kupuje za 23 sua.*

Proslave doktorata sve su češće popraćene svečanostima kakve priređuju plemići: plesovima, kazališnim predstavama i turnirima.

Kuće sveučilišnih učitelja postaju raskošne, a one najbogatijih, poput Accursijeve, dobijaju toranj koji teoretski pripada samo plemićima. Njihove grobnice pravi su spomenici; neke još uvijek rese bolonjske crkve ili stoje na otvorenom.

Bolonjski rektori su odskora i statutarno obavezni voditi *plemički život*; susreću se među njima i članovi burgundske vojvodske obitelji i porodice badenskih markiza. Stječu pravo na grb i na pratnju od petero ljudi.

Pripadnici Fakulteta umijeća (*artistes*), premda manje cijenjeni, dobijaju ipak povlasticu da ne služe vojsku, a studenti, ukoliko su dovoljno imućni, mogu naći zamjenika.

Značajna se promjena zbiva u tituli učitelja. U početku, u XII stoljeću, *magister* -je predradnik, majstor na čelu radionice. Školski učitelj je majstor, kao što je to i u drugih obrtnika. Njegov naslov jasno govori o njegovoj funkciji na gradilištu. Uskoro će taj naslov donositi čast. Već je Adam iz Petit-Ponta izgrdio neku rođakinju koja mu iz zabitne engleske pokrajine piše u Pariz, a ne oslovljava ga željenim naslovom. U nekom napisu iz XIII stoljeća stoji: *Učitelji ne podučavaju da bi bili od koristi, već da bi ih nazivali rabbi*; pripao im je naslov gospodina prema tekstu Evanđelja. U XIV stoljeću *magister* postaje ekvivalent za *dominus*, gospodin.

Bolonjski učitelji se u dokumentima nazivaju: *nobiles viri et primarii cives* — *plemeniti muževi i građani odličnici* — a u svakodnevnom životu *domini legum*, gospoda pravnici. Najdražeg učitelja studenti zovu: *dominus meus*, moj gospodine, a takvo oslovljavanje evocira vazalni odnos.

Štoviše i gramatičar Mino da Colle kaže učenici-ma: *Toliko traženo posjedovanje znanja vrijedi više od bilo kojeg blaga; siromaha izvlači iz prašine, neplemića čini plemenitim i daje mu golem*

Sveti Kuzma i sveti Damjan u haljama doktora

ugled, a plemiću omogućuje da pripadnošću eliti nadmaši neplemiće.

Prema Huizingi, srednji vijek na izmaku teži uspostavljanju istoznačnosti viteštva i znanosti, te pridavanju jednakopravnosti naslovu doktora i viteza. *Znanost, Vjera i Viteštvo tri su krina iz Ljiljanskog vijenca Filipa iz Vitryja (1335); u knji-*

zi o junačkim djelima maršala Boucicauta stoji: »Dvije su stvari voljom Božjom postavljene poput dvaju stupova da održe red božanskih i ljudskih zakona. Ta dva stupa su viteštvo i znanost koji odlično zajedno pristaju.« 1391. godine Froissart razlikuje vitezove oružja i vitezove zakona. Car Karlo IV je Bartula proglasio vitezom i dao mu pravo da nosi grb Češke. Na kraju tog razvoja Franjo I proglašava 1533. godine doktore sveučilišta vitezovima.

Razumljivo, ličnosti koje su postale tako uzvišenima, čuvale su se da ne budu poistovjećene s radnicima. Značilo bi to odreći se plemstva na temelju načela o gubicima plemićkih prava koje je u Francuskoj bilo toliko jako da se i Luj XI uzalud protiv njega borio. Intelektualci se priklanjaju nazoru koji duboko prezire 'manuelni rad; Hauzer je ispravno zapazio da će se u vrijeme humanizma ovakav odnos još više pogoršati zbog predrasuda koje širi grčko-latinska književnost. Nema više onog zanosa koji je u gradovima XII i XIII stoljeća unutar zajedničkog dinamizma zbližio slobodne vještine i mehaničke vještine. Između teorije i prakse, između znanosti i tehnike dolazi do raskida koji je prijetio i u skolastici. Najlakše ga je uočiti kod liječnika. Liječnici-klerici i apotekari-trgovci začинима odvajaju se od kirurga. Otcjepljenje kirurga potvrđuje u Francuskoj niz ukaza i uredbi XIV stoljeća, a prvi je ukaz izdao Filip Lijepi 1311. godine. Odsada će se isticati *kirurzi duge halje* koji imaju stupnjeve bakalaureusa ili licencijata prema statutima od kojih su prvi poznati iz 1379. godine; stvara se kirurška aristokracija, te *brijači* koji šišaju i briju, bave se malom kirurgijom, prodaju poraade i čajeve, puštaju krv, previjaju rane i grbe, otvaraju čirove. Okupljaju se u dvije različite bratovštine — religija se oblikuje prema društvu — prvi u bratovštinu svetog Kuzme i Damjana, drugi u bratovštinu Groba svetoga. Kakvo li će

opterećenje za napredak znanosti predstavljati ograda postavljena između svijeta učenjaka i svijeta praktičara, između znanstvenog i tehničkog svijeta.

Kolegiji i aristokratizacija sveučilišta

Aristokratizacija sveučilišta je ostavila trag i u razvoju kolegija; valja ga razmotriti s ispravnih gledišta. U početku se na kolegije, kao na milosrdne fondacije, primala tek neznatna manjina povlaštenih, pa oni nisu, kako je već rečeno, niti bili središta nastave. Premda se kasnije nekolicina kolegija domogla nekih predavanja (tako da se kolegij koji je 1257. godine utemeljio Robert de Sorbon napokon poistovjetio s Teološkim fakultetom i pariškom sveučilištu dao ime), premda su se sveučilišta u Oxfordu i Cambridgeu osula u kolegije koji su postali osnovom ništave (po sistemu koji je većim dijelom još uvijek netaknut), ipak oni u cjelini nisu imali ulogu koja im se unazad pripisuje. Mnogi su brzo stekli ugled: Harcourtski kolegij (1280) i Navarski kolegij (1304) sa Sorbonnom u Parizu; Španjolski kolegij što ga je 1307. osnovao kardinal Albornož u Bologni; Baliol (1261—1266), Merton (1263—1270), University (oko 1280), Exeter (1314—1316), Oriel (1324), Queen's (1341), New College (1379), Lincoln (1429), Ali Souls osnovan 1438. za pokoj duša Engleza palih u stogodišnjem ratu, Magdalen (1448) u Oxfordu; Peterhouse (1248), King's Hall, Michael-house (1324), University (1326), Pembroke (1347), Gonville (1349), Trinity Hall (1350), Corpus Christi (1352), Godshouse (1441—1442), King's College (1441), Queen's College (1448), S. Cathe-

Nikola Kuzanski

rine's (1475), Jesus (1497) u Carnbridgeu. Premda ove ustanove privlače nastavu koja nema vlastitih zdanja, odudaraju znatno od slike stvorene o njima. Kolegiji postaju središtima posjeda, iznajmljuju i kupuju kuće, najprije u okolici, zatim izvan grada i po obližnjim selima, te njima trguju. Nad gradskom četvrti priznata su im prava jurisdikcije, reguliraju promet u susjednim ulicama, a u svojim zgradama, pogotovo u Parizu, primaju na stan velike obitelji sudskih i upravnih

činovnika, najradije onih iz Parlamenta. Kolegiji su ponavljali stil nekadašnjih opatija. Iskristalizirali su sveučilišnu aristokraciju, isticali njezinu zatvorenost, a istodobno su povećavali nagodbu sveučilišnih učitelja i nastave s oligarhijom — pogotovo sudskom.

Razvoj skolastike

Usporedo s društvenim razvojem razvija se i sama skolastika, što vodi sve do poricanja njenih temeljnih zahtjeva. Iz krajnje kompleksnosti filozofije i teologije XIV i XV stoljeća, izdvojit ćemo neke osnovne linije koje se udaljuju od pozicija skolastike XIII stoljeća: kritička i skeptička struja kojima je porijeklo u Dunsu Scotusu i Ockhamu; znanstveni eksperimentalizam koji kod oksfordskih mertonijanaca i pariških doktora (Autrecourta, Buridana i Oresmea) vodi do empirizma; averoizam koji polazeći od Marsilija iz Padove i Jeana de Jaudana završava, kako ćemo vidjeti, u politici, a dodiruju ga i veliki heretici Wyclif i Jan Hus; napokon, antiintelektualizam koji potkraj srednjeg vijeka zahvaća gotovo čitavu skolastiku, napaja se na izvorima Eckhartova misticizma, a u XV stoljeću se preko Pierrea d'Aillva, Gersona i Nikole Kuzanskog vulgarizira.

Raskid između razuma i vjere

S velikim franjevačkim doktorima Dunsom Scotusom (1266—1308) i Vilimom Ockhamom (oko 1300. do oko 1350) teologija se suočuje s najvećim problemom skolastike: s ravnotežom između razuma i vjere. Od 1320. godine otprilike, kako je zapazio Gordon Leff*, napušta se anselmovsko predanje o *vjeri u traganju za umom*, a istodobno i napor da se između stvorenog i božanskog pronađe jedinstvo, za kojim su različitim pristupima težili i augustinci i tomisti; augustinsko raspoloženje je u XIV i XV stoljeću ipak izraženije nego tomistički duh protiv kojeg, štoviše, ustaju mislioci onog vremena.

Duns Scotus se prvi upušta u to da iz pitanja vjere odstrani razum. Bog je toliko slobodan da ljudskom razumu izmiče. Božanska je sloboda, postavši središtem teologije, stavljena izvan dometa razuma. Djelo nastavlja Vilim Ockham i ostvaruje u potpunosti raskid između praktičke i teorijske spoznaje primjenjujući zaključke skotističke doktrine na odnos čovjeka prema Bogu. On luči apstraktnu spoznaju od intuitivne spoznaje. Nasuprot intuitivnoj, apstraktna spoznaja *nam ne dopušta da saznamo da li neka stvar koja postoji, uistinu postoji, ili neka stvar koja ne postoji, uistinu ne postoji... Intuitivnom spoznajom saznajemo da neka stvar jest kad jest; i da nije kad nije*. Okamska logika nije, upozorio je na to

* Past and Present, travanj 1956.

Paul Vignaux, neizbježno vodila skepticizmu. Proces spoznaje nije nužno uključivao postojanje poznatog predmeta. Do istine se dolazilo kroz dvije kategorije posve odijeljenih postupaka: dokaz se odnosio samo na ono u što se moglo uvjeriti iskustvom; sve ostalo je bilo stvar spekulacije, nije donosilo nikakvu izvjesnost, jedva i vjerojatnosti. Ali primjena tih načela koju je na teologiju proveo sam Ockham, vodila je u skepticizam: budući da je Bog bio određen jedino svojom svemoći, *postao je sinonimom neizvjesnosti i prestao biti mjerom svih stvari...* Prema tome razum nije više mogao podržati ili potvrditi vjerovanje. Vjerovanju je preostalo jedino da napusti polje rasprave ostavljajući slobodno mjesto činjenici, ili da podlegne sumnji koja je upravljala cijelim izvanosjetilnim područjem.

K. Mischalskv je pokazao kako su okamisti, polazeći od ovih datosti, filozofiju i teologiju razvili u kriticizam i skepticizam. Time je duboko obilježena i sama nastava na sveučilištima. Tumačenje *Sentencija* Petra Lombarda, kamen kušnje dotadašnje teološke nastave, sve se više potcjenjuje. Nakon Ockhama *quaestiones* se brojem smanjuju i sve više usredotočuju na svemoć i slobodnu volju. Istodobno je narušena ravnoteža između naravi i milosti. Čovjek može izvršiti sve što Bog od njega zatraži, čak i izvan milosti. Sve dogmatsko učenje nema više nikakve važnosti. Poremećena je cjelokupnost vrijednosti. Dobro i zlo se nužno ne isključuju. O ljudskim snagama, suprotstavljenim iskustvu, moguće je raspravljati samo još prirodnim pojmovima.

Protivnici okamizma — poput oksfordovca Thomasa Bradwardina — pristaju stati na isti plan i postaviti iste probleme. Njihov autoritarizam koji središtem svake istine i svake spoznaje smatra autoritet dogme, vodi potpunom isključenju razuma. Prema Gordonu Leffu, bez ove razornosti skeptičke teologije *ne bi bilo ni renesanse ni re-*

formacije. Otvoren je put volontarizmu koji će, izobličen i izopačen, ozakoniti volju vlasti, opravdati vladarovu tiraniju. Otklonjene će biti i posljednje skrupule — poput onih Gabriela Biela koji braneći svog učitelja Ockhama tvrdi da usprkos svemu nije izdao zanat intelektualca: Sramota bi bila da teolog ne može dati nekog poimanja ili nekog razloga za vjerovanje, ili pak Pierrea d'Aillyja koji izjavljuje: Budući da je naša vjera istinita i spasonosna, nedolično bi bilo da se ne može obratiti ili podržati vjerojatnim argumentima[^]

Granice eksperimentalne znanosti

Kriticizam obuhvaća logičko i znanstveno djelo mertonijanaca Wiliama Heybtesburyja i Richarda Swinesheada — koje je, uostalom, proizašlo iz linije Grossetesta i Rogera Bacona — te pariških učitelja Nikole Autrecourta, Ivana Buridana, Alberta Saskog i Nikole Oresmea. Zadovoljavaju se iskustvom: *Ne navodim, sve to kao da je pouzdano, ali bih zamolio gospodu Teologe da mi objasne kako se sve to može dogoditi.*

Ovi se učitelji smatraju pretečama velikih znanstvenika početaka modernog doba: Ivan Buridan je bio rektor pariškog sveučilišta, a potomstvo ga paradoksalno poznaje po navodnoj sablažnjivoj ljubavi s Ivanom Navarskom i po njegovom slavnom magarcu; on je *nagovijestio temelje moderne dinamike* u jednoj definiciji sasvim bliskoj Galilejevoj teoriji pokretne sile (*impeto*) i Descartesovom *kvantitetu gibanja*. *Ako onaj koji baca projekte, pokrene jednakom brzinom lagani komad drva i teški komad željeza, a ta su dva ko-*

Kugla zemaljska prema Ptotejemu

mada istog volumena i istog oblika, dalje će ići komad željeza, jer je zamah, sadržan u njemu, intenzivniji. Svojom teorijom težine Albert Saski

je izvršio utjecaj na čitav razvoj statike sve do sredine XVII stoljeća i doveo Leonarda da Vincija, Car dana i Bernarda Palissyja do proučavanja fosila. Nikola Oresme je uvidio zakon slobodnog pada, dnevno gibanje zemlje i upotrebu koordinata, te bio izravni preteča Kopernika. Prema P. Duhemu njegovo se dokazivanje oslanja na argumente čija jasnoća i točnost znatno nadilaze ono što je Kopernik o istom predmetu napisao. Ta su sporna stanovišta bila i osporavana. Premda su spoznaje ovih znanstvenika bile od tolikog značenja, zadugo još nisu donijele ploda. Zapinjale su naime o uska grla srednjovjekovne znanosti: odsutnost znanstvenog simbolizma koji bi bio kadar da načela njihove nauke prevede u jasne, te za široku i laku primjenu pogodne formule; kašnjenje tehničara nesposobnih da se koriste teoretskim otkrićima; tiraniju teologije koja je priječila one koji su se bavili umijećima (*artiens*) da raspolažu jasnim znanstvenim pojmovima. Znanstvenici XIV stoljeća počinju razotkrivati svoje tajne zahvaljujući radovima A. Koyrea, A-L. Maiera, A. Combesa, M. Clagetta, G. Beaujouana. Međutim, kao da su u diskreditiranju racionalizma sudjelovali samo zato da bi krenuli u slijepe ulice.

Antiintelektualizam

Pridružuju se antiintelektualističkom strujanju koje će odsad privlačiti duhove. Većina mislilaca s kraja srednjeg vijeka zavedena je misticizmom Meistera Eckharta. 1449. godine kardinal Nikola Kuzanski, autor posljednje velike srednjovjekovne skolastičke sume, preuzima obranu Eckharta,

napada aristotelizam i piše *Apologiju* učenog neznanja. Najveća opasnost od koje su nas mudraci štitili proizlazi iz priopćenja tajne onim duhovima koji su podložni autoritetu zastarjele navike; tolika je, naime, moć dugotrajnog pridržavanja da će se većina radije odreći života nego običaja; iskusili smo to u povodu progona na koje su osuđeni Židovi, Saraceni i drugi okorjeli heretici koji svoj nazor, dokazan dugotrajnom primjenom, potvrđuju poput zakona, te pretpostavljaju čak i svom životu. A danas je prevladala aristotelijanska sekta i ona herezom smatra koincidenciju suprotnosti čije prihvaćanje jedino omogućuje uspeće prema mističkoj teologiji. Odgojenima u toj sekti ovakav put izgleda vrlo dosadan i protivan njihovim riječima. Zato ga odbacuju i bilo bi pravo čudo, istinsko vjersko obraćenje kada bi se, odbacivši Aristotela, uputili vrhuncima... Nakon što je uzeo Eckharta u obiranu, završava: *Predajem ti ove iskaze da ih pročitaš i da ih, prosudiš li potrebnim, dadeš čitati i drugima, da bi od tvoje nutarnje topline poraslo to predivno sjeme i da bismo se uzdigli do viđenja božanskih zbiljnosti. Jer već SAM čuo govoriti da će to sjeme priopćeno preko Italije revnim duhovima donijeti mnogo plodova. Bez ikakve sumnje ta će spekulacija nadvladati sve načine mudrovanja svih filozofa premda je teško odreći se usvojenih navika. A u kojoj mjeri ti budeš napredovao, ne zaboravi i meni omogućivati da se stalno koristim tvojim postignućima. Jer samo u toj nekoj vrsti božanske hrane s radošću obnavljam svoje snage, koliko mi Bog to dopušta, pribjegavajući Učenom neznanju i težeći neprestano uživanju u Životu koji trenutačno zapažam samo kroz udaljene slike, ali se trudim svakodnevno da mu se što više približim. Neka nam toliko željen i navijeke blagoslovljen Bog udijeli, oslobođenim ovoga svijeta, da ga konačno dostignemo. Amen.*

Gerson prikazan kao hodočasnik

Već je sredinom XIV stoljeća Richard Fitzralph ponudio primjer vlastitog obraćenja od filozofije u fideističku teologiju; izraženo je u molitvi Kristu: *Sve dok sam Te imao, Tebe koji si Istina, da me vodiš, slušao sam, ne shvaćajući je, graju filozofa čija su naklapanja protiv Tebe bila usmjerena, slušao sam lukave Židove, ohole Grke,*

Saracene, materijaliste i Armence, neznalice... U svojoj *Summi* odlučno napušta skolastičke argumente i koristi se isključivo tekstom Biblije. Vidjeli smo već kod Nikole Kuzanskog da velikim neprijateljem postaje Aristotel. *Ranije se, kaže Fitzralph, moja misao vezala uz Aristotelova učenja i argumentacije koji su se činili dubokim samo ljudima duboke taštine ...* Pierre d'Ailly, pariški rektor, ponavlja za njim: *U filozofiji ili Aristotelovoj doktrini ili uopće nema, ili je tek malo očigledno demonstrativnih razloga... Zaključimo, dakle, da filozofija ili Aristotelova doktrina zaslužuje prije naziv nazora nego nauke. Prema tome, ukora su vrijedni ljudi koji tvrdoglavo pristaju uz Aristotelov autoritet.*

Bilo je to mišljenje i Ivana Gersona, drugoga slavnog rektora pariškog sveučilišta na prijelazu iz XIV u XV stoljeće. Pripisuje mu se *Oponašanje Isusa Krista* koji izjavljuje: *Mnogi se zamaraju i kinje da steknu znanje, a vidio sam, kaže Mudrac, da je i to bila taština, trud i patnja duha. Od kakve vam je koristi da spoznate stvari ovozemaljske, kad će i sam ovaj svijet proći? Posljednjeg dana nitko vas neće pitati što ste znali, već što ste učinili i neće u paklu, put kbjeg hitate, biti znanja. Prestanite s uzaludnim trudom.*

Skolastika prepušta mjesto povratku svetog neznanja, racionalna znanost ustupa pred osjećajnom pobožnosti koja nalazi izraz u propovijedima i pobožnim knjižicama Gersona i d'Aillyja. Sveučilišni se učitelji približuju tako stanovitoj humanističkoj duhovnosti; poznato je koliku će privlačnost imati ta *devotio moderna* i za samog Erazma.

Nacionalizacija sveučilišta: nova sveučilišna geografija

U toku ova dva stoljeća i sveučilišta također gube svoje internacionalno obilježje. Glavni razlog tome je osnivanje brojnih novih sveučilišta oko kojih se polaznici okupljaju sve više na osnovi nacionalne, čak i regionalne pripadnosti.

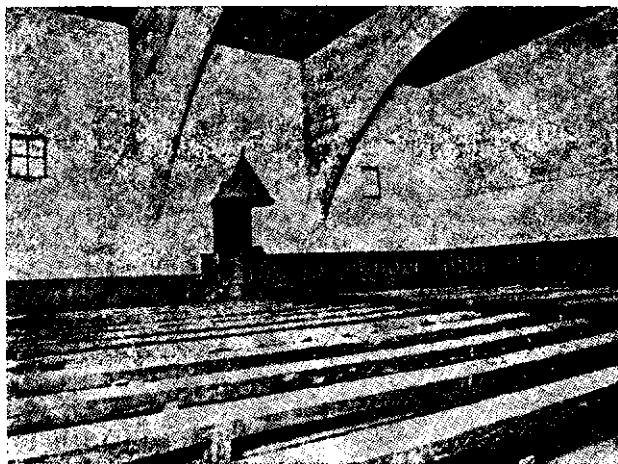
Već je u XIII stoljeću napredovanje španjolske rekonkviste i učvršćenje autoriteta iberskih vladara potaklo na tom poluotoku stvaranje ustanova koje (premda neke od njih razvijaju i škole koje su već ranije postojale) nemaju više obilježje spontanog i naprednog obrazovanja kao u Bologni, Parizu i Oxfordu. Najčešćesu to istinska ostvarenja pri kojima surađuju vladari i pape.

Nakon neuspjelog osnivanja jednog sveučilišta u Palenciji, nastaje između 1220. i 1230. godine Salamanka zahvaljujući naporima Alfonsa IX Leonskog. Sveučilište je definitivno ustoličeno 1254. godine kartom Alfonsa X Mudrog koji je i sam bio glasovit učenjak, te bulom kojom ga potvrđuje papa Aleksandar IV godine 1255. Zatim se sveučilišta javljaju jedno za drugim: Lisabon i Coimbra (1290), Lerida (1300), Perpignan (1350), Huesca (1354), Barcelona (1450), Saragosa (1470), Palma de Maiorca (1483), Siguenza (1489), Alcala (1499) i Valencija (1500).

Od XIV stoljeća pokret zahvaća zemlje središnje, istočne i sjeverne Evrope. U carstvu je prvo stvoreno praško sveučilište — 1374. godine; osniva ga papa Klement VI na traženje Karla IV koji je time želio dati prednost svom Češkom kraljevstvu. Slijede: Beč (osnivaju ga Rudolf IV i Urban V godine 1365, a nanovo Albert III godine 1383), Erfurt (koji je dobio bule dvaju papa: Klementa VII godine 1379. i Urbana VI godine 1384, a otvara se tek 1392), Heidelberg (1385), Koln

(1388), Leipzig (nastaje 1409. kao rezultat praških kriza), Rostock (1419), Trier (koji je osnovan 1454, ali postoji zapravo tek od 1473), Greifswald (1456), Freiburg u Breisgauu (1455—1456), Basel (1459), Ingolstadt (koji će se, pošto je dobio bulu od Pija II godine 1459, organizirati tek 1472), Mainz (1476) i Tübingen (1476—1477). Louvain, osnovan 1425, privukao je studente iz burgundskih pokrajina; Krakov, što ga je osnovao Kazimir Veliki 1364, iznova osniva Vladislav Jagelović uz pomoć Bonifacija IX godine 1397—1400; u Pečuhu se podučavalo kanonsko pravo od 1367. godine; Budimpešta, osnovana 1389, doživljava prolazni procvat 1410, a Bratislava je osnovana 1465—1467. švedska je imala sveučilišta u Upsali 1477. godine, Danska u Kopenhagenu 1478. Dok su Oxford i Cambridge prisvojili engleski znanstveni svijet, škotski kraljevi su utemeljili tri sveučilišta: Saint-Andrews (1413), Glasgow (1450—1451) i Aberdeen (1494).

U Italiji su sveučilišta kratkog vijeka rezultat čestih odlazaka učitelja i studenata iz Bologne ili drugih gradova; stvorena su u Modeni, Reggio Emiliji, Vicenzi, Arezzu, Vercellu, Sieni Trevisu. Napuljsko sveučilište je osnovao Fridrih II kao oružje za rat protiv papinstva, a njegovi se svijetli trenuci podudaraju samo s vladavinom ovog vladara. Značenje drugih sveučilišta ovisilo je jedino o podršci talijanskih knezova koji su željeli da to budu najveći spomenici njihovih država. Najvažnije je bilo ono u Padovi, osnovano 1222. godine; od 1404. postalo je sveučilištem Venecijanske Republike. Već je 1244. Inocent IV utemeljio pri papinskom dvoru sveučilište koje su pape pokušavali oživljavati u toku XIV i XV stoljeća, ovisno o jačanju njihova, autoriteta u Crkvenim državama. Siena, koja je imala sveučilište još od 1246. godine, iznova ga je osnovala 1357. bulom cara Karla IV, a zatim 1408. novim povlasticama pape Grgura XII. Piacenzu, nominalno osnovanu

Teološki fakultet u Salamanki, s ove katedre predavao je Fray Luis Leonski

1248. godine, razbudio je Gian-Galeazzo Visconti 1398. da bi postala intelektualnim središtem milanske države; 1412. godine prepustila je ulogu Paviji osnovanoj još 1361. Firenza je između 1349. i 1472. godine imala značajnu ulogu prvog humanističkog središta, ali joj je tada Lorenzo Magnifico kao univerzitetsko sjedište firentinske države pretpostavio Pisu koja je postojala od 1343. godine. Este su 1430. godine obnovili sveučilište koje je u Ferrari utemeljeno 1391. Pjemonteško vojvodstvo imalo je od 1405. u Torinu sveučilište koje je doživjelo razne preokrete, a Alfonso Velikodušni, kralj Aragonije i Sicilije, osnovao je 1444. godine sveučilište u Kataniji uz pomoć pape Eugena IV.

Napokon, primjer univerzitetske regionalizacije predstavlja Francuska. Uz Pariz, Montpellier i Orleans koji su se razvili iz školskih središta značajnih već u XII stoljeću, uz Angers čija je povijest nejasna, Toulouse je bio, kako je poznato, osnovan 1229. godine za borbu protiv albigenške

hereze. Ostala utemeljenja koja su rezultat većinom ratnih događaja, dala su samo kratkovječna i neugledna sveučilišta. Avignon je osnovao Bonifacije VIII još 1303. godine, a napredan je bio samo za boravka papa. Cahors, osnovan 1332. trajao je kratko; Grenoble koji je osnovao prijestolonasljednik Humbert II životario je od 1339. godine; niti carski Orange nije bio uspješniji između 1365. i 1475. godine. Luj II Provansalski već je 1409. godine privukao u Aix Burgundijce, Provansalce i Katalonce, prema terminologiji nacija u Montpellieru. Sveučilište u Doleu koje je osnovao Filip Dobri, burgundijski vojvoda, uz pomoć pape Martina V, utrnilo je 1481. godine. Valencija duguje sveučilište prijestolonasljedniku, budućem Luju XI; na njemu se učilo jedino pravo i to od 1452. godine. Kada je postao kraljem, osnovao je sveučilište u svom rodnom Bourgesu 1464. godine, dok je Bretonski vojvoda osnovao 1460. sveučilište u Nantesu koje je oživio Karlo VIII godine 1498.

Razdioba Francuske između Engleza i Karla VII dovela je do osnivanja tri uspješna sveučilišta: u Caenu (1432) i Bordeauxu (1441) s engleske strane, te Poitiersu (1431) s francuske strane. Budući da je Montpellier bio po strani zbog specijalizacije za medicinske nauke, Pariz je ostao velikim intelektualnim središtem francuskih pokrajina ili onih koje su živjele u francuskoj orbiti.

Umnažanje sveučilišta bilo je razlogom što je upravo na onima najznačajnijim posve prestalo ili je bar opalo upisivanje studenata internacionalnog sastava; u svakom slučaju, bilo je razlogom dokidanja sistema nacija koji je dotad na njima bio vrlo značajan, a često i najbolji dio njihove strukture. O utrnuću sveučilišnih nacija u toku XIV i XV stoljeća pisao je Pearl Kibre*.

* The nations in the medieval universities, 1948.

Univerziteti i politika

Ovaj proces je dio cjelokupnog razvoja koji je na kraju srednjeg vijeka doveo do toga da velika sveučilišta postanu političkim silama: njihova uloga u borbama među državama bila je aktivna, ponekad i prvorazredna; bila su pozornice žestokih kriza, jer su se u njihovu krilu sukobljavale »nacije« nadahnute odsada nacionalnim osjećanjem; na kraju tog razvoja sveučilišta su se uključila u nove nacionalne strukture države. Evocirat ćemo ukratko taj razvoj kroz politički averoizam Ockhama i Marsilija iz Padove, kroz krize sveučilišta u Pragu i političku ulogu pariškog sveučilišta.

U poznatim studijama o *Rođenju laičkog duha na kraju srednjeg vijeka* Georges de Lagarde je analizirao teze i političku aktivnost Vilima Ockhama i Marsilija iz Padove. Usprkos razlikama koje ovu dvojicu razdvajaju, ohi su u prvoj polovici XIV stoljeća uz cara Ludwiga Bavorskog vodili zajedničku bitku protiv papinstva i njegovih svjetovnih potraživanja.

Iz djelovanja ovih političkih teoretičara proizlazi remek-djelo Marsilija iz Padove *Dejensor Pacis*. Lako je razabrati tradicije koje su to djelo nadahnule. Ponajprije je tu gibelinska tradicija koja protiv papinskih aspiracija na svjetovnu prevlast podržava načelo razdvajanja duhovne i svjetovne vlasti, te pravo cara na svjetovnu. Zatim filozofska, averoistička tradicija koja Aristotela tumači posve drugačije no što to čini tomizam i koja na području društvene filozofije teži empirizmu koji se netočno određuje *naturalizmom* zbog njegove težnje da *politiku oslobodi morala*, da individualnim htijenjima dade prednost pred dubokim objektivnim zbiljnostima, da društveni poredak svede na mehaničku ravnote-

Krist predaje papi i caru ambleme duhovne i svjetovne vlasti

žu, da *prirodu* nadomjesti *konvencijom*. Pridružuje se tome utjecaj pravnika i klana Dubois-Nogaret koji je oko Filipa Lijepog već na prijelazu iz XIII u XIV stoljeće vodio nesmiljenu borbu protiv papinstva, a u obranu monarhije koja se rađala.

Zaključak je *potpuna* država, afirmacija državne autonomije koja se zasniva na razdvajanju prava i morala. Pozitivistička koncepcija društvenog života vodi božanskom pravu utvrđenog reda. *Opi-
rete li se svjetovnom autoritetu, čak ako su nje-
govi nosioci nevjernici ili pokvarenjaci, navući će-
te na se vječno prokletsvo.* ... Svemoćna država

Dante (nepoznati autor)

zahtijeva sva prava u društvenom životu čije se jedinstvo uvelike proglašava, ona ima zakonodavnu, izvršnu i sudsku vlast. Sveobuhvatna je: na određenom teritoriju nijedan podanik ne može izbjeći vladarovom autoritetu. Laička država se, napokon, ne zadovoljava izdvajanjem Crkve u duhovno područje, već za sebe traži i duhovno poslanstvo, pravo da upravlja i tim područjem. Dokida najzad svaku istinsku razliku između duhovnog i svjetovnog: *Nesumnjivo, ne pripada čovjeku zakonodavcu... da stvara ili ukida duhovne odredbe, jer one su tek nalozi i dozvole samoga Boga, ali čovjeku zakonodavcu ili sucii*

pripada pravo da upozna sva dopuštena ili nedopuštena djela koja izvrše ili počine ljudi, laici ili svećenici, ministri ili svjetovnjaci, kako u pogledu duhovnih tako i u pogledu svjetovnih stvari, uz uvjet da se ne radi o strogo duhovnom predmetu... Kao da slušamo Luthera: Sve što nije život nutarnje milosti, sve što život Crkve materijalizira, od ovoga je svijeta i pripada Državi. Sve što je izvršenje moralnog zakona u svijetu, izmiče Crkvi i pripada Državi.

Ta će se doktrina naći u mnogim posve različitim mišljenjima: kod Machiavellija ili Luthera, Hobbesa ili Rousseaua, Hegela ili Augustea Comtea, Lenjina ili Charlesa Maurrasa.

Međutim, Ockhama, a pogotovo Marsilija iz Padove razlikuje od gibelinske tradicije to što oni ne pomišljaju da u jednoj jedinoj laičkoj državi konačno okupe ako već ne čitavo čovječanstvo, a ono bar čitavo kršćanstvo.

U svemu, a posebno u ovome, Marsilije iz Padove se suprotstavlja Danteu prema kojemu bi naprotiv car morao biti obnovitelj temeljnog jedinstva. Skolastička politika je težila da na sve ljude proširi Aristotelovu državu, preobraženu u kršćansku državu. Marsilijanska politika prihvaća raznolikost narodnosti i država. *Pitamo se, stoji u Marsilijevom djelu Defensor Pacis, da li je uputno da svi ljudi koji žive u civilnoj državi i koji su rasprostranjeni po čitavoj površini kugle zemaljske, postave sebi jednog jedinog vrhovnog poglavara, ili je, naprotiv, bolje da u različitim krajevima koji su odijeljeni geografskim, jezičnim ili moralnim granicama, svaka pojedina zajednica postavi sebi onakvu vladu kakva joj odgovara, čini se da se nameće ovo drugo rješenje i da u njemu treba vidjeti utjecaj nebeskog razloga koji teži ograničenju beskonačnog širenja ljudske vrste. Može se, naime, smatrati da je priroda htjela obuzdati razmnožavanje izazivajući ratove ili epidemije i pred ljude sijući teškoće.*

Premda politički okamizam i averoizam podržavaju ekstremnu tezu koja znatno nadilazi prilike XIV stoljeća (međutim, imala je velikog odjeka), u skladu su s općenitom težnjom intelektualnog rasuđivanja primijenjenog na istraživanje političke evolucije. I ovdje ona prihvaća okončanje jedinstva, pokorava se podjeli, pristaje na raskid kršćanstva. Usvaja partikularizam.

Prvo nacionalno sveučilište: Prag

U okviru te općenite težnje prihvaća se čak i nacionalni osjećaj. Pokazuje to primjer Praga. Njegovo sveučilište osnovano je u nesređenim prilikama. Poput svih drugih sveučilišta, i praško je bilo internacionalno, ali su ga uskoro prigrabili njemački učitelji i studenti koji su u vrijeme Velikog raskola sve brojniji pritjecali iz Pariza. Sukobili su se sa češkim elementom u kojeg se budi svijest o njegovoj samosvojnosti i njegovim težnjama. Uz etničku suprotnost javlja se i cehovska: sporno je da li će *nacije* među kojima su najjači Nijemci prevladati češku *naciju* i kako će se raspodijeliti različite skupine katedri i sveučilišne službe. Korijeni svega ovoga u društvenim su suprotnostima: češki element se oslanja na narodnu klasu: na autohtonu seljačku i obrtničku klasu, dok Nijemci naseljeni u ovoj zemlji predstavljaju bogato građanstvo njezinih gradova, većinu plemstva i svećenstva.

Dovoljno je bilo da ličnost poput Jana Husa, uz pomoć svojih prijatelja, ponudi filozofsku i teološku doktrinu koja mnogo toga duguje i Oxfordu i Wyclifu, da uspije sveučilišne krugove povezati s narodnim krugovima Praga i Češke, da oduševi

Jan Hus

slušače rječitošću i strastvenošću i izvrši uspješan pritisak na slaboumnog češkog kralja Vjenceslava IV, pa da izbije sukob i riješi se u korist Čeha kraljevskim dekretom na Kutnoj Hori 1409. godine. Većina *nacija* oborena je u korist Čeha, a svi će članovi sveučilišta odsada prisezati na vjernost Češkoj kruni. Nijemci napuštaju praško sveučilište da bi osnovali sveučilište u Leipzigu. To je veliki datum u srednjovjekovnoj povijesti: rođeno je nacionalno sveučilište; intelektualni svijet ulazi u političke kalupe.

Put koji je vodio pariško sveučilište do integracije u nacionalnu monarhiju bio je prepun zapreka.

Pariz: veličine i slabosti sveučilišne politike

Odlaskom mnogih Engleza za vrijeme stogodišnjeg rata i brojnih Nijemaca u trenutku Velikog raskola, pariško sveučilište je postalo francuskim već po samom podrijetlu svojih preostalih polaznika. Još za vladavine Filipa Lijepog preuzelo je prvorazrednu političku ulogu. Karlo V ga proziva *Prvorodenim u Kralja*. Sveučilište je službeno zastupljeno na nacionalnim koncilima francuske crkve i skupštinama državnih staleža. Zahtijeva se da za pobune maillotina posreduje u borbi između Etiennea Marcela i Parižana, te Dvora; postat će i potpisnikom Sporazuma sklopljenog u Troyesu.

Ugled sveučilišta je golem. Ne potječe samo od njegovih članova studenata ili nastavnika, već i od svih negdašnjih učitelja koji po cijeloj Francuskoj i u drugim zemljama zauzimaju najvažnija mjesta, a s njim su sačuvali tijesne veze.

Ipak, pariško sveučilište ostaje vezano uz papinstvo to više što ga podupiru avinjonski pape, svi, uostalom, francuski. Vezuju ga sve značajnijim nadarbinama. Svake će godine put avinjonskog dvora otići *rotulus nominandorum*, svitak s imenima onih učitelja za koje sveučilište moli papu da odobri predujam ili da budu uzeti u obzir za dobivanje crkvenih beneficija. Koliko je pariško sveučilište *Prvorodeno u kralja francuskog*, toliko je ono i *prva škola u Crkve*, te mu u teološkim pitanjima pripada internacionalna uloga arbitra. Ovakvu će ravnotežu poremetiti Raskol, Sveučilište se najprije opredijelilo za avinjonskoga papu, a zatim se, izmoreno sve većim potraživanjima papinstva koje je bilo zaokupljeno uspostavom jedinstva Crkve, dalo nagovoriti od francuskog kralja na — trenutačno — napuštanje i uporno je

tražilo održavanje koncila, da bi raskol okončao abdikacijom suparničkih papa. Istodobno je sveučilište postalo pobornikom nadmoći koncila nad papom, i relativne neovisnosti nacionalne crkve u odnosu na Svetu stolicu: postalo je pobornikom galikanizma. Prvi je stav sveučilištu pribavio veliki ugled u kršćanskom svijetu; drugi ga je, međutim, od pape odvojio samo zato da ga podredi sve većem utjecaju monarhije.

Uspjeh je napokon postignut. Koncil u Konstanci na kojem je pariškom sveučilištu pripala uloga *leadera* potvrdio je njegovu veliku pobjedu. Na vidjelo su izašli ipak neobični stavovi pojedinih sveučilišnih učitelja. E. F. Jacob* je pokazao da su pripadnici engleskih sveučilišta, mimo svako očekivanje, stali ondje pri podjeli beneficija na stranu papinstva. Imali su na pameti svoje interese, jer s te su strane, napokon, bili bolje usluženi. Bazelski koncil, međutim, na kojem je njihova uloga bila efemerna, završio je njihovim porazom, a pobjedom papinstva. U međuvremenu je položaj pariškog sveučilišta snažno uzdrimala teška, ovaj put francuska kriza.

Nemiri za vladavine Karla VI dosegli su vrhunac »kabošarskom« revolucijom u Parizu; uslijedila je dioba zemlje između Engleza i Francuza po kojoj je Pariz postao prijestolnicom engleskog kralja. Bez sumnje, burgundsku stranku sveučilište nije niti odmah, niti posve prihvatilo. Vojvoda se oslanjao na prosjačke redove kojima se sveučilište tradicionalno suprotstavljalo. Osudilo je i progonilo Jeana Petita, apologeta umorstva Orleanskog vojvode. U trenutku engleskog osvojenja mnogi su učitelji napustili Pariz, okupili se oko prijestolonasljednika, stvorili administrativni kostur kraljevstva u Bourgesu i naselili novo sveučilište u Poitiersu.

* Bulletin of the John Rylands Librarv, 1946.

Oni, međutim, koji su ostali u Parizu, pošto su bili »poburgundeni«, pokorili su se engleskim zahtjevima. Najpoznatija epizoda iz tog »engleskog« razdoblja pariškog sveučilišta akcija je koju je ono vodilo protiv Jeanne d'Arc. Neprijateljstvom koje joj je iskazivalo — usprkos Gersonu — sveučilište se zapravo željelo dodvoriti svom stranom gospodaru. Povelu se i za pučkim mišljenjem koje Djevici nije bilo nimalo sklonu, o čemu svjedoči, uostalom, »Dnevnik pariškog građanina«. Pokazalo se također kako ti samouvjereni intelektualci nisu bili kadri odreći se nadutosti učenjaka pred ponositom bezazlenošću i čistim neznanjem Jeanninim. Poznato je da je proces protiv Djevice vodilo sveučilište i presudu objavilo engleskom kralju s neskrivenim zadovoljstvom.

Pepeo lomače u Rouenu uprljao je ugled sveučilišta. Nakon što je Pariz ponovo osvojen, Karlo VII, a zatim i Luj XI bili su nepovjerljivi spram »suradnika« premda je ono podržavalo njihovu galikansku politiku i čvrsto podupiralo pragmatičku sankciju.

1437. godine kralj je sveučilištu oduzeo fiskalni privilegij i primorao ga da sudjeluje u *pomoćima* koje su se ubirale za ponovno osvojenje Montreauxa. 1445. godine oduzima mu i sudski privilegij, pa sveučilište postaje podređeno Parlamentu. Kralj podržava reorganizaciju koju provodi papinski poslanik kardinal d'Estouteville 1453. godine. Učiteljima i studentima, burgundskim podanicima Luj XI 1470. godine nalaže da mu pri-segnu na pokornost. 1499. godine sveučilište gubi pravo na štrajk. U kraljevim je rukama, što se u svim tim bitkama zbilo s podučavanjem? Slijedeći dvostruki razvoj omogućeno je bolje razumijevanje odnosa između skolastike i humanizma, nijansiran je njihove suprotnosti, te prijelaz od skolastike na humanizam u ovom prenošenju intelektualne luči.

Skleroza skolastike

S jedne strane, skolastika vene usprkos zanimljivim naporima za njenu obnovu, usprkos zamislima Nikole Kuzanskog kojeg zaokuplja pomirenje tradicije s novim potrebama. Uostalom, skolastika se nastavlja i sama razdirati. S jedne strane

Teolog, Holbeinova ilustracija za Pohvalu ludosti

stari — sada su to aristotelovci i tomisti — iznureni su mudrovanjem. S druge strane, *modernisti* se okupljaju pod stijegom nominalizma proizašlog iz Ockhama. Ali zatvorili su se u proučavanje formalne logike, u beskrajna istraživanja o definiciji riječi, u izvještačene razdiobe i podrazdiobe, u *terminizam*. *Stari* postižu da Luj XI godine 1474. zabrani njihovu nastavu i njihove knjige ukazom koji je 1481. opozvan. Najaktivniji su možda skotisti koji uzalud pokušavaju da sve verbalniji kriticizam izmire sa sve maglovitijim fideističkim volontarizmom. Postat će omiljenim žrtvama Erazma i Rabelaisa koji će *skotiste*, kao prototipove skolastika, zasuti ironijom ili sarkazmima. Rabelais će ih sve zajedno strpati u isti koš u šaljivom katalogu koji mladi Pantagruel lista u biblioteci svetog Viktora. Bez nekog reda ruglu su izvrgnuti Thomas Bricot, *nadasve dosjetljivi tumač nominalista*, Pierre Tateret, predvodnik pariškog skotizma nakon 1490, Pierre Crockart koji je obnovio nastavu tomizma, te poznati okamisti Noel Bedier, Jean Mair (Major) i Jacques Almain.

Verbalizmu se ruga i Villon čije će nepažljivo uho, bolje od ijednog, čuti od predavanja na Sorbonni samo šuplji zvuk riječi.

*Dok večeras ti piskarah,
Sam, uz volju i zanos pravi,
I zapise ove šarah,
Sorbonne se zvono javi.
Vazda u devet pozdravi
Spas, kog anđeo proreče.
Stadoh, ruka pero ostavi,
Molitva od srca teče ...*

*U tom mamurnost me svlada,
Ne ko vino kad se uživa,
Već duh zamr'je ... Oćutjeh tada:
Gospa Memorija saziva
Pobočnice, u ormar skriva
Sve, što su oko nje bile,
Mislenu (prava je U' kriva)
I ostale uma Sile.*

*Rasudnicu (prosuduje
Sve i rađa Predvidnicu)
Odrednicu (utvrđuje
Sva saznanja), Izričnicu
Pomute V se u kome, klicu,
Ludu bude, on mjesečari,
Kad sja mjesec — boljeticu,
Otkri mi Aristotel stari*.*

Takvu su izopačenu, karikiranu, umiruću skolastiku humanisti odbacili.

* F. Villon, Zapis XXXIV—XXXVI, prijevod V. Rabadan, Zagreb, 1978.

Sveučilišni učitelji se okreću humanizmu

S druge strane, sveučilišna se nastava otvarala novim sklonostima. Najprije na talijanskim sveučilištima, na kojim skolastika nije imala istu tradiciju kao u Parizu ili Oxfordu, gdje se tradicija antičkih književnosti bolje sačuvala i rimskom obnovom ranije probudila, gdje je bizantska nauka povlačeći se pred turskom najezdom podržala novi procvat helenizma. U Bologni retoriku podučava Pietro da Muglio od 1371. do 1382. godine; kroz Bolognu prolazi i Coluccio Salutati. Grčki se ondje uči od 1424, a Filelfe uspije predobiti za to dio studenata koji su u početku bili posve ravnodušni. Između 1450. i 1455. godine reorganizaciju sveučilišta provodi slavni kardinal Bessarion, kao guverner grada (umjesto pape) i kao rektor. Nastava humanističkih nauka (*studio, humanitatis*) više neće u Bologni prestati.

U Padovi se to možda dogodilo i ranije; pripojenjem Veneciji razvio se ondje studij grčkog kojim se zanosio Aldo Manucije. Nakon Guarina, Filelfea i Vittorina da Feltrea, tradiciju su nastavili odbjegli Bizantinci s Dimitrijem Halkondilassom i Markom Musurusom. Utjecaj Bessariona bio je u Padovi jači nego u Bologni.

Ta strujanja favoriziraju kneževine u nastanku. U Firenzi, uz glasovitu Platoničku akademiju to je sveučilište s Ambrozijem Camaldulom, Aurispom, Guarinom, Filelfeom: tumači se Ciceron, Terencije, Lukan, Pindar, Demosten, Plotin, Proklo, Filon i Strabon. Kada je Lorenzo Magnifico 1472. godine prenio sveučilište iz Firenze u Pisu, i ondje se odmah stvaraju katedre za pjesništvo, govornništvo, matematiku i astronomiju. Visconti, a zatim i Sforze, provode isto u Paviji koja je u

Thomas More u obitelji (Holbeinov crtež)

XV stoljeću i za vrijeme talijanskih ratova bila tijesno povezana s Francuskom. Za tom politikom povode se Este u Ferrari i pozivaju za profesora i rektora jednog od najznačajnijih helejiista tog vremena, Teodora Gazu. I u rimskoj *Sapienci* vlada veliko zanimanje za klasičnu književnost koju ondje podučavaju Filelfe, Enoh iz Ascolija, Argiropulos i Teodor Gaza.

Humanizmu ne odolijevaju ni Oxford, ni Pariz, a niti Prag gdje se sredinom XIV stoljeća oko Karla IV i novog sveučilišta stvara krug rafiniranih humanista okrenutih talijanskim utjecajima — od Petrarke do Cole di Rienza. Već je početkom XIV stoljeća Nicholas Trivet, koji je podučavao u Oxfordu, Londonu i Parizu, komentirao *Declamationes* Seneke Starijeg, tragedije Seneke Mlađeg i Tita Livija. A nakon što je vojvoda Humphrev od Glouceстера poklonio 1439. i 1443. godine Oxfordu svoju biblioteku bogatu grčkim i latinskim klasicima, te Talijanima, i on-

dje se proširio humanistički duh. Oxford se sprema za predavanja Linacrea, Grocena, Coleta, Thomasa Morea. Čeka Erazma.

Prva generacija francuskih humanista, među kojima Jean de Montreuil, Nicolas de Clamanges, Gontier Col, Guillaume Fillastre povezana je s pariškim sveučilištem. U pismu Guillaumeu Fillastreu Jean de Montreuil hvali kancelara Gersona kao humanista: *... Iako tebi, prema općem uvjerenju, ništa ne promakne od onog što se može saznati, a meni su poznati brojni znaci toga, ne prestajem se čuditi što ne slijediš trag slavnog pariškog kardinala, čovjeka izvanredna obrazovanja. Ne želim govoriti o njegovu životu, ni njegovim navikama, pa čak ni o njegovu poznavanju kršćanske vjere ili teorijske teologije u kojima ste obojica dostigli toliku čast i uzvišenost. Želim govoriti o umijeću pripovijedanja i uvjeravanja koje počiva prije svega na pravilima govornišтва i rječitosti; zahvaljujući njima to se umijeće dostiže, a bez njih izražavanje koje mi se čini ciljem obrazovanja, ostaje nedjelotvorno, isprazno i šuplje ...* Teolog Guillaume Fichet koji 1470. godine u Kolegij Sorbonne uvodi stampariju i Bessarionov je prijatelj, pokušava divljenje spram Petrarke izmiriti s poštovanjem koje gaji spram tomističke tradicije i priželjkuje uskrsnuće platonizma. Robert Gaguin, dekan Fakulteta kanonskog prava, okuplja oko sebe humaniste oduševljene Petrarkom i tijesno je povezan s Firentincima. Iako Erazmo, ojađen barbarskom disciplinom na Kolegiju Montaigua, na prolazu kroz sveučilište osjeća tek prezir za dekadentnu skolastiku koja se tamo podučava, Jacques Lefevre d'Etaples, magistar umijeća, profesor na Kolegiju kardinala Lemoinea prenosi Parizom jedan od najčistijih oblika humanizma; Augustin Renaudet mu je posvetio lijepe stranice.

Pa iako se humanizam okomio prije svega na skolastiku, a sveučilišta se puštalala odvući u humanizam, postoji duboka suprotnost između srednjovjekovnog intelektualca i renesansnog humanista.

Povratak pjesništvu i mistici

Humanist je u dubini svojoj antiintelektualac. Više je literat negoli znanstvenik, više fideist nego racionalist. Sprezi koju tvore dijalektika i skolastika humanist suprotstavlja (da bi je njome i nadomjestio) spregu filologija-retorika. S humanistom se vraća Platon kojega je kao filozofa Albert Veliki omalovažio zbog njegova jezika i stila, a kako je bio pjesnik, smatrat će ga se *Vrhovnim filozofom*.

Premda je Lefevre d'Etaples zaslužan za prelijepe izdanje Aristotelove *Nikomahove etike*, naklonjen je bio pjesnicima i mysticima. Njegov ideal je ideal kontemplativne spoznaje. Objavljuje *Hermetičke knjige* — u prijevodu Marsilija Ficina — djela Pseuda Dionizija, kontemplacije franjevca Raymonda Lulla, mystike Rikarda iz Svetog Viktora i svetu Hildegardu Bingensku, Ruvsbroecku, napokon i Nikolu Kuzanskog koji je bio apostol *Učenog neznanja*.

I sam Lorenzo Valla, kruti filolog, najstroži humanist Ouattrocenta, propovijedajući u dominikanskoj crkvi u Rimu 7. ožujka 1457. godine u počast svetom Tomi Akvinskom, objavljuje da odstupa od njegove metode: *Mnogi su uvjereni da se ne može postati teolog bez poznavanja pravila dijalektike, metafizike i čitave filozofije. Što da kažem? Zar da se plašim izreći svoje mišljenje? U*

Salustije između svojih talijanskih prevodilaca, Lorenza Valle i Giovannija Brija

svetom Tomi veličam krajnju istančanost istraživanja, divim se njegovoj revnosti, zapanjen sam bogatstvom, raznolikošću i savršenstvom njegova učenja... Ali ne divim se jednako i takozvanoj metafizici, nepriličnim spoznajama koje je bolje ne upoznati, jer priječe poznavanje boljih stvari. Poput Lefevrea d'Etaplesa, i on nalazi pravu teologiju kod svetog Pavla koji ne govori kao isprazni filozof i varalica (per philosophiam et inanem fallaciam).

Filozofija se mora zaogrnuti u retoriku i poeziju. Njezin savršen oblik je platonički dijalog. Otkriva to i prepirka koja se u prvoj polovici XV stoljeća vodi između jednog skolastičara i jednog humanista oko prevođenja Aristotela.

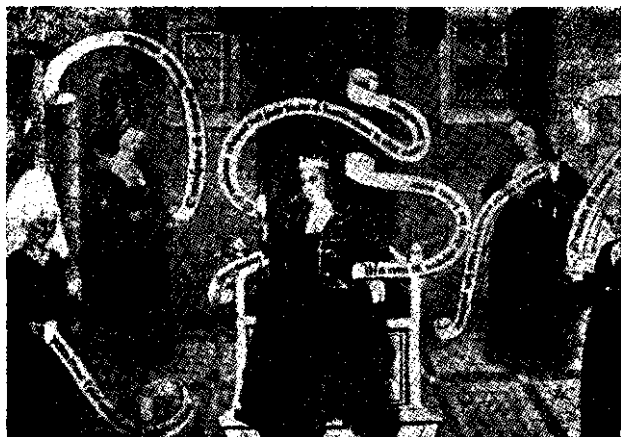
Oko Aristotela: povratak lijepom govorenju

Leonardo Bruni je objavio u Firenzi novi prijevod Aristotelove *Nikomahove etike*. Prema njegovim riječima, posao se nametnuo jer je raniji prevodilac Robert Grosseteste (a ne Guillaume de Moerbeke, kako se vjerovalo) koji je prijevod radio za svetog Tomu, slabo poznavao i grčki i latinski, činio greške i pisao barbarskim jezikom.

Kardinal Alonso Garcia iz Kartagene, biskup Burgosa i profesor na sveučilištu u Salamanki, oštro mu je uzvratio.

Uočio je ispravno da je spor izbio između oblika i suštine. Za humaniste oblik je sve, za skolastike on je tek u službi mišljenja.

Moj je odgovor, kaže Alonso Garcia, da Leonardo, premda pokazuje dovoljno rječitosti, dokazuje malo filozofskog obrazovanja. Otkriva one aristo-

Minijatura kojom je ukrašena Aristotelova »Etika« u prijevodu Nikole Oresmea

telovske misli koje je humanist iznevjerio u traganju za lijepim rečenicama i uzima u obranu ranijeg prevodioca čiju namjeru ovako tumači: *On nije Aristotelove knjige samo prevodio s grčkog na latinski, već ga je i tumačio što je moguće istinitije, pa mu ni najveća otmjenost, ni najljepši ukras ne bi štetili da se htio njima koristiti... Ali stari tumač koji je nadasve bio zaokupljen filozofskom istinom, nije htio preobilje ukrasa da bi izbjegao greške u koje je ovaj zapao. Dobro je uvidio, naime, da latinski jezik ne može težiti istom izražajnom bogatstvu kao grčki.*

Humanistu je održao i predavanje iz historijske filologije: *Latinski jezik nije prestao posuđivati ne samo od Grka, već i od barbarskih naroda i svih drugih naroda. Jednako se kasnije obogatilo galskim i germanskim riječima. Kad postoji pučki kratak i točan ekvivalent, nije li bolje usvojiti ga umjesto posegnuti za dugačkim perifrazama na klasičnom jeziku?*

Jednako prigovara i skolastik Jean Mair razljućen porugama što ih erazmovci i fabristi upućuju na račun nezgrapnosti gotskih jezika: *Nauci nije potrebno lijepo govorenje.*

Nema sumnje, skolastički je latinski jezik umirao i bio još samo izrazom nauke koja je također bila fosil. Pučki jezici kojima pripada budućnost stjecali su dostojanstvo čemu će pridonijeti i mnogi humanisti. Međutim, tek humanistički latinski jezik učinio je latinski konačno mrtvim jezikom. Oduzeo je znanosti jedini internacionalni govor koji je uz brojke i formule mogla imati. Učinio ga je zastarjelim blagom jedne *elite*.

Aristokratski humanist

Humanist je, naime, aristokrat. Odrekavši se svog poziva da znanstveno radi, srednjovjekovni intelektualac je zanijekao vlastitu narav. Humanist isprva kao stijeg ističe duh i genij, makar su mu i tekstovi i rječitost pomno izrađeni. Piše za upućene. Kad Erazmo objavljuje *Adagia*, prijatelji mu kažu: *Razotkrivaš naše tajne.*

Uistinu, sredina u kojoj se rađa humanist znatno se razlikuje od uzavrelog gradskog radilišta koje je bilo svima otvoreno, gdje su se jedna uz drugu razvijale tehnike i povezivale u zajedničkom privređivanju; srednjovjekovni intelektualac se oblikovao u takvoj sredini.

Sredina iz koje izrasta humanist sredina je skupine, zatvorene *Akademije*, pa kad istinski humanizam osvaja Pariz, ne podučava se na sveučilištu, već u instituciji za elitu: u *Kolegiju kraljevskih čitača*, budućem *College de France*.

Sredina humanista je vladarov dvor. Čini se da je već i u filološkoj raspravi kojom se suprotstavio Leonardu Bruniju predosjetio to i Alonso Garcia: »Urbanost« označuje po vama onu »humanost« koja koliko riječima toliko i gestama hrli'u susret počastima. »Urbanima« se nazivaju oni koji su stekli naviku da pokleknu, da pognu glavu, da odbiju prednost i prva mjesta čak među jednakima. Međutim, mi takve nazivamo »dvorskim« (curiales) ili, ako ti se ova riječ ne sviđa, jer u građanskom pravu ima drugačije značenje i ako mi dopustiš da se koristim pučkim govorom, nazivamo ih »dvorjanicima«, a »urbanost« nazivamo »dvorjanstvom« ili, da bismo upotrijebili riječ iz viteškog govora, nazivamo je »udvornošću«. Neće proći ni stoljeće a društveni ideal humanista dat će Baldassare Castiglione u *Dvorjaninu* — *Il Cortegiano*.

Očituje se sav smisao etimologije. Iz gradskog kruga (*urbs*) težište se prebacilo u dvorski krug. U intelektualnom pogledu humanisti se razlikuju, a u društvenom su se posve udaljili od srednjovjekovnih intelektualaca.

Od samog početka njihova sredina zapravo je zaštita moćnih, službovanje i materijalno bogatstvo. Gontier Col prima potpore u Francuskoj i Normandiji (gdje lihvari s Karlom Navarskim), tajnik je vojvode od Berryja; kraljev je bilježnik, zatim i tajnik, jedan od dva kraljeva rizničara, otpravnik poslanika. Toliko je bio u narodu omrznut da su mu parišku rezidenciju opljačkali »kabošari«. Bio je sin bogatih roditelja, pa je zatezao sa školovanjem, a svoje je pokrovitelje i službe iskoristio da uvelike poveća imetak. Postavši plemićem, zakupio je nekoliko kuća u Sensu, vlasteoski posjed Paron s vinogradom, palaču u Parizu u ulici Vielle-du-Temple. Živio je raskošno, posjedovao brojnu poslugu, tapiserije, konje,

jem je bilo ugodno da ga gnječi gomila ljudi jer, kako reče, gdje su ljudi (populus) tu je i zarada.
EUZEBIJE — *Do đavola sa slijepcima i njihovom zaradom: mi smo Filozofi.*

TIMOTEJ — *Ipak i Sokrat je, koliko god Filozof bio, pretpostavljao gradove poljima, jer bio je željan znanja, a gradovi nude mjesta za učenje. U prirodi svakako ima, govorio je, stabala, vrtova, vrela i rijeka kojima se oko hrani, ali oni ne govore, pa prema tome ničemu i ne uče.*

EUZEBIJE — *Što je Sokrat kazao valjano je samo ukoliko poljima šetaš sam. Uz to, po mome mišljenju, priroda nije nijema, već odasvud govori i nudi brojne poduke onome koji je promatra i kada se obraća pažljivom i poslušnom čovjeku. Zar ovo tako blago lice proljetne prirode ne objavljuje bez prestanka mudrost božanskog Tvorca, mudrost nalik na dobrotu? Zar nije i Sokrat u osami mnogome naučio svog Fedra i od njega zauzvrat mnogo doznao?*

TIMOTEJ — *Kad bismo i mi ponekad susretali takve, ničeg ne bi bilo ugodnijeg od boravka u prirodi.*

EUZEBIJE — *Hoćeš li se takvoj opasnosti izložiti? Imam u okolici malen posjed, ne toliko velik koliko zgodno uređen; pozivam vas sutra onamo na večeru.*

TIMOTEJ — *Brojni smo; teško ćemo na tvoj posjed stati.*

EUZEBIJE — *Ne mari! Cijela će gozba biti u prirodi, sačinjena, kako kaže Horacije, od čašćenja što nije kupljeno. Vino je na licu mjesta; dm je, lubenice, smokve, kruške, jabuke i orahe nude stabla, kao na Sretnim otocima, povjerujemo li Luciju. Pridružiti će se tome i kokoš iz dvorišta.*

TIMOTEJ — *Pa dobro, prihvaćamo.*

Raskid između znanosti i nastave

Humanisti zanemaruju tako jednu od osnovnih zadaća intelektualca, dodir s masama, vezu između nauke i poduke. Nema sumnje, s vremenom će renesansa donijeti čovječanstvu plodove svog ponositog i samotničkog rada. Njezinim spoznajama, idejama i remek-djelima napajat će se odsada ljudski napredak. Međutim, u početku renesansa je povlačenje, uzmicanje. Oni koji znaju čitati — malobrojna elita povlaštenih — zadovoljeni su. Preostali nisu više hranjeni ni mrvicama skolastike koje su donosili srednjovjekovni propovjednici i umjetnici, odgojeni na sveučilištima. Valja čekati protureformaciju da se razvije umjetnost koja će se u možda spornom obliku, ali prepunom didaktičkih i apostolskih zamisli, potruditi da narod učini sudionikom kulturnog života.

Kakve li oprečnosti među slikama koje prikazuju srednjovjekovnog intelektualca i humanista pri radu.

Prvi je profesor, zatečen u podučavanju, okružen učenicima, opkoljen klupama u kojima se tiska slušateljstvo. Drugi je samotan učenjak, u svom tihom kabinetu, ugodno smješten sred prostrane i bogato opremljene odaje kojom slobodno kruže njegove misli. Ondje školska graja, prašnjave dvorane, ravnodušnost spram onog što okružuje kolektivni trud,

Ovdje, sve je red i ljepota,
Raskoš, tišina i naslada.

Biblioteka Zora

Knjiga 16

Jacques Le Goff

Intelektualci u srednjem vijeku

Izdavač: *Grafički zavod Hrvatske*, utemeljen 1874.
OOOUR Izdavačka djelatnost
Zagreb, Frankopanska 26

Za izdavača: *Vladimir Štokalo*

Tisak: GZH, OOUR Tiskara
Uvez: GZH, OOUR Knjigovežnica
Tisak dovršen trećeg tromjesečja 1982.